

**UCHWAŁA NR XLV/534/14
RADY MIEJSKIEJ W DĘBICY**

z dnia 5 września 2014 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad zabytkami Gminy Miasta Dębica na lata 2013 – 2017”

Na podstawie art.18, ust.2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2013 r., poz. 594 z późn. zmianami), w związku z art. 87 ust. 1, 3, 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z późn. zmianami) po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Rzeszowie z dnia 24.07.2013 r. znak L.dz.UOZ-Rz-4.5120.14.2013 uchwała się, co następuje:

§ 1.

Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Miasta Dębica na lata 2013 – 2017” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2.

Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Dębica.

§ 3.

Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej w Dębicy

Stanisław Leski

URZĄD MIASTA DĘBICA

GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY MIASTA DĘBICA NA LATA 2013 - 2017

Dębica 2013

Program opracowany pod kierunkiem
mgr Tomasza Czapli

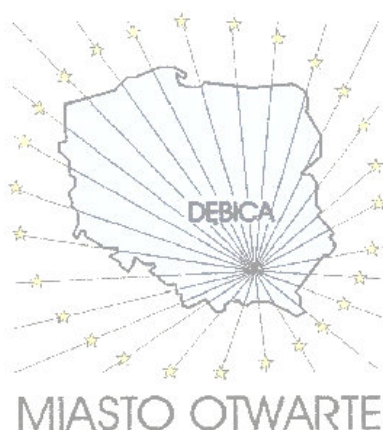
Współpraca:
Wydział Gospodarki Przestrzennej Urzędu Miasta Dębica
Muzeum Regionalne w Dębicy

Tekst autorski: Tomasz Czapla

Spis treści

Wstęp	3
[I.] PRAWNE ASPEKTY I UWARUNKOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	4
1. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.	5
2. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce.	6
3. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego ...	12
3.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w odniesieniu do programu gminy Miasta Dębicy.	13
3.2 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.	20
4. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.	27
4.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (analiza dokumentów programowych miasta).	27
4.2 Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Miasta Dębicy.	35
[II.] DZIEDZICTWO KULTUROWE MIASTA DĘBICY	36
4.2.1. Rys historyczny miasta Dębicy w kontekście tradycji i zachowanego dziedzictwa kulturowego.	36
4.2.2. Krajobraz kulturowy i panorama miasta	78
4.2.3. Zabytki nieruchome	81
4.2.4. Zabytki ruchome	115
4.2.5. Zabytki archeologiczne	118
4.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych	120
4.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	122
4.4. Zabytki pozostające w gminnej ewidencji zabytków	126
[III.] STRATEGIA DZIAŁAŃ W ZAKRESIE OCHRONY ORAZ OPIEKI NAD ZABYTKAMI	128

5.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.	128
6.	Założenia programowe	136
6.1.	Priorytety i główne kierunki działań	136
6.2.	Cele operacyjne i zadania	138
7.	Instrumenty wdrażania i realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.	154
8.	Zasady ewaluacji i oceny wyników realizacji programu.	155
9.	Źródła finansowania i środki na realizację programu.	157
	Bibliografia	161
	ANEKSY	165
	Aneks 1. Wykaz obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie miasta Dębicy, wpisanych do rejestru zabytków	165
	Aneks 2. Wykaz obiektów znajdujących się w Gminnej ewidencji zabytków architektury Miasta Dębica	167
	Aneks 3. Obiekty proponowane do wpisu do gminnej ewidencji zabytków	181
	Aneks 4. Miejsca pamięci i tradycji historycznej	184
	Aneks 5. Propozycje tematyczne projektów	189

WSTĘP

Rozwój Dębicy w dobie obecnych przemian gospodarczo – ekonomicznych, społecznych i kulturowych stawia przed samorządem szereg poważnych wyzwań i dylematów. Wśród realizowanych celów dziś niewątpliwie priorytetowe stają się: troska o utrzymanie stanu zagospodarowania, rozwój infrastruktury przemysłowej i inwestycji o charakterze socjalnym. W istocie, mają one znaczenie nadrzędne i kluczowe dla tworzenia zaplecza zawodowego, nowych miejsc pracy, zwłaszcza dla ludzi młodych, a tym samym dla urzeczywistnienia wizji „miasta otwartego”.

W takim natężeniu spraw najważniejszych, decydujących o przyszłości Dębicy, nie mniej istotne miejsce zajmuje troska o zachowanie i ochronę dziedzictwa kulturowego. Przedmiotem niniejszego programu jest ów wielowiekowy dorobek kultury materialnej i duchowej społeczeństwa Dębicy w granicach rozwoju gminy miejskiej, oraz problem jego ochrony i opieki nad nim. W tym dość szerokim zakresie pojęciowym interesować nas będzie treść dziedzictwa, którą w ustawodawstwie określa się mianem zabytku.

Pojęcie to precyzuje podstawowy dokument prawny, stanowiący bazę wyjściową dla podjętego opracowania: Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003. Czytamy w niej, że „zabytek” to „nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością, stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Wychodząc od tej definicji, należy przyjąć, że na stan dziedzictwa kulturowego miasta Dębicy składają się zasadniczo: krajobraz kulturowy; zabytki nieruchome; obiekty zabytkowe ruchome, w tym posiadające szczególną wartość historyczną dla dziejów miasta muzealia Muzeum Regionalnego; wreszcie stanowiska archeologiczne. Wśród obiektów zabytkowych w opracowaniu uwzględniono także pomniki przyrody, pozostające nierzadko w ścisłej relacji kulturowej, jako pozostałość dawnych założeń parkowych, oraz tradycję miejsc.

Opracowanie niniejsze stawia sobie za cel zdiagnozowanie stanu zachowania zabytków miejskich, zdefiniowanie potrzeb i na tej podstawie sformułowanie głównych problemów ich ochrony i opieki nad nimi. Zasadniczym założeniem i celem głównym jest wytyczenie kierunków, w jakich winny pójść działania, oraz

sprecyzowanie zadań, które pozwolą skutecznie chronić krajobraz kulturowy i zabytki miasta Dębicy.

Warto na wstępie odwołać się do dokumentu programowego: „Tez do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami”, w którym zawiera się kwintesencja planowanych działań: *Ochrona i konserwacja zabytków jest istotnym elementem polityki kulturalnej Państwa, są one bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia.(...) Ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki*” Powyższa teza trafnie precyzuje istotę troski o zachowanie dziedzictwa kulturowego, jako czynnika kulturotwórczego i spoiwa więzi lokalnych.

PRAWNE ASPEKTY I UWARUNKOWANIA PROGRAMU OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Opracowanie programu, jego forma i układ treści są zdeterminowane szeregiem norm prawnych, stanowiących podstawę dla definiowania problemów i określania zadań z zakresu ochrony zabytku i opieki nad nim. Punktem odniesienia są również współzależności z innymi programami i dokumentami strategicznymi, w wymiarze ponadlokalnym i lokalnym. W realizacji części programowej uwzględniono ogólnie przyjęte standardy metodyczne.

W tej części wyjdziemy od przedstawienia zapisów ustawowych, na których opiera się planowanie i realizacja działań w interesującym nas zakresie. Podstawą wyjściową będzie Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Po tym krótkiej analizie poddamy zapisy w innych aktach prawnych, regulujące politykę państwa w odniesieniu do zabytków i dziedzictwa narodowego. Następnie wskażemy na szereg uwarunkowań zewnętrznych wynikających z dokumentów programowych przyjętych na wyższych szczeblach administracji państwowej: Narodowej Strategii Rozwoju Kultury oraz programach ochrony zabytków na poziomie krajowym i wojewódzkim.

W kolejnym podrozdziale odniesiemy się do uchwał i dokumentów stanowionych lokalnie z uwzględnieniem uwarunkowań przestrzennych i gospodarczych, a także do funkcjonowania idei ochrony dziedzictwa w miejscowej tradycji.

Ostatnim i zarazem podstawowym czynnikiem determinującym potrzebę opracowania i wdrażania programu jest powinność duchowa wobec minionych

pokoleń dębiczan, którzy ocalili i przekazali nam i naszym potomnym bogatą spuściznę kulturową. Powinność ta stanowi swego rodzaju fundament wszystkich działań, określonych celem Programu.

1. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Program niniejszy, opracowany dla Gminy Miasta Dębica, prawnie umocowany jest wymogiem **Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz.U. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.). Artykuł 87 tejże ustawy nakazuje podmiotom sprawującym władzę wykonawczą na określonych szczeblach administracji sporządzenie programu opieki nad zabytkami dla właściwego im obszaru. Art. 87 ust.2 jasno formułuje cele sporządzenia programu, które brzmią następująco:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami."

Jak wynika z powyższego, program - poza analizą zasobów zabytkowych i programem działań ochronnych - winien uwzględniać szeroki kontekst społeczny i kulturowy oraz służyć umacnianiu więzi wokół dziedzictwa kulturowego.

2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Pierwszym i najważniejszym dokumentem prawnym jest **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej**, która w art. 5 i 6 stawia troskę o dziedzictwo kulturowe wśród najważniejszych zadań państwa. Ustawa zasadnicza nakłada na organy państwowe obowiązek tworzenia warunków do upowszechniania kultury „będącej źródłem tożsamości narodu polskiego” i „narodowym dziedzictwem” zarówno w kraju, jak i za granicą. Zabytki będące wytworem wielowiekowej kultury narodu, wpisane w krajobraz i środowisko, aby mogły być upowszechniane i służyć utrwaleniu polskiej tożsamości, winny być otoczone szczególną ochroną i opieką, zarówno ze strony organów władzy, jak i każdego obywatela. (por. art. 86)

Mecenat państwa nad ochroną dziedzictwa narodowego podkreśla również **Ustawa z dnia 4 września 1997 r., o działach administracji rządowej**, wymieniając w tym zakresie w szczególności: podtrzymywanie i rozpowszechnianie tradycji narodowej i państwowej; ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami; działalność muzeów oraz opiekę nad miejscami pamięci narodowej, grobami i cmentarzami wojennymi, pomnikami zagłady oraz strefami ich ochrony.

O powinnościach samorządu gminnego, na którym lokalnie spoczywa realizacja wspomnianego już mecenatu, wspomina także **Ustawa z dnia 8 marca 1990, o samorządzie gminnym** (*Dz.U. z 2001 r., Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.*) w art.7, ust. 1, pkt. 9.

Podstawowym dokumentem w pełni regulującym politykę ochrony dziedzictwa kulturowego jest wspomniana już **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (*Dz. U. Nr 162 z dnia 17 września 2003 r., poz 1568, tekst ujednolicony*). Tekst dokumentu, poddany nowelizacji, znalazł nowe brzmienie w **Ustawie z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych innych ustaw**. Jako że treść tego dokumentu stanowi filarową dla naszego programu wykładnię prawa, przyjrzymy się zatem jej zapisom nieco bliżej.

W art. 3 tegoż aktu znajdujemy szereg kluczowych pojęć, których jednoznaczne definiowanie jest podstawą w tworzeniu norm i rozumieniu treści tego programu. Ustawa w art. 4 i 5 formułuje zasady ochrony zabytków, których obowiązek spoczywa na organach administracji publicznej, i odrębnie zasady opieki nad zabytkami, co jest także i przede wszystkim społeczną powinnością właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych.

Czytamy w niej, że „ochrona zabytków” to działania mające na celu (art. 4): zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

„Opieka nad zabytkiem” – jak mówi dalej ustawa – zobowiązuje właściciela lub posiadacza obiektu do zapewnienia warunków: „naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

Zasadnym wydaje się również przytoczenie treści art. 6 Ustawy, w którym wyszczególnia się kategorie zabytków podlegających ochronie i opiece.

Jako „zabytki nieruchome” wymienione zostały: krajobraz kulturowy; układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane; dzieła architektury i budownictwa; dzieła budownictwa obronnego; obiekty przemysłowe; cmentarze, obszary zaprojektowanej zieleni; miejsca pamięci historycznej.

„Zabytkami ruchomymi” w rozumieniu prawa pozostają: dzieła sztuki; kolekcje przedmiotów uporządkowane wg określonej kompozycji; pamiątki historyczne, w tym numizmaty, sztandary, militaria, pieczęcie, odznaki, medale i orderzy; wytwory sztuki ludowej i rękodzieła; wytwory techniki; zabytkowe materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne; przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne, wybitne postaci lub instytucje.

Jako osobną kategorię Ustawa wymienia „zabytki archeologiczne”, a wśród nich: pozostałości terenowe osadnictwa pradziejowego i historycznego; cmentarzyska i kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

W art. 6, ust. 2 jest także mowa o możliwości prawnej ochrony nazw własnych: geograficznych, historycznych, odwołujących się do tradycji miejsca.

W 2 rozdziale ustawodawca określił formy ochrony zabytków, omawiając kolejno zasady funkcjonowania rejestru zabytków; uznania obiektu za pomnik historii i powołania parku kulturowego. Ustawa nowelizująca z 2010 r. uściśliła brzmienie art. 7, pkt 4, w którym jako prawna forma ochrony występuje: *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu*

lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej Artykuły 18 i 19 zobowiązują samorząd do uwzględnienia obiektów zabytkowych i programu ich ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i strategii rozwoju gminy, a także – co wnosi ustawa z 2010 r. – *w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej...* (Uzupełnienie powyższego zapisu stosuje się także w innych artykułach). Ma to istotne znaczenie, czyni bowiem samorząd współodpowiedzialnym za stan dóbr kultury. Jako jedną z form troski o zachowanie zabytków, ustawa wymienia ewidencję zabytków (art. 21, 22). Do jej prowadzenia zobowiązane są samorządy na wszystkich szczeblach administracji. W gminnej ewidencji zabytków winny być ujęte: *zabytki nieruchome wpisane do rejestru; inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków; inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, ...) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.* (art.22, ust 5).

Ustawa poświęca jeden rozdział na przedstawienie zobowiązań spoczywających na właścicielu zabytku bądź na osobie, w której dyspozycji się on znajduje (art. 25 – 31). Określa relację posiadacza lub właściciela wobec instytucji wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie konsultacji i podejmowania decyzji przy wykonywaniu jakichkolwiek prac i czynności w obiekcie zabytkowym, bądź jego otoczeniu. Zabytek jest też obiektem badań, co w myśl ustawy obliguje właścicieli do wyrażenia zgody na ich przeprowadzenie.

W art. 32 – 35 ujęte zostały przepisy regulujące tryb postępowania w przypadku odkrycia, bądź znalezienia przedmiotu o wartości zabytkowej. Istotne miejsce w omawianej ustawie zajmuje art. 36, w którym wymienione zostały działania wymagające zezwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. W innym miejscu dokument precyzuje także regulacje odnoszące się do prowadzenia nadzoru konserwatorskiego (art. 38). Rozdział 7 ustawy, w art. 71 – 83 określa zasady finansowania opieki nad zabytkami. Do tych zapisów odniesiemy się w części programowej.

Prace konserwatorskie to jedna z zaawansowanych form opieki nad zabytkiem. Szczegółowe przepisy normujące ich przeprowadzanie określa **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych.** Już w tytule tego aktu wyszczególnione zostały różne rodzaje działań wokół obiektów zabytkowych, które należy brać pod uwagę, chcąc prowadzić skuteczną politykę ochrony i opieki nad zabytkiem. W rozporządzeniu

określono warunki, na jakich działania takie można prowadzić: zarówno uprawnienia personalne osób wykonujących czynności przy zabytku, jak i formalne wymagania odnośnie składania wniosków i prowadzenia dokumentacji prac.

Równie ważnym dokumentem jest **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków** oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Dokument ten ujednotacza zasady prowadzenia dokumentacji zabytków, wskazując na wymogi proceduralne w zakładaniu i prowadzeniu ewidencji gminnej oraz relacji prawnej w tym zakresie wobec wojewódzkiego konserwatora zabytków. Paragraf 20 rozporządzenia informuje, że z dniem wejścia w życie rozporządzenia dotychczas wykonane karty adresowe zabytku nieruchomego, przechowywane w gminie utrzymują swoją ważność.

Szereg uregulowań pośrednich w odniesieniu do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają inne ustawy, które zostaną wymienione poniżej. Świadomość treści zawartych w tych ustawach jest bardzo ważna zwłaszcza w czasie wdrażania programu.

Dokumentem zasadniczej wagi jest **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. 2003 Nr 80 poz. 717). To podstawowy akt prawny pozostający w relacji z ustawą o ochronie zabytków. Określa „zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej”, a także „zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele, oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy” (art. 1, ust. 1). Wśród wymienionych, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym ważne miejsce zajmują wymagania i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz stan ich zachowania. Warunki te uwzględnia się w sporządzanym przez władze gminne studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a następnie w planie miejscowym zagospodarowania przestrzennego. Mówią o tym art. 1, ust.2, p.4; art. 10, ust.1, p.3-4; tamże ust.2, p. 3-4; art.15, ust.2, p.3-4. Ustawa zobowiązuje burmistrza, aby przystępując do sporządzenia planu miejscowego, wystąpił o uzgodnienie projektu planu do wojewódzkiego konserwatora zabytków. (art. 17, p.6 b). Obowiązek takiej konsultacji spoczywa na władzach gminy każdorazowo w przypadku ustalania lokalizacji inwestycji celu publicznego, w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 51, ust.4, p.2 i art.54).

Zapisy dotyczące wykonywania czynności budowlanych przy obiektach zabytkowych zawiera także **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 - Prawo budowlane** ((*tekst jednolity Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.*)). Pierwszym głównym założeniem jest to, iż prawo to nie ingeruje w przepisy Ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami, a jedynie przypomina i precyzuje zakres kompetencji w podejmowaniu decyzji budowlanych, zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz objętych ochroną konserwatorską. Mówi o tym art. 2, ust. 3 oraz art. 5, ust. 7. Szczególnie ważny jest artykuł 39 tego dokumentu, w którym ustawodawca przedstawia zasadnicze powinności i tryb podejmowania decyzji, obowiązujący podczas wykonywania prac budowlanych przy obiektach objętych opieką konserwatorską, a także obiektach nie znajdujących się w rejestrze zabytków, ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Zapis tego artykułu uzupełnia Ustawa z 18 marca 2010 r., podkreślając – co istotne – że *w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków* (art. 3).

W realiach dębickich, gdzie problem stanowią zaniedbane obiekty mieszkalne ujęte w ewidencji, istotny jest punkt 3 i 4 tego artykułu, który cytujemy:

3. *W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.*
4. *Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.*

W celu zapewnienia właściwej ochrony i opieki nad zabytkiem należy zwrócić też uwagę na **Ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (*tekst jednolity Dz. U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.*).

Opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki zobowiązuje władze samorządowe do konsultowania z wojewódzkim konserwatorem zabytków wszelkich kontraktów własnościowych, których przedmiotem jest obiekt wpisany do rejestru zabytków (art.6 i 13).

Z uwagi na fakt, że w pojęciu ustawy zabytkiem określa się także historyczne założenia parkowe i zabytkowe obiekty zieleni komponowanej, podczas prac nad realizacją programu należy uwzględnić także normy prawne ujęte w: **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (tekst jednolity Dz.U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150) i **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz.U. Nr 92, poz. 880), których szczególnej analizy w tym miejscu nie podejmujemy.

Zatrzymamy się natomiast nad **Ustawą z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (tekst jednolity Dz.U. z 2001 Nr 13, poz. 123). Artykuł 1 tejże ustawy, w punkcie 2 mówi, że *Państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.*

Ustawa nakłada na samorząd szczególną powinność w zakresie promocji zabytków i działań kulturalnych, mających na celu budowanie społecznej świadomości i akceptacji dla opieki nad zabytkami. W zakresie tych powinności znajduje się także promocja inicjatyw i postaw służących ochronie dziedzictwa kulturowego (art. 6 i 7), w tym również pomoc finansowa osobom realizującym określone przedsięwzięcia w zakresie opieki nad zabytkami.

Ustawa w art. 32 przedstawia zakres zadań spoczywających na instytucjach kultury, w tym: muzeach, jednostkach sprawujących opiekę nad zabytkami, ośrodkach badań i dokumentacji, ośrodkach artystycznych, bibliotekach, ośrodkach i domach kultury, a także klubach, świetlicach, ogniskach i domach pracy twórczej. W zakresie upowszechniania kultury jednym z podstawowych zadań jest sprawowanie opieki nad zabytkami (art. 32, pkt. 2).

Szczególnym aktem prawnym, mającym adresata w Dębicy, jest **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz.U. z 1997 r. Nr 5, poz. 24 z późn. zm.). Przepisy odnoszące się do opieki nad zabytkami stanowiącymi muzealia nakładają szereg odrębnych powinności spoczywających na jednostkach muzealnych i na samorządzie.

Celem Muzeum jako samodzielnej jednostki organizacyjnej jest m.in. (art. 1) trwała ochrona dóbr dziedzictwa kulturowego, opieka nad nimi, a także informowanie o ich treści i wartości. Muzea nie są instytucjami nastawionymi na osiągnięcie zysku materialnego. Są powołane, aby *upowszechniać podstawowe wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtować wrażliwość poznawczą i estetyczną, a także budować więzi międzypokoleniowe.*

Powyższe cele muzeum realizuje poprzez: 1) *gromadzenie zabytków w statutowo określonym zakresie;* 2) *katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów;*

3) przechowywanie gromadzonych zabytków, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych; 4) zabezpieczanie i konserwację zbiorów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie zabytków archeologicznych nieruchomych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody (art. 2).

Muzealiami – mówi dalej ustawa - są rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność muzeum i wpisane do inwentarza muzealiów. Muzealia stanowią dobro narodowe (art. 21).

Z uwagi na powyższe troska o zabytki, stanowiące dobro narodowe, daje Muzeum szczególne uprawnienia w gromadzeniu przedmiotów mających wartość zabytkową i muzealną. Określa to artykuł 20 ustawy.

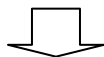
W odniesieniu do zabytkowych księgozbiorów i zasobów archiwalnych prawo regulują ustawy: **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz.U. Nr 85, poz. 539 z późn. zm.) oraz **Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym**. (Dz.U. z 2011 nr 123 poz. 698)

3. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Od czasu rozpoczęcia dyskusji programowej nad umocnieniem statusu ochrony zabytków i opieki nad nimi zdawać by się mogło, że idea ta znajduje coraz większe uznanie i społeczną akceptację. Inspiracją dla samorządów i różnorodnych środowisk do podejmowania opieki i działań ochronnych jest niewątpliwie rozwój turystyki. Samo uprawianie turystyki, dziś coraz popularniejsze, z pewnością świadomość tę podnosi. Częściej jednak impulsem działań skierowanych na tę sferę kultury jest możliwość, jaką stwarzają programy wspierające finansowo projekty związane z ochroną i opieką nad dziedzictwem kulturowym.

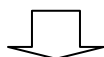
W poniższym rozdziale poddajemy analizie główne założenia „polityki troski o zabytki” sformułowane w dokumentach programowych na poziomie kraju i województwa, stanowiące zespół obiektywnych uwarunkowań i propozycji do realizacji na terenie gminy miasta Dębicy. Analizę dokumentów przeprowadziliśmy w następującej kolejności:

Ustawa z dnia 23 lipca 2003, o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – omówiona została w rozdziale 2

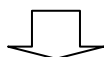
Tezy do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
zatwierdzone przez Ministerstwo Kultury w 2004 r.

{ Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jak dotąd nie został opracowany w formie, o jakiej mówi ustawa.
Na poziomie krajowym wypracowano poniższą strategię }

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury
na lata 2004 - 2020
Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020,
Warszawa 2005

Narodowy Program Kultury
„Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” na lata 2004 - 2013

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami
w województwie podkarpackim
na lata 2010 - 2013, Rzeszów 2010

Z uwagi na szeroki zakres tych opracowań, wybiegający problematyką poza realia i prawne uwarunkowania samorządu gminy, analiza nasza ma charakter selektywny.

3.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w odniesieniu do programu gminy miasta Dębica

Tezy do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to dokument opracowany w 2004 r., na którym miał bazować zespół tworzący program krajowy. Wskazuje on główne problemy, które należało - i wciąż należy - poddać wnikliwej analizie w odniesieniu do aktualnych uwarunkowań, w jakich podejmuje się tworzenie i realizację programu.

Punktem wyjścia autorów Tez jest spojrzenie na zabytki jako nie tylko świadectwo rozwoju cywilizacyjnego, ale też jako wtórny budulec obecnej i przyszłej cywilizacji. *Ich zachowanie, ochrona i konserwacja – piszą – jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki* (rozdz. 1).

To cywilizacyjne postrzeganie znaczenia zabytków staje się także ideą naszego programu, która winna być trwale obecna w świadomości władz samorządowych, instytucji, stowarzyszeń, właścicieli i posiadaczy zabytków oraz zwykłych mieszkańców Dębicy.

W czasie kiedy Tezy powstawały, wskazywano na potrzebę ewolucyjnej, ale i gruntownej przebudowy polityki ochrony zabytków, z uwzględnieniem dynamiki rynku i realnych możliwości płynących z uczestnictwa w strukturach europejskich.

Postulat ten pod względem legislacyjnym i programowym zdaje się być powoli realizowany, o czym świadczy choćby inicjatywa tego opracowania. Wciąż jednak w dębickim krajobrazie niewiele jest inicjatyw z zakresu ochrony zabytków, które byłyby realizowane w ramach większych projektów i znajdowałyby pokrycie w funduszach europejskich. Przebudowy natomiast wymaga wrażliwość społeczna, świadomość znaczenia zabytku jako części dziedzictwa samych dębiczian. Aby tak się stało, potrzeba działań systemowych opartych na planowaniu i konsekwentnym wdrażaniu, działań skoordynowanych i ukierunkowanych na współpracę z właścicielami obiektów zabytkowych. Ponadto potrzeba takich projektów, które mogłyby stanowić wspólne wyzwanie dla samorządów scentralizowanych w Dębicy, które mogłyby jednoczyć je na polu troski o wspólne dziedzictwo.

Postulowane w tezach wzmocnienie ochrony i opieki nad zabytkami i poprawa ich stanu wymaga – wg autorów – upowszechnienia w lokalnych programach, ale przede wszystkim działaniach *siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich* (rozdz. 1). Warto je w tym miejscu wymienić:

- 1) zasada „*primum non nocere*”; 2) zasada *maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości*; 3) *zasada minimalnej, niezbędnej ingerencji*; 4) *zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco*; 5) *zasada czytelności i odróżnialności ingerencji*; 6) *zasada odwracalności metod i materiałów*;

7) *zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.*

Znane – jak dotąd jedynie w branży konserwatorskiej – zasady powinny poruszać wyobraźnię właścicieli, sprawujących pieczę nad zabytkami.

Tezy wyznaczają szereg kierunków działań, dla których punktem wyjścia są określone wątki problemowe i wynikające z nich cele. My skupimy się na tych, które znajdują przełożenie w realiach Dębicy.

Pierwszą grupę stanowią problemy związane ze stanem zachowania zabytków; kluczowe, bo właściwe rozpoznanie tego stanu warunkuje późniejszą opiekę nad nimi (rozdz. 2.1 - 2.4.). Kierunki działań wyznaczone przez autorów Tez można pogrupować, wskazując pięć głównych:

a) stała aktualizacja inwentaryzacji zabytków (nieruchomych, ruchomych, archeologicznych). W przypadku zabytków techniki, najmłodszej gałęzi zabytków (których wzrost ilościowy postępuje coraz dynamiczniej) inwentaryzacja wymaga rozpoznania zasobów, sporządzenia ich ewidencji i dokumentacji; b) cyfryzacja zasobów ewidencyjnych; c) monitoring stanu zabytków i ich użytkowania; d) działania ratujące dziedzictwo archeologiczne. Z uwagi na to, że jakakolwiek ingerencja, w tym także fachowa penetracja stanowisk archeologicznych dla celów nauki, ma zawsze nieodwracalne konsekwencje, niszczące stan zachowania miejsca, winno się podjąć starania o odpowiednie narzędzia prawne i programowo-organizacyjne, aby stanowiska te odnaleźć i – zapewniając im opiekę archeologiczną - uchronić przed dewastacją; e) działania ratujące obiekty przemysłowe. W przypadku tych zabytków, w tezach sugeruje się opracowanie i wdrożenie strategii ich rewitalizacji.

Kolejna grupa problemów wymienionych w Tezach dotyczy stanu zorganizowania opieki nad zabytkami oraz stanu legislacji (rozdz. 2.6- 2.7). Dokument wskazuje na potrzebę wzmocnienia możliwości i sprawności organizacyjnej służb zajmujących się opieką. Organizacja tejże wymaga działań angażujących także społecznych opiekunów zabytków, właścicieli, kościoł. Autorzy widzą potrzebę „przebicia się” do świadomości społecznej, świadomości samorządu i środowisk prawniczych. Takie właśnie, holistyczne podejście do troski o zabytki, proponuje dokument i ten postulat winien być brany pod uwagę w realizacji programu dla Dębicy. Ponadto w Tezach wybrzmiewa potrzeba wdrażania zasad profilaktyki w opiece i *promowania skutecznych i zgodnych z zasadami konserwatorskimi form ochrony i opieki* (Rozdz. 2.7).

Holizm w opiece nad dziedzictwem narodowym winien być również misją działań o charakterze systemowym. W tezach wyrażona jest idea powiązania ochrony zabytków z polityką innych dziedzin i sektorów państwowych, których

tereny działania spotykają się w sąsiedztwie zabytków. Potrzeba więc rozwiązań wspólnych ze specjalistami w dziedzinie *ekologii, ochrony przyrody, architektury, planowania i zagospodarowania przestrzennego*, ale także wspólnej strategii ochrony. (rozdz. 3). Autorzy Tez widzą potrzebę promocji zabytków jako dźwigni rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, czego naturalnym warunkiem jest uznanie opieki nad zabytkiem za jeden z priorytetów podczas rozdziału środków.

Także ten kierunek powinien znaleźć się w planowaniu strategicznym dla Dębicy.

W metodyce działania ważną rolę, jaką może pełnić samorząd miasta, jest systematyczne monitorowanie stanu zachowania zabytków oraz wpływu na ów stan sposobu ich użytkowania, stopnia zabezpieczenia przed klęskami żywiołowymi lub innymi zniszczeniami. (rozdz. 5.2.). Inną inicjatywą, możliwą do realizacji na gruncie samorządu miejskiego, może być *zorganizowanie praktycznego doradztwa dla użytkowników i właścicieli dotyczącego estetyki zagospodarowania obiektów zabytkowych* (rozdz. 5.3.).

Wartym zacytowania jest punkt określający kierunki w zakresie edukacji społeczeństwa, które *budowałyby klimat społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei ochrony i opieki*. Autorzy też proponują: *a) kształtowanie postaw promujących działania chroniące zabytki, z równoczesnym wskazywaniem negatywnych działań degradujących ich wartości, b) upowszechnienie zasad konserwatorskich i etyki konserwatorskiej, c) prowadzenie i doskonalenie edukacji na rzecz ochrony dziedzictwa na wszystkich poziomach szkół, ze szczególnym uwzględnieniem tradycji lokalnych i idei matych ojczyzn, d) prowadzenie edukacji kadr nauczycielskich i samorządowych w tym zakresie, e) prowadzenie aktywnej współpracy i rozwijanie w mediach... lokalnych stałych programów edukacyjnych i popularyzatorskich..., f) popularyzacja osiągnięć poprzez wszelkiego typu konkursy premiujące wiedzę i znanstwo dziedzictwa kulturowego.* (rozdz. 6.2).

Ponadto adresatem działań edukacyjnych powinni być właściciele i użytkownicy (rozdz. 6.3.). Wszystkie te propozycje pozostają w zasięgu możliwości miasta Dębicy i znajdują odzwierciedlenie w części programowej.

Dokumentem, który w pełni prezentuje cele polityki państwa wobec problemu ochrony dziedzictwa narodowego i opieki nad nim, jest **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004 - 2020** (*dalej NSRK*), której poświęcimy chwilę uwagi, koncentrując się zwłaszcza na interesującym nas **Narodowym Programie Kultury - „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004 - 2013** (*dalej NPK. Ochrona ...*).

W dokumentach tych punkt wyjścia jest zgodny z wizją zaprezentowaną w Tezach: kultura, a wraz z nią zabytek jako część dziedzictwa, musi dziś pozostawać w relacji z rozwojem ekonomicznym, odpowiadać na wyzwania rynku i być traktowana nie tylko jako *odbiorca efektów wzrostu gospodarczego, ale właśnie jako stymulator rozwoju*

(NSRK. rozdz. 7). Ma to kluczowe znaczenie dla przyszłości samych zabytków. W Narodowym Programie Kultury czytamy: *Tylko bowiem umiejętne i harmonijne włączenie dziedzictwa do wielkiej zmiany cywilizacyjnej, jakiej jesteśmy dziś świadkami, daje gwarancję skutecznej ochrony. Podkreślić przy tym trzeba ...złożoność i interdyscyplinarność problematyki ochrony zabytków w warunkach gospodarki rynkowej oraz postępującej globalizacji. Ta nowa sytuacja zmusza do zmiany dotychczasowej pasywnej filozofii ochrony.*

Do zmiany filozofii ochrony zabytków zmusza także znaczne poszerzenie zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego. Stąd też ochrona oznaczać musi przede wszystkim mądre zarządzanie zmieniającą się funkcją zabytkowych obiektów i zmieniającym się ich potencjałem. Wymaga to zintegrowanego podejścia do zagadnienia krajobrazu kulturowego, jako niezwykle złożonego układu wielu naczyń połączonych. Dziedzictwo to nie tylko suma zachowanych w danym obszarze obiektów zabytkowych, ale coś znacznie więcej. To z jednej strony jego warstwa symboliczna, związana z interpretacją dziedzictwa jako sacrum, ale to także fakt ciągle dla wielu szokujący, iż dziedzictwo jest także produktem rynkowym, (czy tego chcemy, czy nie, w pewnym stopniu podlegającym prawom rynku (T.C)) (cyt. NPK. Ochrona ... rozdz. 4).

Konieczność zasadniczego przewartościowania stosunku do dziedzictwa – czytamy dalej – wynika z bardzo różnych powodów. Z jednej strony jest nim narastający kryzys kultury historycznej. Z drugiej – zwłaszcza w krajach postkomunistycznych – nasilający się konflikt pomiędzy dziedzictwem a rozwojem. Konflikt ten wynika często z tradycyjnego postrzegania zabytków jako swoistego sacrum oderwanego od realiów życia. Tymczasem dziedzictwo to również zasób stanowiący znaczący potencjał rozwojowy(...) (cyt. NPK. Ochrona ... rozdz. 4).

Kontynuując - Nowoczesna ochrona dziedzictwa musi w istocie oznaczać mądre zarządzanie potencjałem dziedzictwa i ciągłe poszukiwanie kompromisu pomiędzy koniecznością zachowania substancji zabytkowej a nieuchronną zmianą w jej środowisku (...). Równocześnie nowa filozofia ochrony bez popadania w nacjonalizm, powinna silnie akcentować kwestie tożsamości, indywidualnej tradycji i rodzimości poszczególnych kultur. Analiza ta trafnie oddaje sedno problemu obecności zabytków w kulturze współczesnej. W jej kontekście, mówiąc o standardach polityki wobec ochrony dziedzictwa, dokument porusza kwestie najbardziej dyskusyjne, domagające się społecznego zrozumienia. Pierwszą z nich jest potrzeba „równouprawnienia zabytków”, obiektywnego ich klasyfikowania i traktowania. Postulat ten nie budzi żadnych wątpliwości i winien być brany pod uwagę w naszym programie.

Druga kwestia dotyczy „zasady ograniczonego prawa własności ze względu na interes społeczny”. W poszczególnych przypadkach jest to temat trudny, gdyż to, co określa interes społeczny, często wykracza poza świadomość przeciętnego mieszkańca, a wiąże się z realnym ograniczeniem dysponowania własnością prywatną. Tutaj autorzy programu zwracają uwagę, że podporządkowując interes

prywatny interesowi publicznemu, państwo tworzy równocześnie system pomocy kompensujący dodatkowe obowiązki nałożone na właścicieli zabytków, w praktyce mogą to być np. ulgi w podatkach, finansowanie ze środków publicznych prac konserwatorskich. Aby ta zasada niosła obopólny pożytek, winna być odpowiedzialnie traktowana zarówno przez właścicieli, jak i organy państwowe i samorządowe.

Trzecią kwestią, na którą zwraca uwagę Program, jest *poszerzenie pola ochrony dziedzictwa kulturowego także o niematerialne dobra kultury*. Problem ten zdaje się wymykać definicji zabytku, a jednak takie wartości jak lokalny dialekt, gwara, obrzędy i zwyczaje, stanowią bardzo istotną treść dziedzictwa, naturalnie zespoloną z krajobrazem kulturowym i wymową obiektów zabytkowych. Domagają się zatem ochrony, kultywowania i obecności w pamięci zbiorowej.

Reasumując, raz jeszcze posłużymy się cytatem dokumentu programowego:

Gwarancją skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego miast... w systemie wolnorynkowym jest więc umiejętne powiązanie dziedzictwa ze sferą gospodarczą... Oznacza to konieczność znalezienia kompromisu pomiędzy kanonami ochrony a wymogami życia i prawami ekonomii. Nie można dziś mówić o skutecznej ochronie zabytkowego obszaru bez skutecznych strategii w zakresie zarządzania (cyt. NPK. Ochrona..., rozdz. 4.)

Wracając do podstawowego dokumentu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury, wśród pryncypiów przyjętych w Strategii jest *uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju kultury i upowszechniania kultury, a także potencjał regionów, służący konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców (NPK. Ochrona ..., Wstęp)*. „Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków” wymienione zostały także jako jeden z celów cząstkowych – uzupełniających nadrzędny cel strategiczny tj. zrównoważenie rozwoju kultury w regionach. W innych celach mieści się niejako zamiar profilaktyczny, który można i należy odnieść także do budowania świadomości i kultury obcowania z zabytkami w społeczeństwie. Cel taki uzasadnia choćby postulat zwiększenia liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych; wprowadzenia innowacyjnych rozwiązań w systemie upowszechniania kultury, co tłumaczyć można również jako obcowanie z lokalnymi zabytkami, nabywanie wiedzy o nich i uwrażliwienie na potrzebę opieki nad nimi.

Cytowany już Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”, jest jednym z pięciu opracowanych dla poszczególnych obszarów programów, kierujących realizację celów cząstkowych i stanowiących jeden z instrumentów realizacji Strategii.

Uszczegółowienie i rozszerzenie tych programów wyznaczają cele operacyjne wyrażone, wraz z „narzędziami”, w 11 programach operacyjnych. Określają one

szczegółowo system realizacji narodowych programów w kontekście finansowania działalności ze środków pozostających w dyspozycji Ministra Kultury. Programy operacyjne są podstawą ubiegania się o fundusze na cele opieki nad zabytkami, stąd wrócimy do nich nieco później.

Warto przypomnieć, że Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków...”, podobnie jak cała strategia, wdrażany i realizowany jest już od 2004 r., a koniec etapu jego realizacji przypada na bieżący rok. Jest on jednak wciąż aktualny, a tematyka programu wymaga choćby ogólnej analizy. Celem strategicznym Narodowego Programu „Ochrona zabytków...” jest *intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych*. Uzupełniają go cele cząstkowe, a wśród nich te, które mają znaczenie w formułowaniu programu dla naszego miasta, m.in.: poprawa warunków instytucjonalnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków; kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne itp.; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości; promocja dziedzictwa kulturowego także za pomocą nowoczesnych środków, podnoszenie świadomości społecznej w dziedzinie ochrony zabytków.

Dla realizacji tych wyzwań sformułowano dwa priorytety i podporządkowane im działania. W tej analizie przytoczymy tylko niektóre, mające odniesienie do naszych realiów. Pierwszy priorytet zakłada *aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe*. Zakładane działania skierowane są głównie do środowisk konserwatorskich i prawniczych, ale warto, by ich świadomość miały również władze samorządowe. Pierwszym z działań jest *wzmocnienie ośrodków dokumentacji zabytków oraz budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno – finansowych w sferze ochrony zabytków*. Jedną z form jego realizacji jest powierzenie bieżącej opieki i administrowania zabytkami konserwatorom miejskim w zakresie gospodarowania nieruchomościami zabytkowymi. Bieżąca opieka obejmować powinna np.: remont elewacji, wymianę stolarki, odświeżanie wnętrz, ekspozycję reklam; ze szczególną troską o zachowanie procedury decyzyjnej. Drugim z wymienionych działań jest *kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne*. Obejmuje ono realizację projektów rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele społeczne, przy założeniu, że mają one realny wpływ na rozwój regionalny.

Projekty realizuje się w ramach wspomnianych już programów operacyjnych.

W tym miejscu należy przybliżyć nieco treść interesującego nas Programu Operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”. Cele, do których odwołuje się ten program, to rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych. Celem programu jest m.in. *poprawa stanu zachowania zabytków; poprawa*

warunków organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki; zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami itp., a także rozwój możliwości muzeów i archiwów w zakresie powiększania zasobów i rozwijania kolekcji, konserwacji i digitalizacji, w tym stosowania nowoczesnych technologii konserwacji zabytków i rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich. Środki na ten cel przewiduje wspomniany program operacyjny, natomiast w treści Narodowego Programu „Ochrona zabytków ...” znajdują się liczne odwołania do możliwości finansowania tej sfery z funduszy strukturalnych.

Drugim ważnym priorytetem Narodowego Programu Kultury „Ochrona zabytków” jest *edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego*. Działaniem, które ma odpowiadać za ten cel, jest rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego. Rozwój i kształcenie kadr zatrudnionych w sferze ochrony zabytków na płaszczyźnie miasta, jakim jest Dębica, pozostaje jedynie postulatem, który wydaje się być bardzo zasadny jako owoc współpracy z samorządami sąsiednich gmin i powiatu.

Priorytet 2 winien być realizowany poprzez *podnoszenie zainteresowania społeczeństwa problematyką ochrony zabytków*. W Programie znajdujemy konkretne propozycje dla szkół wyższych, których realizacja byłaby możliwa na płaszczyźnie nam bliskiej. W Dębicy jest filia krakowskiego Uniwersytetu Ekonomicznego, sama zaś uczelnia jest adresatem koncepcji utworzenia kierunku studiów podyplomowych „Akademia Dziedzictwa”.

3.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Problem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest integralnie związany z narodową strategią kultury, w której dziedzictwo kulturowe postrzegane jest jako ważny czynnik stymulujący wszechstronny, także społeczno - gospodarczy rozwój, na każdym poziomie administracyjnym. Sam ten problem jest jednak gruntownie osadzony w lokalnych realiach i często niestety postrzegany jako temat „drugiej wagi”. Podlega różnorodnym ograniczeniom wynikającym z praktyki gospodarowania, niskich nakładów budżetowych, a często również mentalności społecznej. Tym bardziej wskazanym jest, aby gminny program opieki nad zabytkami był spójny w sensie koncepcji działań z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu i województwa. Tylko tak bowiem troska o dziedzictwo jako dobro wspólne zyska należną sobie rangę w działaniach politycznych

i w codzienności. Poddamy zatem analizie treść dokumentów wykonanych na poziomie wojewódzkim, stanowiących zarówno szereg uwarunkowań, jak również istotny zbiór argumentów przemawiających za potrzebą wszechstronnych działań służących ochronie.

Poniżej odwołamy się do Strategii Województwa, Planu Zagospodarowania Przestrzennego i Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami.

Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007 - 2020 swój główny cel wywodzi z założenia, iż dziedzictwo kulturowe, tradycja i środowisko są jednymi z głównych walorów Podkarpacia, które dają mu podstawy do partnerskiej i konkurencyjnej pozycji w Polsce i Europie. Tym, co składa się na ową wyjątkowość, jest *wielowątkowe dziedzictwo kulturowe, wpisane w konteksty religijne...* (cyt. *Diagnoza sektorowo- przestrzenna.../Turystyka*). Wpisuje się w nią także historia Dębicy. Część Strategii poświęcono analizie dorobku społecznego w zakresie kultywowania tradycji, historii, kultury w ogóle, a kluczową kwintesencją jest stwierdzenie, iż *szczególnych nakładów wymaga ochrona zabytków kultury materialnej i dziedzictwa kultury, w tym prace konserwatorsko-renowacyjne*. Jest to trafny punkt wyjścia do części programowej dokumentu. Wyrażono w niej potrzebę holistycznego podejścia do rozwoju regionu, w tym również do ochrony nad zabytkami, wskazując że realizacja wizji rozwoju winna być udziałem wielu podmiotów, poczynawszy od samorządów lokalnych, poprzez szereg instytucji, organizacji i stowarzyszeń, firm, placówek naukowych i samych mieszkańców.

Troska o jakość zabytków, opiekę nad nimi przewija się w rozwinięciu kierunków działań podporządkowanych kolejnym priorytetom. I tak, potrzebę rewaloryzacji zabytków Strategia postrzega jako warunek rozwoju turystyki i *podniesienia konkurencyjności produktu turystycznego* (Priorytet 4). Czynniki zabytkowe podkreśla się tu wspólnie z potrzebą zachowania zasobów przyrodniczych i krajobrazu, jako naturalnie związanych z dziedzictwem kulturowym. Ten sam wątek pojawia się w rozdziale dotyczącym współpracy międzynarodowej i w priorytecie *Współpraca na rzecz rozwoju turystyki, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego*. W odniesieniu do priorytetu „Rozwój kultury”, jako jeden z głównych celów wymienia się pielęgnowanie (ochronę) tożsamości kulturowej regionu, w tym tożsamości narodowych i etnicznych. Wyznacza to ważne zadanie dla istniejącego dorobku dziedzictwa, który powinien koncentrować działania na rzecz budowania więzi kulturowej, społecznej i świadomości regionalnej. Jako środek do realizacji tej misji Strategia wymienia m.in. potrzebę propagowania wiedzy o regionie wśród młodzieży szkolnej, ochronę zabytków, wspieranie twórczości mającej swe odniesienia do lokalnego dziedzictwa kulturowego itp. Ważną tezę jest stwierdzenie, iż *Trwała integracja może powstać*

jedynie wokół trwałych wartości, takich jak kultura i tradycja. Odnosi się ona zarówno do integracji regionalnej (w tym kontekście stwierdzenie pada), jak też może odnosić się do integracji z innymi narodami, kulturami. Wspominany już rozdział poświęcony współpracy międzynarodowej jako jeden z kierunków działania wskazuje podejmowanie działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego. Jako formy realizacji tego założenia wymienione zostały m.in.: inicjowanie i wspieranie projektów badawczych, edukacyjnych i edytorskich prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe; zagospodarowanie, popularyzację i promocję obiektów zabytkowych, przygotowanie programu ochrony cmentarzy zabytkowych, ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzy z I wojny światowej oraz kirkutów, wspieranie rozwoju muzeów, zwłaszcza pod względem istnienia pracowni konserwatorskich, działalność publikatorską.

Drugim ważnym dokumentem o zasięgu wojewódzkim jest **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego**. Tu również znajdujemy szereg odniesień do ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Wśród nich istotne znaczenie mają przyjęte planem poniższe zasady: - *ochrona zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz utrzymanie ładu przestrzennego w obrębie dawnych układów urbanistycznych i obszarów proponowanych do ochrony krajobrazu kulturowego; - przeznaczenie obszarów predysponowanych do ochrony przyrodniczej i krajobrazowej oraz obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe o różnym reżimie ochronnym, oparte o dokładne rozpoznanie zasobów, waloryzację terenu..., - ograniczanie negatywnych skutków działalności infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej oraz różnych form aktywności społecznej i gospodarczej na środowisko naturalne i kulturowe.*

Nadrzędnym dokumentem i bliskim z uwagi na realia ochrony jest **Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2010 - 2013**. Mimo iż mija ostatni rok realizacji programu, z uwagi na wagę tego dokumentu dla tworzenia programu gminnego i komplementarne ujęcie problematyki, poświęcimy mu nieco więcej miejsca. Na podstawie wnikliwej analizy stanu zasobów i zachowania zabytków województwa, w części programowej określa on trzy priorytety, które wyznaczają tor działań i zadania do wspólnej realizacji z samorządem lokalnym.

Priorytetem pierwszym jest *Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego*. Zapowiada on szczególną dbałość o zachowanie charakterystycznych elementów zabytkowych i przyrodniczych regionu, ich rewaloryzację, oraz *włączenie dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia samorządów lokalnych*. Intencja tu wyrażona jest wyjściem naprzeciw potrzebom miejscowym i zobowiązuje także nasze miasto do udziału w tej misji.

Spośród kierunków działań wytyczonych powyższą treścią warto wskazać trzy szczególnie dla nas istotne. Ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego – to kierunek wskazujący na konieczność uwzględniania zadań określonych w Programie wojewódzkim w miejscowych studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Idzie za tym potrzeba zwracania większej uwagi na wytyczne konserwatorskie w planach zagospodarowania zespołów staromiejskich. Jednym z zadań wymagającym współpracy z samorządem lokalnym jest opracowanie *studiów historyczno – urbanistycznych i konserwatorskich dla miast i miasteczek oraz programów rewaloryzacji i rewitalizacji układów urbanistycznych i zespołów staromiejskich*. Ma to chronić zabytkową zabudowę staromiejską przed zagrożeniami wynikającymi z niewłaściwego użytkowania bądź degradacji obiektów oraz prowadzenia inwestycji im zagrażających i niezgodnych z lokalną tradycją. Zaznacza się potrzebę propagowania w nowych budynkach form i materiałów nawiązujących do miejscowej tradycji.

Realizacja wspomnianych zadań jest niezbędna także z uwagi na kierunek 4 działań: Rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych. Samorząd wojewódzki zobowiązuje się do wspierania działań samorządu lokalnego dotyczących *opracowania i realizacji planów rewaloryzacji i rewitalizacji centrów historycznych miast oraz dzielnic staromiejskich z zachowaniem wymogów konserwatorskich*. Dokument wymienia wytyczne, wg których powinny być opracowane programy rewaloryzacji. Warto przywołać ich treść:

- *zachowanie i uczyelnienie historycznych układów miast – rynku z historycznie ukształtowaną siecią uliczną;*
- *ochrona konserwatorska zabudowy zabytkowej..., wykonywanie prac konserwatorskich zgodnie z zasadą minimalnej niezbędnej ingerencji;*
- *zachowanie ukształtowania terenu;*
- *zachowanie kompozycyjnych wartości zespołu wewnątrz architektoniczno – krajobrazowych;*
- *rekompozycja wewnątrz urbanistycznych zdegradowanych przez nową zabudowę niedostosowaną do zabytkowego otoczenia, zaniedbania w utrzymaniu i konserwacji obiektów zabytkowych oraz nieodpowiednie zagospodarowanie terenu;*
- *ochrona ekspozycji charakterystycznych układów kompozycyjnych wewnątrz urbanistycznych oraz sylwetki miasta poprzez zachowanie kierunków, ciągów i punktów widokowych;*
- *sanacja i modernizacja sieci uzbrojenia - likwidacja sieci napowietrznych;*
- *uporządkowanie działek na zapleczu zabudowy;*
- *wprowadzanie nowych elementów do istniejącej historycznej zabudowy winno być dokonywane z zachowaniem układów przestrzennych i parcelacyjnych oraz skali i charakteru istniejącej zabudowy;*
- *ustalenie zasad kształtowania nowej, uzupełniającej zabudowy, dotyczących: bryły, formy, kształtu i pokrycia dachów, materiałów i wystroju architektonicznego;*
- *uporządkowanie i skodyfikowanie zasad umieszczania reklam;*

- rewaloryzacja pierzei rynkowych zgodnie z wytycznymi odnoszącymi się przede wszystkim do gabarytów pierzei, uzupełnienia pierzei, kształtowania bryły i elewacji budynków (kompozycji, podziałów, wystroju, stolarki), formy i pokrycia dachów;
- uporządkowanie ruchu kołowego uwzględniającego ograniczanie występującej uciążliwości komunikacji; ruch pojazdów w obrębie dzielnic staromiejskich powinien być ściśle regulowany, ilość parkingów minimalizowana.

W tym kierunku działań warto zwrócić uwagę na zadanie 6., wskazujące na potrzebę uwzględniania przez samorządy gminne ochrony wartości zabytkowego krajobrazu kulturowego miast historycznych i ochrony zabytkowych panoram miasta, poprzez rozsądną kreację przestrzeni wokół zabytkowego ośrodka.

Program wojewódzki zaleca samorządom lokalnym, aby wdrażały system wieloletniego finansowania zadań, dzieląc je w zależności od przyjętych zakresów i potrzeb.

Nowym elementem krajobrazu zabytkowego jest zabudowa przemysłowa. Dębica ma to szczęście, iż dawne obiekty zakładowe wciąż są użytkowane, choć nie zawsze zgodnie z pierwotnym założeniem. Warto więc mieć na uwadze ujęte w Programie zobowiązanie *wspierania działań dotyczących rewitalizacji obszarów przemysłowych z możliwością ich adaptacji do nowych funkcji*.

Jednym z zasadniczych w ochronie pejzażu kulturowego jest kierunek integracji ochrony zabytków z ochroną przyrody. Zobowiązuje to samorząd do uwzględniania w planach zagospodarowania przestrzennego skorelowanych uwarunkowań ochrony zabytków i ochrony środowiska naturalnego. Kładzie to zatem także określone wymagania w tworzeniu lokalnych programów.

Priorytet drugi Wojewódzkiego Programu Ochrony Zabytków to *Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno - gospodarczego województwa*. Z punktu widzenia lokalnego jest to także element rozwoju Dębicy. Wyznaczając kierunki realizacji wspomnianego wyżej priorytetu, wzięto pod uwagę różne rodzaje zabytków i specyfikę opieki nad nimi.

Jednym z istotnym kierunków działania w tym zakresie jest zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania. Wśród zaproponowanych zadań należy zauważyć punkt 3.: Wspieranie działań mających na celu zachowanie nieużytkowanych, niszczących synagog oraz obiektów pozostających w formie trwałych ruin, posiadających trwałe wartości historyczne i architektoniczne. Władze wojewódzkie biorą także za cel udzielanie pomocy finansowej pracom w zakresie ochrony, konserwacji i zabezpieczania zabytków (zadanie 4). Dotacje celowe przewidziane są na prace wykonywane przy znajdującym się w złym stanie zabytku wpisanym do rejestru zabytków, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe.

Spośród zespołów zabytkowych na pierwszym miejscu wymienia się ochronę zespołów dworsko - pałacowych. Ten kierunek działań przewiduje: dążenie do rewitalizacji założeń parkowych, będących własnością gmin; intensywne zabiegi w ratowaniu zabytkowych dworów, zabudowy podworskiej, we współpracy z innymi zaangażowanymi podmiotami; wreszcie inicjatywy mające zahamować degradację dworskich, zabytkowych obiektów zieleni, tj. parków i ogrodów, i objąć je należyłą opieką.

Najmłodsza z kategorii zabytków - obiekty przemysłowe i zabytki techniki, od niedawna coraz częściej dostrzegane, objęte są szczególnym programem ochrony. Zadania, jakie przewiduje się w zakresie ochrony tych obiektów, to m.in.: konieczność kompleksowego rozpoznania obiektów przemysłowych, wybrania najcenniejszych, objęcia ich ochroną prawną i trwałą opieką. Ponadto konieczna jest wizja właściwego ich wykorzystania, co może się wiązać z dostosowaniem do nowych funkcji. Program przewiduje wspieranie inicjatyw zmierzających do rewitalizacji zwłaszcza obiektów związanych z Centralnym Okręgiem Przemysłowym. Dla miasta Dębicy i firm tu działających inicjatywy tego typu mogłyby być szansą na zbudowanie „na nowo” tradycyjnej marki. Podobne założenie można przyjąć w odniesieniu do obiektów kolejowych, które w Dębicy mają ponad 150-letnią tradycję, a których stan może budzić niepokój. Program zwraca uwagę na potrzebę odczytania historycznych form architektonicznych tych zabytków i ich rewitalizacji.

Potrzeba opieki nad zabytkami techniki i przemysłu, zwłaszcza nieużytkowanymi, winna także inspirować samorząd do poszukiwania partnerów i inwestorów. Przede wszystkim jednak - na co zwraca się uwagę - potrzebna jest popularyzacja tych, często niedocenianych, zabytków. Temu mogą służyć różne formy ich prezentacji.

Program dla Dębicy winien uwzględnić również przyjęty dla województwa Kierunek działań 5 tj. Ochronę archeologicznego dziedzictwa kulturowego. Kompleksowa ochrona i opieka nad stanowiskami archeologicznymi winna obejmować m.in. prowadzenie bieżącego monitoringu stwierdzonych już stanowisk; zapewnienie przez władze samorządowe udziału archeologów - konserwatorów w planowaniu zagospodarowania przestrzennego; nadzór konserwatorski przy inwestycjach na terenie stanowisk. Ważnym programowo, także dla Dębicy, jest zadanie prowadzenia badań archeologicznych (zarówno prospekcji terenowych, jak i badań wykopaliskowych) podczas prowadzonych prac inwestycyjnych. Dębica jako miasto ze średniowiecznym rodowodem winna być otwarta na postulowaną współpracę w zakresie archeologii ze środowiskami naukowymi i konserwatorskimi.

Opieka nad zabytkami ruchomymi wymaga przede wszystkim wspierania lokalnych jednostek muzealnych w zakresie bazy lokalowej, czyli zapewnienia im właściwych warunków przechowywania i eksponowania zabytków.

Jako trzeci priorytet Programu określono *Badanie i dokumentację dziedzictwa kulturowego oraz promocję i edukację służące budowaniu tożsamości.*

W zakresie rozpoznawania i dokumentowania zasobów zabytkowych, Program przewiduje tworzenie systemów gromadzenia, przetwarzania i udostępniania informacji o dziedzictwie kulturowym, oraz wspieranie działań edukacyjnych i badań naukowych. Ważne, aby samorząd lokalny tworzył klimat sprzyjający tego typu inicjatywom. Wśród zadań przewidzianych do realizacji na gruncie wojewódzkim, w których udział mogłoby mieć nasze miasto, wymienione zostały: *konkursy, publikacje, projekty edukacyjne, konferencje naukowe, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, wspieranie inicjatyw zmierzających do publicznej prezentacji obiektów zabytkowych znajdujących się w zbiorach prywatnych, lub zbiorach publicznych na co dzień niedostępnych.*

Drugim kierunkiem przyjętym dla realizacji priorytetu są działania szkoleniowe oraz edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu. Jako zadania wymienia się tu m.in.: przygotowanie i organizację konferencji naukowych; opracowywanie publikacji i wspieranie wydawnictw służących promocji zabytków w regionie; organizację konkursów; wspieranie projektów edukacyjnych poświęconych upowszechnianiu historii i dziedzictwa kulturowego; popularyzację dobrych praktyk w zakresie opieki nad zabytkami oraz *wspieranie inicjatyw zmierzających do publicznej prezentacji obiektów zabytkowych znajdujących się w zbiorach prywatnych lub zbiorach publicznych na co dzień niedostępnych*

Działania ukierunkowane na tworzenie tematycznych szlaków turystycznych to czwarty kierunek wyznaczony w ramach priorytetu III wojewódzkiego programu. Zawiera się w nim szereg działań i propozycji utworzenia nowych szlaków o różnym stopniu zaangażowania turystów, wykorzystujących istniejące zasoby kulturowe. Zasugerowano, iż mogą się one łączyć z atrakcyjnymi turystycznie szlakami i obszarami przyrodniczo-krajobrazowymi. Jednym z zadań jest wypracowanie metod zwiększenia zaangażowania sektora prywatnego w rewaloryzację obiektów zabytkowych, znajdujących się na szlakach, z możliwością ich adaptacji na cele turystyczne. Zadanie, które określa cenną zasadę współpracy samorządów każdego szczebla, a szczególnie gmin, na rzecz tworzenia tras łączących region jest kolejnym, które ma uzasadnienie dla adaptacji w Dębicy i na terenie gmin powiatu.

4. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie miasta (analiza dokumentów programowych miasta)

Lokalna troska o dobro wspólne, jakim są zabytki, będąca wyrazem odpowiedzialności za dziedzictwo przodków, winna być także przejawem roztropności i dalekowzroczności władz. Polityka opieki nad zabytkami wiąże się bowiem ściśle z rozwojem miasta w ogóle. Zabytki przyciągają ludzi, wpływają na rozwój turystyki, a ta uruchamia nowe miejsca pracy. Tam, gdzie jest zabytek, pojawia się „produkt turystyczny”, rozwija rynek, z czasem pojawiają się też inwestycje. Ładne miasto, którego zabytki są zadbane i ciekawie zagospodarowane, przyciąga nie tylko przyjezdnych turystów, ale tworzy atmosferę, „klimat”, z którym mieszkańcy (zwłaszcza młodzi) mogą się utożsamiać, a odczuwając dumę, tworząc z nim więź, zechcą do niego wracać. Troska o dziedzictwo kulturowe, którego trwałym elementem są zabytki, jest też moralną powinnością każdego samorządu, misją w stosunku do przyszłych pokoleń.

Przywołując te argumenty, mamy na uwadze również fakt istotnych uwarunkowań i ograniczeń, z którymi musi zmagać się samorząd miejski, myśląc o tej części dobra wspólnego. Tematyka, o której mowa, częściowo znajduje wyraz w dokumentach wytworzonych i obowiązujących w gminie miasta Dębica. Poniższa analiza dokumentów strategiczno - studialnych pozwoli wnikać w treść uwarunkowań, w których tworzymy i podajemy do realizacji niniejszy program.

Pierwszym z dokumentów jest *Strategia rozwoju miasta Dębica na lata 2007 - 2013*. W czasie tworzenia tego programu założenia strategii powinny być już ewaluowane. Biorąc jednak pod uwagę rozmiar i dalekosiężność założonych celów zakładamy, iż bieżąca strategia w kolejnych planach nie zdezaktualizuje się, a nasz program istotnie ją uzupełni. Istotnie, bo dokument, o którym mowa, w natłoku treści i problemów miasta, w niewielkim stopniu porusza kwestie ochrony zabytków. Strategia składa się z części diagnostycznej, prezentującej stan organizacji i funkcjonowania miasta na poszczególnych płaszczyznach rozwoju oraz części strategiczno- programowej, na której się skupimy.

Część pierwsza, w rozdziale VIII informuje o stanie kultury w Dębicy, wskazując, że liczne instytucje kultury, inicjują ważne wydarzenia..., ale także *motywują i zachęcają do uczestnictwa w przedsięwzięciach służących podtrzymaniu dziedzictwa kulturowego i dążeniu do coraz większej atrakcyjności miasta*. W wydatkach

budżetowych, w roku tworzenia Strategii, poza stałymi środkami na bieżącą działalność kulturalną i ochronę Dziedzictwa Narodowego, w tym działalność Muzeum Regionalnego w Dębicy, przewidziano wydatki na rewitalizację terenu byłej jednostki wojskowej, poprzez przystosowanie niektórych obiektów dla celów społecznych, kulturalnych i sportowych.

Zasadniczy wkład w opiekę nad zabytkami ruchomymi ma Muzeum Regionalne w Dębicy, gromadzące muzealia w pięciu działach: archeologicznym, historycznym, etnograficznym, militarnym i sztuki. Poza stałą opieką nad zabytkiem muzealnym, trzon działalności placówki stanowi aktywność wystawiennicza, popularyzowanie historii i piękna regionu, działalność edukacyjna, warsztatowa i badawcza. Duży udział w trosce o ochronę dóbr kultury, zwłaszcza duchowego dziedzictwa regionu, ma Miejski Ośrodek Kultury, który oprócz bogatej oferty zajęć, utrzymuje również zespoły folklorystyczne, wspiera inicjatywy służące kultywowaniu tradycji patriotycznych. Kulturę ducha i świadomość lokalnej tradycji pielęgnuje także Miejska Biblioteka Publiczna wraz z filiami oraz dębicka filia Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Rzeszowie. Wszystkie wspomniane instytucje wiodą prym z ramienia miasta w opiece nad dziedzictwem kulturowym Dębicy. W tym dziele niezwykle istotna jest inicjatywa społeczna, działalność stowarzyszeń i organizacji, środowisk skupiających ludzi społecznie oddanych ziemi dębickiej. Spośród nich na pierwszym miejscu wymienić należy Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Dębickiej i Towarzystwo Opieki nad Starym Cmentarzem. Swój wkład ma także Stowarzyszenie Przyjaciół Folkloru Ludowego. Oczywisty i zasadniczy jest w tym względzie program wychowawczy i dydaktyczny dębickich szkół, placówek, świetlic oraz bardzo aktywna działalność organizacji kombatanckich w tym m.in. Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, Związku Sybiraków, a także Związku Harcerstwa Polskiego, Związku Strzeleckiego i wielu innych. Organizacje te oraz szkoły kształtują poczucie tożsamości lokalnej, więź młodego pokolenia z historią miasta i szacunek dla jej dziedzictwa, inicjują wreszcie szereg wydarzeń patriotycznych i kulturalnych. Same te organizacje stanowią twórczy potencjał miasta, a ich działalność ma niezwykle istotny wpływ na świadomość dziedzictwa kulturowego dębiczan.

W rozdziale IX Strategii wymienia się najbardziej znaczne zabytki miasta: późnogotycki Kościół Św. Jadwigi i Małgorzaty, o zatartych cechach stylowych, powstały na przełomie XVI i XVII w.; późnobarokową Synagogę z końca XVII w.; Dwór Płockich na Wolicy; Cmentarz Wojskowy; Kirkut; Kościół klasztorny Sióstr Służebniczek. Poza tymi zabytkami nieruchomymi wspomina się także dwie zabytkowe aleje: Aleję rubiniową, na ul. Sarzyńskiego i Aleję topolową, na ul. Leśnej. Niestety brak jest w Strategii odniesień do dokumentacji zabytków Dębicy,

która zawiera pełną listę 17 obiektów objętych prawną opieką Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, czyli znajdujących się w Rejestrze Zabytków, a ponadto gminną ewidencję zabytków zawierającą 149 pozycji, tj. sporządzonych kart obiektów zabytkowych miasta. Mówiąc więc o potencjale turystycznym miasta, nie można zapominać, że najistotniejszą jego wartość obok walorów przyrodniczo - krajobrazowych stanowią te właśnie dobra kultury.

Rozdział poświęcony analizie potencjału przemysłowego miasta, akcentuje ważny dla krajobrazu kulturowego Dębicy wątek, a mianowicie rolę miasta na mapie powstałego przed II wojną Centralnego Okręgu Przemysłowego. W kolejnych rozdziałach programu znajdują się odniesienia do tego ważnego zagadnienia, gdyż powstanie zakładów COP-u uruchomiło znaczącą falę osadniczą i rozwój urbanistyczny Dębicy. Tradycje dębickich zakładów COP - u, pomimo iż procesy historyczne zatępiły ich pierwotny kształt, pozostają jednak aktualnym wyzwaniem dla samorządu w trosce o dziedzictwo kulturowe, a zarazem szansą w budowaniu wizerunku miasta w oparciu o nie.

Część drugą - strategiczną rozpoczyna analiza potrzeb i uwarunkowań rozwojowych gminy Dębica, powstała w oparciu o raport, analizę SWOT i badania ankietowe. Wynika z niej, że najistotniejsze problemy do rozwiązania koncentrują się wokół inwestycji drogowych, infrastruktury wodno-ściekowej i problemu bezrobocia. Ten ostatni, patrząc na przyszłość miasta, zdaje się być docelowym. Świadczy o tym Misja, jaką przyjęto w Strategii Dębicy. Brzmi ona: *Dębica stworzy możliwości wielokierunkowego rozwoju swoim mieszkańcom poprzez współpracę partnerską z miastami Unii Europejskiej. Jednocześnie dzięki kompleksowej ofercie inwestycyjnej i usprawnieniom komunikacyjnym stanie się miastem atrakcyjnym dla potencjalnych przedsiębiorców. Dzięki czemu powstaną nowe miejsca pracy, stwarzające możliwość rozwoju zawodowego młodym i wykształconym mieszkańcom miasta i okolic.* Określono również cztery kierunki strategiczne: A) rozwój gospodarczy miasta, B) inwestycje w zakresie infrastruktury technicznej i budownictwa mieszkaniowego, C) rozwój miasta dzięki szeroko rozumianej współpracy, D) edukacja.

Problemy ochrony dziedzictwa kulturowego nie pojawiają się w hierarchii głównych potrzeb, co zważywszy na bieżącą sytuację gospodarczą i socjalną miasta wydaje się to być usprawiedliwione. Jednak ze względów, o których wspomnieliśmy na wstępie rozdziału stosownych odniesień należy szukać w treści zadań.

Pierwszy z kierunków działań, niesie za sobą zabezpieczenie podstawowych potrzeb mieszkańców i przez to z punktu widzenia opieki nad zabytkami potrzebna jest pewna ostrożność. *Stworzenie odpowiedniego klimatu dla przedsiębiorców, pozyskanie inwestorów* - to cele strategiczne, jednak przy ich realizacji i tworzeniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego należy zważyć, by projekty inwestycyjne

(wśród zadań wymienia się: *pozyskanie przez władze miasta nowych terenów pod inwestycje; upraszczanie procedur związanych z zakładaniem działalności gospodarczej*) nie wpłynęły na degradację krajobrazu przestrzeni urbanistycznej i parkowej, zabytkowej zabudowy i potencjalnych stanowisk archeologicznych.

Drugi kierunek działań jest równie istotny z punktu widzenia potrzeb mieszkańców. I tu jednak wyobraźnia historyczna powinna mieć udział zwłaszcza w trakcie prac ziemnych, prowadzenia sieci podziemnej, gdy ingerencja w strukturę gruntu jest znaczna. Oczywiście nie wszędzie jest możliwy i wskazany nadzór archeologiczny, ale jeśli inwestycja przebiega w pobliżu stwierdzonych lub domniemanych stanowisk archeologicznych, dla dobra nauki, a pośrednio też dla dobra rozwoju kultury i turystyki, należy zdecydować się raczej na lekkie opóźnienie prac niż bezpowrotnie zniszczyć dziedzictwo, które w ziemi czekało na nas wiele setek, a może i tysięcy lat.

Współpracę na szczeblu lokalnym i ponadnarodowym przewiduje trzeci kierunek działań, którego celem jest nawiązanie współpracy z lokalnymi samorządami oraz z partnerami zagranicznymi. Zadania sformułowane do realizacji tego celu niosą pewien potencjał i nadzieję także dla ochrony zabytków. Wspólne działania z powiatem i gminami sąsiednimi w celu promocji turystyki regionu dają większą szansę na objęcie wspólną troską obiektów zabytkowych znajdujących się w propozycji programowej dla turystów i gości, także z zagranicy. Większe projekty realizowane w ramach programów operacyjnych stwarzają możliwość rewitalizacji i zagospodarowania obiektów zabytkowych. Środki na ochronę zabytków można pozyskiwać także w ramach funduszy europejskich, które mogą być uruchomione dzięki projektom międzynarodowym.

Problematykę ochrony zabytków miejskich o wiele szerzej omówiono w kontekście polityki przestrzennej. Zgodnie z ustawą o zagospodarowaniu przestrzennym z 1994 r., od 1997 r. zaczęto w Dębicy opracowywać *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego miasta Dębica*, jako obowiązkowy dokument określający politykę przestrzenną miasta przy uwzględnieniu uwarunkowań, celów i kierunków polityki przestrzennej na obszarze województwa. Na przestrzeni kilkunastu lat Studium było kilkakrotnie aktualizowane, a kolejne zmiany uwzględniały uwarunkowania prawne i zmieniające się stosunki własnościowe. Tekst jednolity, który analizujemy, w zasadniczej części określa zmiany przeprowadzone w latach 2010 - 2011. We wprowadzeniu czytamy:

Studium, jako dokument o charakterze aktu kierownictwa wewnętrznego obowiązuje organa samorządu miasta i jednostki bezpośrednio im podległe i służy do:

- ✓ koordynowania własnych i ponadlokalnych zamierzeń w zakresie gospodarki przestrzennej podejmowanych na terenie miasta
- ✓ zasilania informacjami koordynacyjnymi dla opracowywanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu wydawanych bez planu miejscowego,
- ✓ promocji rozwoju miasta.

By określić miejsce i rolę, jakie przewidziano dla ochrony dziedzictwa kulturowego w naszym mieście, w pierwszej kolejności sięgniemy do przeprowadzonej tu dość wnikliwie analizy strategicznej. Nadrzędny cel rozwoju miasta opiera się na założeniu, że Dębica Przyszłości winna zapewnić swym mieszkańcom zasadniczy wzrost jakości życia i będzie kształtowana: - jako znaczący w regionie ośrodek przemysłu, wymiany handlowej i usług ponadlokalnych oraz mieszkaniowy, sprzyjający inicjowaniu i rozwijaniu przedsiębiorczości; - jako miasto o zrównoważonym rozwoju funkcji i racjonalnym zagospodarowaniu przestrzeni zgodnie z wymogami ochrony środowiska i ładu przestrzennego. Tej wizji podporządkowane są cele strategiczne, wśród których wymienia się utrzymanie ciągłości kulturowej przez zachowanie duchowego i materialnego dziedzictwa kulturowego. Realizacja celów uwarunkowana jest wieloma czynnikami wewnętrznymi, stanowiącymi zarówno możliwości, jak i ograniczenia. W zakresie środowiska kulturowego jako czynniki sprzyjające wymieniono: bogate zasoby krajobrazu naturalno-kulturowego i z przewagą elementów naturalnych w rejonie pogórza i doliny Wisłoki oraz zachowane historyczne układy przestrzenne i elementy krajobrazu miejskiego określające tożsamość kulturową miasta. Istotnym ograniczeniem jest postępująca degradacja układów zabytkowych i krajobrazu kulturowego w wyniku przebudowy śródmieścia oraz niekontrolowanego rozpraszania zabudowy, a także niedostosowanie śródmieścia do funkcji centralnego ośrodka usługowego i występujące w tej mierze dysfunkcje struktury przestrzennej. Wśród czynników warunkujących zachowanie dziedzictwa kulturowego nie bez znaczenia jest też stan infrastruktury technicznej, w tym zarówno sieci ciepłej, jak i wodociągowej oraz kanalizacji deszczowej.

Biorąc pod uwagę te uwarunkowania, Studium proponuje, aby jednym z kierunków rozwoju przestrzennego i polityki przestrzennej miasta było tworzenie, wykorzystującej zasoby krajobrazu naturalnego i zabytkowego-kulturowego, trójwymiarowej kompozycji przestrzeni miejskiej oraz krajobrazowych wewnątrz urbanistycznych identyfikujących miasto.

Realizacja przyjętej polityki przestrzennej – jak piszą autorzy dokumentu – winna następować głównie przez: wykorzystanie uprawnień wynikających z przepisów szczególnych, zwłaszcza w zakresie ochrony i kształtowania środowiska, ochrony dóbr kultury, ... ochrony przyrody, ... organizacji ruchu drogowego, itp.

W rozdziale III Studium przedstawione zostały ustalenia dotyczące kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta, w tym kierunki ochrony wartości i zasobów oraz kształtowania środowiska przyrodniczego i kulturowego. W treści podrozdziałów dokonano bardzo ogólnej analizy zasobów środowiska przyrodniczego oraz dziedzictwa kulturowego. W pierwszej grupie zasobów wymieniono ważniejsze obszary i obiekty przyrodnicze prawnie chronione. Zauważono, iż aspekt środowiskowy wiąże się ściśle z potrzebą zrównoważonego rozwoju miasta i narzuca gospodarce przestrzennej konieczność *uwzględniania ochrony wartościowych obszarów i obiektów przyrodniczych objętych ochroną prawną; zapewnienia lub przywrócenia równowagi przyrodniczej i prawidłowych warunków życia w terenach zainwestowania miejskiego; zachowania w jak największym stopniu naturalnych walorów obszaru*. Formy gospodarowania zielenią mają dla zachowania dziedzictwa kulturowego co najmniej dwójakie znaczenie. Sam układ miejskich obszarów zielonych ma często długą tradycję, zaś najstarsze obiekty - pomniki przyrody - stanowią element dawnego krajobrazu kulturowego i panoramy miasta. Postulowana równowaga w gospodarowaniu przestrzenią, w której uwzględnia się element środowiska przyrodniczego, jest koniecznym warunkiem w eksponowaniu zarówno zabytkowych wnętrz urbanistycznych, jak i pojedynczych obiektów architektury. Rozsądnie rozlokowana roślinność miejska chroni ponadto historyczną zabudowę przed działaniem szkodliwych czynników funkcjonowania miasta.

W Studium proponuje się, aby rozszerzyć zakres prawnej ochrony na tereny i obiekty o wysokich, lokalnych wartościach przyrodniczo-krajobrazowych. Wśród nich wymienia się: rezerwat przyrody „las Wolica”, zespół przyrodniczo krajobrazowy Doliny Wisłoki, stare, dobrze utrzymane drzewa, szpalery i aleje drzew przy ul. Wielopolskiej, Wiejskiej oraz na terenie byłej jednostki wojskowej.

W prowadzeniu właściwej gospodarki przestrzennej należy - zdaniem autorów Studium - *sukcesywnie kształtować ekologiczny system terenów otwartych miasta, złożony z terenów zieleni miejskiej, dolin potoków i obszarów rolnych, powiązany z kompleksem lasów Pogórza i doliny Wisłoki*. Takie ekologiczne podejście do wizerunku miasta pozwala dostrzec także jego walory zabytkowe.

Na wartość środowiska kulturowego składają się elementy struktury przestrzennej, mające znaczenie zabytkowe i historyczne, ale także estetyczne dla miasta. Mają one także wartość jako spoiwo poczucia lokalnej tożsamości wśród mieszkańców, wpływają na styl i jakość ich życia. Mają wreszcie znaczenie wizerunkowe, co przekłada się na frekwencję turystów. W tekście Studium wymienia się te elementy przestrzenne, które mają szczególną wartość dla Dębicy. Są nimi:

- a) *zasoby zabytkowe* (zachowane elementy rozplanowania historycznych układów „starego i nowego miasta” oraz miasta XIX-wiecznego; zachowane obiekty i zespoły zabytkowe; istniejące i potencjalne stanowiska

archeologiczne; zachowane elementy krajobrazu związane z historycznymi układami przestrzennymi)

- b) *zasoby krajobrazowe* (cenne krajobrazowo tereny lasów Pogórza i podleśne; wąwozy lessowe na południu miasta; obszary krajobrazu doliny Wisłoki z elementami naturalno - kulturowymi; panoramy miejskie - ciągi wnętrza urbanistycznych wartościowe pod względem artystycznym i estetycznym)
- c) *niematerialne wartości kulturowe i tradycja miejscowa* (obiekty i miejsca kultu religijnego; historyczne nazwy miejscowe; miejsca upamiętnione wydarzeniami historycznymi; miejsca związane z wybitnymi osobistościami).

Dokument Studium podkreśla, iż zagospodarowanie przestrzenne miasta winno uwzględniać / cyt :

- *ochronę zasobów dziedzictwa kulturowego,*
- *poprawę stanu i funkcjonowania środowiska kulturowego przez eliminację lub ograniczenie zagrożeń i czynników wywołujących te zagrożenia,*
- *kształtowanie atrakcyjnego krajobrazu miasta.*

Cytując dalej dokument, niezbędnym dla zachowania tych warunków jest / cyt.:

- ✓ zapewnić respektowanie wymogów konserwatorskich w stosunku do zespołów i obiektów zabytkowych zawartych w rejestrze zabytków wynikających z potrzeby ich ochrony;
- ✓ objąć ochroną konserwatorską zachowane historyczne układy planistyczne, związane z nimi elementy krajobrazu historycznego oraz zasoby archeologiczne przez ustalenie stref ochrony konserwatorskiej (granice zostały wstępnie wskazane w rysunku studium: Strefa A obejmuje zabytkowe układy przestrzenne „starego i nowego miasta”; Strefa B1, B2, B3 obejmuje zabytkowe elementy urbanistyczne przełomu XIX i XX w.; Strefa „OW” to obszar potencjalnych stanowisk archeologicznych);
- ✓ rozciągnąć rygory ochrony krajobrazu na obszary atrakcyjnego krajobrazu naturalno - kulturowego (oznaczone zostały symbolami na rysunku studium):
 - *związanego z wąwozami lessowymi w południowej części miasta przez starania o poszerzenie granic istniejącego obszaru chronionego krajobrazu*
 - *związanego z doliną Wisłoki - poprzez decyzję prawną gminy;*
- ✓ dążyć do poprawy ładu przestrzennego oraz podniesienia wartości estetycznych krajobrazu na całym obszarze miasta (w szczególności na obszarach oznaczonych na rysunku studium);
- ✓ dążyć do ukształtowania nowych wartości krajobrazu miejskiego ze zwróceniem szczególnej uwagi na:
 - *istniejące i nowo powstające główne krajobrazowe wnętrza urbanistyczne,*
 - *panoramy widokowe miasta na atrakcyjnych kierunkach ekspozycji,*
 - *obszary krajobrazu miejskiego znaczące dla fizjonomii miasta.*

Po tej analizie zagospodarowania przestrzeni miejskiej, tekst Studium określa wytyczne polityki przestrzennej miasta, wymieniając na wstępie 9 stref miasta, mających inny krajobraz zabudowy i układ zieleni, a w związku z tym inne preferencje w gospodarce przestrzennej. Są to: I. Śródmieście; II. Budzisz ; III. Kawęczyn; IV. Wolica-Kępa; V. Fabryczna; VI. Słoneczna; VII. Świętosława; VIII. Gawrzyłowa; IX. Pogórze. W dalszej części tego rozdziału Studium poszczególne części miasta zostały krótko scharakteryzowane wraz z odnośnymi zaleceniami.

Najistotniejsze dla naszego programu są zasady polityki przestrzennej Dębicy. Na całym obszarze miasta, w zakresie polityki ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego i kulturowego, zaleca się: *a) spowodowanie nadania prawnych statusów ochrony dla terenów i obiektów, b) zapewnienie biologicznego funkcjonowania korytarzy ekologicznych Wisłoki i jej dopływów c) zapobieganie sytuacjom powodziowym, d) cały zespół czynności mających chronić środowisko, e) dążenie do zachowania naturalnych form rzeźby terenu i troska o nie, f) zapewnienie rekultywacji terenów poeksploatacyjnych (wyrobisko po kopalni ichtu), j) wykorzystanie wszystkich przedsięwzięć inwestycyjnych i modernizacyjnych dla systematycznego podnoszenia estetyki krajobrazu miejskiego,...* w tym w szczególności odnawiania elewacji budynków i podnoszenia ich walorów estetycznych, k) objęcie szczególną opieką i wymogami w zakresie estetyki krajobrazu głównych krajobrazowych wnętrz urbanistycznych oraz całych obszarów znaczących dla wizerunku i tożsamości miasta poprzez m.in.:

- ✓ *respektowanie w granicach stref ochrony konserwatorskiej wymogów i warunków konserwatorskich,*
- ✓ *podnoszenie wartości architektonicznych zabudowy zaniedbanej,*
- ✓ *dostosowanie formy wyposażenia i „mebla ulicznego” do kompozycji wnętrz urbanistycznych, oraz wprowadzenie nowej zabudowy, w sposób wyważony do kompozycji wnętrza urbanistycznego*

Studium formułuje zalecenia dla gospodarki przestrzennej w poszczególnych strefach Dębicy. Wymieńmy te, które bezpośrednio odnoszą się do zabudowy zabytkowej, bądź mają na uwadze historyczne tło krajobrazu miasta. W strefie Śródmieście, gdzie skoncentrowana jest największa liczba obiektów zabytkowych, zwraca się uwagę, iż *rehabilitacja zespołu zabytkowego „starego i nowego miasta” winna pozwolić na wykorzystanie ich walorów dla rozwoju usług oraz kultury*. W studium zaleca się, aby zapewnić *koordynację planistyczną i organizacyjną dla rehabilitacji zespołu zabytkowego „starego i nowego miasta”*.

Realizacja założeń studialnych znajduje wyraz w opracowaniach **Miejscowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego**. W planach do obszarów, gdzie

występują obiekty zabytkowe, znajdujemy wskazówki odnoszące się do ochrony tradycyjnego krajobrazu miejskiego. W uchwale dla Miejscowego Planu przy ul. Krakowskiej (Nr 3/2000), w § 5 czytamy: *architektura obiektów nowych, przebudowanych i rozbudowanych winna być dostosowana do tradycji regionalnych i otoczenia, wzbogacona takimi elementami jak ganki, werandy, lukarny w dachach, otwarte szczyty ścian bocznych, szerokie okapy dachów, stolarka okienna z podziałami w częściach mieszkalnych.*

Inne plany również wskazują na konieczność dostosowania architektury budynków pod względem formy, detali, elewacji do tradycyjnej zabudowy regionalnej oraz walorów krajobrazu lokalnego. W rozdziale 3 Uchwały Rady Miejskiej w sprawie zatwierdzenia Miejscowego Planu zagospodarowania przestrzennego Nr 3/2004 dla obszaru ul. Kawęczyńskiej, w § 11 ustala się ochronę obiektów historycznych, a za tym również *nakaz zachowania kształtu bryły budynku, pierwotnej elewacji oraz materiału i koloru dachu.* Zalecenia te mają duże znaczenie ochronne, jednak w wielu przypadkach właściciele obiektów architektury drewnianej uważają, że ogranicza to ich prawo własności do obiektów, których utrzymanie, bądź ratowanie wymaga sporych nakładów finansowych, a stan faktyczny nie przekłada się na walory estetyczne posesji. Problem ten pozostaje kluczowy w praktyce stosowania ustawy o ochronie zabytków.

4.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.

Opracowanie Gminnego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stwarza potrzebę spojrzenia w głąb dziejów miasta i wydobycia z przestrzeni wieków treści szczególnych, które ukształtowały istniejący dziś krajobraz kulturowy miasta, stan jego zabytków, lokalną kulturę i mentalność mieszkańców.

Poniższa analiza jest syntetycznym ujęciem stanu zachowanego dziedzictwa na tle historii Dębicy. Opracowanie stanowi zarazem przyczynek do studium wartości kulturowej zabytków miasta.

Rys historyczny obejmuje dzieje miasta począwszy od najstarszych śladów osadnictwa i skończywszy na wybuchu II wojny światowej. Następnie omówiono poszczególne kategorie dziedzictwa kulturowego Dębicy: krajobraz kulturowy, zabytki nieruchome, w tym zabytkowe obiekty przemysłowe i obiekty techniki, zabytki ruchome i zasoby archeologiczne. Najwięcej miejsca poświęcono obiektom architektury, natomiast dwie ostatnie kategorie zabytków (z uwagi na kruchość ich ewidencji w zasobach gminnych) zostały omówione w formie syntezy z odwołaniem do stanu znajdującego się w zasobach Muzeum Regionalnego w Dębicy.

DZIEDZICTWO KULTUROWE MIASTA DĘBICY **- przyczynek do studium wartości kulturowej**

4.2.1. Rys historyczny miasta Dębicy **w kontekście tradycji i zachowanego dziedzictwa kulturowego**

Rozdział I

Geneza i czynniki kształtowania się krajobrazu kulturowego miasta

Krajobraz kulturowy Dębicy, miasta o wielowiekowej tradycji, którego historyczny kontekst jest zasadniczym celem niniejszego zarysu, ewoluował na przestrzeni dziejów, łącząc w sobie naturalne bogactwo świata przyrody, zróżnicowanie geograficzne z szeregiem zjawisk osadniczych, etnograficznych i społeczno - gospodarczych. Długi proces kształtowania się tego wizerunku nie pozostawał także bez wpływu czynników zewnętrznych, w tym zarówno wydarzeń polityczno-ustrojowych, jak i relacji rodowych oraz majątkowych kolejnych właścicieli grodu. Dębica, jak wiele podobnych jej miast, ze średniowiecznym rodowodem, lokowanych jako prywatne dominia, przez wiele wieków pozostawała niewielką osadą o charakterze rzemieślniczo-rolnym, z zabudową często nieróżniącą się znacznie od krajobrazu okolicznych wiosek. Zdecydowane ożywienie gospodarcze miasta, a za tym i wzrost liczby ludności oraz rozwój urbanistyczny, nastąpiły w Dębicy dopiero po I wojnie światowej, zwłaszcza w 2. połowie lat 30., gdy miasto znalazło się w strategicznych planach rozwoju Centralnego Ośrodka Przemysłowego. Fakt rozwoju przedsiębiorstw COP w Dębicy i okolicach zasadniczo zmienił krajobraz społeczny i kulturowy miejscowości. Wpłynął także na jej zabudowę i zagospodarowanie gruntów znajdujących się w granicach obszaru miejskiego. Dziedzictwo przemysłowe przedwojennej Dębicy, w przeciwieństwie do prywatnego sektora handlu i drobnej przedsiębiorczości, ocalało z pożogi wojennej i powojennej rewolucji ustrojowej. W PRL-u wizerunek gospodarczy i obraz przestrzenny miasta nie utracił wprawdzie na znaczeniu, a nowe inicjatywy przemysłowe znacznie go nawet wykreowały, jednak w powojennych realiach społeczno - ustrojowych zasadniczo zmienił się udział mieszkańców miasta w jego kształtowaniu.

Dziś Dębica to miasto o obszarze 34,14 km², położone na współrzędnych 50°03'05''N szerokości i 21°24' 42''E długości geograficznej. Znajduje się na wysokości ok. 205 m npm.

I.1. Uwarunkowania geograficzne i otoczenie przyrodnicze - ich znaczenie dla procesu osadnictwa pradziejowego.

Dębica leży na pograniczu dwóch makroregionów: Kotliny Sandomierskiej - granice miasta zawierają się w Dolinie Dolnej Wisłoki i opierają się o Rynnę Podkarpacką, oraz Pogórza Karpackiego, którego graniczne wzniesienia stanowią piękny, falisty horyzont ciągnący się na południe od miasta.

Tu właśnie, na krańcach południowych dzielnic Dębicy rozciąga się północna granica Karpat zewnętrznych, które na tym odcinku schodzą stromym progiem z ostatniego wyżynnego wału Pogórza Strzyżowskiego. Poniżej tego progu, w rejonie Gawrzyłowej, Kawęczyna, Wolicy teren przechodzi stopniowo w równinne terasy Doliny Dolnej Wisłoki. Sama rzeka stanowi naturalną granicę Dębicy od strony północnej i północno-zachodniej, rozdzielając zarazem dwa sąsiadujące z miastem od północy płaskowyzę: tarnowski i kolbuszowski. Wschodnie granice gminy miejskiej wchodzą natomiast łagodnie w mezoregion Pradoliny Podkarpackiej - powstały z pradawnej rynny polodowcowej.

Zjawiskiem pochodnym zróżnicowanego otoczenia geomorfologicznego Dębicy, a zarazem charakterystycznym elementem krajobrazu południowej części miasta, są potoki schodzące strumieniami z ostatnich pogórskich wzniesień i wpadające wartko do Wisłoki. Dolny bieg tej rzeki zasilany nurtem potoków: gawrzyłowskiego, kawęczyńskiego czy latoszyńskiego wykazuje (zwłaszcza w miesiącach letnich) duże zróżnicowanie poziomu przepływu wody. Od wieków po dziś dzień stwarza to duże zagrożenie powodziowe, które w przeszłości kształtowało przestrzeń osadniczą miasta oraz znacząco wpływało na formy zagospodarowania terenów sąsiadujących z korytem rzeki. Od zarania dziejów pas ziemi wzdłuż rzeki stanowił obszar zalewowy, wykorzystywany często jedynie dla wypasu zwierząt. Tymczasem rejon, przez który przepływały dopływy Wisłoki, obfitował w okoliczną zabudowę osiedli ludzkich. Mokradła, jakich nie brakowało wśród łąk, sprzyjały pasterstwu i hodowli. Ponadto, w południowej zwłaszcza części miasta, od stuleci istniały naturalnie ukształtowane i pielęgnowane przez miejscową ludność zbiorniki wody stałej, głównie stawy, groble.

Rzeźba terenu i układ sieci rzecznej wpłynęły gruntownie na jakość i zróżnicowanie gleb. Dębickie gleby wytworzyły się na podłożu osad rzecznych i polodowcowych. Na rozległych terasach Doliny Wisłoki, a także w dolinach

potoków dopływających rozwinęły się stosunkowo korzystne dla rozwoju kultury rolnej mady, zaliczane do grupy gleb dobrych. Jednak lokalne warunki terenowe i hydrologiczne (duża zmienność stanu nawilgotnienia) od wieków wartość tych gruntów znacznie ograniczały, kwalifikując dobór roślin uprawnych. Znacznie korzystniejsze, zwłaszcza dla gospodarki leśnej oraz kultury rolnej mieszkańców pogórskich terenów późniejszej Dębicy, okazywały się tamtejsze gleby lessowe. W przeciwieństwie do południowych rubieży miasta, od strony wschodniej występowały gleby bielcowe, o zdecydowanie słabszych właściwościach uprawnych, co też nie pozostało bez wpływu na proces osadnictwa. Granicę, jaką wytyczały piętrzący się próg przedkarpacki oraz rzeka, pozwalały pierwszym osadnikom Dębicy na zaspokojenie jedynie podstawowych, codziennych potrzeb żywieniowych. Warunki glebowe nie zdecydowały więc o powstaniu jakiejś szczególnej kultury rolnej na tym terenie, nie były jednak też przeszkodą w kształtowaniu się lokalnego osadnictwa. Czerpało ono wszakże również z innych bogactw przyrodniczych regionu oraz szczególnego położenia komunikacyjnego.

Istotnym czynnikiem, który mógł sprzyjać osiedlaniu, a następnie budowaniu wspólnoty lokalnej na terenie dzisiejszej Dębicy we wczesnym średniowieczu, były lasy. Dziś odnajdujemy już tylko pozostałość pogórskich grądów i lasów Puszczy Sandomierskiej, o dość zróżnicowanym drzewostanie. Iglaste zasoby leśne sąsiadujące z Dębicą od północy, od najdawniejszych czasów były zapleczem łatwego w obróbce, sprężystego drewna budowlanego i meblarskiego, sprzyjały więc osiedlaniu się ludzi w dolinie Wisłoki. Równie istotny gospodarczo był okalający Dębicę od południa grąd, liściasty las Pogórza Strzyżowskiego, na który w dużej ilości składała się okazała buczyna karpacka, dęby i graby oraz zróżnicowana roślinność ziół i jagód. Pobliski las dostarczał cennego surowca opałowego, ale i twardego drewna na narzędzia rolne i rzemieślnicze. Nadto był siedliskiem dzikiej zwierzyny: jeleni, saren, dzików, a więc dostarczał potrzebnych skór i mięsa. Łowiectwo, jakkolwiek chętnie uprawiane, nie było jednak domeną pierwszych mieszkańców dębickiej osady. Porastający pierwsze progi Karpat mieszany las liściasty wytwarzał doskonale podłoże próchnicze, które pierwsi osadnicy chętniej wykorzystywali pod uprawy, karczując łagodniej schodzące zbocza. Pagórkowaty, leśny krajobraz Gawrzyłowej czy Wolicy do dziś ścieli się licznymi polami, które dzięki wytrwałej gospodarce rolno - hodowlanej oparły się ekspansji lasu.

Zaplecze surowcowe terenu Dębicy nie jest zbyt zróżnicowane, jednak dla procesu osadniczego i późniejszej gospodarki miało swoje znaczenie. Wśród surowców przemysłowych jako pierwsze wskazać należy ily i gliny, od czasów prehistorycznych wykorzystywane w produkcji naczyń ceramicznych. Wyrobisko

iłów na Wolicy do niedawna eksploatowane było przez dębicką cegielnię. Dla potrzeb budowlanych istotne były i są nadal złoża żwiru, wydobywane nad Wisłoką. Surowiec ten, eksploatowany na większą skalę dopiero po wojnie, zyskał swoje zastosowanie w budownictwie domów i dróg, podobnie jak piasek pozyskiwany w wyrobiskach na zachodnich peryferiach miasta. Wyjątkowe na skalę Podkarpacia są bogate złoża wód mineralnych występujące w sąsiadującym z Dębicą Latoszynie, których zdrowotne właściwości już w XIX w. dostarczały całej okolicy sławy, a latoszyńskiemu uzdrowisku licznych kuracjuszy.

I.2. Obszar Dębicy na mapie pradziejowych ciągów osadniczych (osadnictwa kultur prehistorycznych)

Dębica, jak większość średniowiecznych osad miejskich, powstała na skrzyżowaniu traktów handlowych, te zaś w sposób naturalny wyznaczyła przyroda. U stóp progów Karpat, wzdłuż południowej granicy pasa pogórzy, ciągnął się ukształtowany rynną polodowcową szlak na wschód. Jednak zasadnicze znaczenie komunikacyjne miała Dolina Wisłoki, a ciągnący się nią szlak kupiecki z obszaru nadcisańskiego na północ istotnie wpłynął na powstanie osad w okolicach dzisiejszej Dębicy. Warunki, jakie sprzyjały migracjom i osiedlaniu we wczesnym średniowieczu, kształtowały zarazem pejzaż kulturowy tej ziemi już w pradziejach, pociągając na przestrzeni tysiącleci różne prądy osadnicze. Rysując genezę powstawania tegoż krajobrazu, nie sposób nie dostrzec, iż obszar, na którym miało w przyszłości powstać dębickie miasto, jakkolwiek wciąż oczekujący na kompleksowe badania archeologiczne, znajdował się w środku wpływów osadniczych, płynących z zachodu i południa.

Najstarsze ślady bytowania człowieka na tym terenie umiejscawia się w okresie ostatniej fazy paleolitu, gdy ustępujący stopniowo lądolód, pozostawiał po sobie podkarpacką rynnę. Z tego okresu pochodzą odnalezione w miejscowościach sąsiadujących z Dębicą od północy (Czarna, Borowa) drobne narzędzia krzemienne¹. Postępujące ocieplenie klimatu w kolejnych tysiącleciach stworzyło dogodne warunki dla osadnictwa neolitycznego (ok. 5000 - 1800 r.pne.), którego występowanie stwierdzono na podstawie powierzchniowych prac archeologicznych i szeregu przygodnych znalezisk z Dębicy i okolic. „Gładzony kamień” odnajdujemy w postaci siekierek i toporków, natomiast rzadkie i szczątkowe przykłady ceramiki

¹ Jodłowski A., *Pradzieje i wczesne średniowiecze [w:] Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu*, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995, s. 51.

wskazują na obecność kultur: ceramiki wstęgowej, lendzielskiej i pucharów lejkwatych².

Epoka brązu, przypadająca na II i pocz. I tys. pne., nie pozostawiła po sobie zbyt wielu reprezentatywnych śladów ludzkich osiedli w obszarze Dębicy i okalających ją wiosek, w przeciwieństwie do epoki żelaza, która jest reprezentowana szeregiem stanowisk archeologicznych wokół miasta.

Epokę żelaza na naszych ziemiach datuje się umownie od ok. 700 r. pne., dzieląc na dwa podokresy: halsztacki (do 400 r. pne.) i lateński (do przełomu er). W tym czasie przez Dębicę i miejscowości sąsiadujące przeszła fala osadnicza kultury łużyckiej. Obecność prymitywnych śladów tej rozległej i wysoko rozwiniętej kultury stwierdzono m.in. w Dębicy, Borowej, Braciejowej, Podgrodziu, Grabinach³. W pierwszych wiekach naszej ery, określanych jako tzw. okres wpływów rzymskich, daje się zaobserwować wzrost znaczenia osadniczego ziemi dębickiej z uwagi na biegnący doliną Wisłoki szlak handlowy z południa na północ. Wyraźną obecność kultury przeworskiej w wielu miejscowościach powiatu dębickiego w tym czasie znamionują wyniki prac wykopaliskowych. Wprawdzie nie odnaleziono stanowisk w obrębie samej Dębicy, trzeba jednak pamiętać, że nigdy nie prowadzono tu kompleksowych badań archeologicznych (jedynie badania powierzchniowe). Biorąc zaś pod uwagę fakt późniejszej koncentracji osadniczej w mieście nad Wisłoką, lokowanie tu osiedli ludzkich w okresie w 1. poł. I tys. wydaje się być prawdopodobne i uzasadnione. Znaleźisko monet rzymskich z okresu późnego cesarstwa na terenie miasta jest jednym z nielicznych świadectw prowadzonej tu wymiany handlowej z kupcami z południa. O kontaktach z południem świadczyć może również pochodzące jeszcze sprzed naszej ery znaleźisko fragmentów berła sztyletowego, wykazujące cechy pochodzenia z rejonu naddunajskiego (na ekspozycji w Muzeum Regionalnym, ocenę znaleziska dokonano na podstawie wstępnej opinii archeologów).

Rozdział II

Średniowieczna Dębica

II.1. System grodowy okolic Dębicy w okresie przedlokacyjnym i czynniki miastotwórcze.

Wczesne średniowiecze to okres migracji i osiedlania się Słowian. Ziemia dębicka pozostawała na styku oddziaływania osadnictwa plemiennego Wiślan

² Tamże, s. 53-54.

³ Tamże, s. 57.

z zachodu i wschodniego plemienia Lędzian. Źródła archeologiczne wskazują na większe wpływy wspólnoty plemiennej „księcia na Wiślech”, prowadzącej ekspansję na wschód. Ten nurt osadniczy docierał w Dolinę Dolnej Wisłoki od strony ziemi sandomierskiej. W okolicznych miejscowościach wokół Dębicy istnieją zlokalizowane stanowiska archeologiczne, wykazujące istnienie wczesnośredniowiecznych osad i grodów. Tylko część z nich została poddana badaniom ratunkowym, obecność pozostałych potwierdzają wykopaliska powierzchniowe, znaleziska przygodne i tradycja. Najważniejsze ze stanowisk, pochodzące z okresu VIII-XI w. odkryto w Brzeźnicy, Stasiówce, Braciejowej, Podgrodziu, Woli Wielkiej, Latoszynie i Pilźnie. Prace wykopaliskowe prowadzone w 2008 r. pozwoliły także zlokalizować duże stanowiska w Żyrakowie, Wiewiórcie oraz Nagoszynie i w Górze Motycznej. Fakt okólnego umiejscowienia osad pozwala przyjąć założenie, że na obszarze późniejszej Dębicy mogła być również zlokalizowana jedna z wiosek słowiańskich, choć wciąż brak jest badań, które formalnie potwierdziłyby tę tezę. Na jej zasadność wskazuje jednak położenie na skrzyżowaniu szlaków zarówno osadniczego (w literaturze wskazuje się również na nurt osadniczy wiodący z południa w dół rzeki Wisłoki), jak i kupieckiego. Przez Dębicę wiódł prastary trakt handlowy biegnący z ziemi sandomierskiej, a dalej przez Pilzno, Jasło, Nowy Żmigród w kierunku Węgier. Na odcinku Dębica - Pilzno przecinał się ze szlakiem wiodącym ze wschodu (od Grodów Czerwieńskich) przez Przemyśl, Jarosław, Rzeszów, w kierunku Krakowa i Wiślicy.

Osada dębicka pojawia się w źródłach nieco później niż sąsiednie wioski: Lubzina czy - będące własnością rodu Gryfitów - Latoszyn i Straszecin. Jako wieś wymienia się Dębicę dopiero ok. 1293 r. Obok Latoszyna, była ona wówczas w posiadaniu Czadera Gryfity, syna kasztelana wiślickiego Świętosława, a wnuka wojewody krakowskiego Klemensa z Ruszczy⁴. Nie bez znaczenia dla dębickiego grodu była prowadzona przez Panów Gryfitów ożywiona wymiana dobrami z zakonem Cystersów z Ludźmierza, jeszcze w 1. poł. XIII w.⁵ Fakt, iż dobra dębickie, latoszyńskie oraz Straszecin były przejściowo w posiadaniu cystersów, nie pozostał zapewne obojętny dla krzewienia wiary chrześcijańskiej wśród ludności tych terenów, zwłaszcza iż parafię dębicką źródła odnotowują w latach 1325-1327 jako już uposażoną. Istnienie ośrodka kultu w randze parafii, organizującego życie religijne dla kilkunastu nawet osad wiejskich, świadczy o znaczącej już w tym rejonie

⁴Noga Z., *Zarys osadnictwa i stosunków własnościowych [w:] Dębica ...*, s.75.

⁵Wojewoda krakowski Teodor Gryfita przekazał będące w jego władaniu wsie Latoszyn i Straszecin klasztorowi Cystersów z Ludźmierza. Ponownie dobra te odzyskała wdowa po bracie Teodora, Marku i jej synowie Gryfici. Ponownie Cystersi, tym razem z Koprzywnicy, pojawiają się w XIII-wiecznych źródłach jako organizujący parafię w Lubzinie, *Tamże* s. 73, 75.

roli wsi dębickiej. W owym czasie parafia podlegała archidiaconatowi wiślickiemu lub sądeckiemu i diecezji krakowskiej, sama zaś Dębica była administracyjnie przyporządkowana kasztelanii wiślickiej, a od XIV w. Dębica wchodziła w skład województwa sandomierskiego⁶.

Usytuowanie osady na skrzyżowaniu traktów handlowych niesło określone korzyści cywilizacyjne dla przodków dębiczian. Kontakty z obcymi, wymiana towarów i usług, wreszcie rosnące ambicje lokacyjne, stanowiły zapewne jeden z czynników miastotwórczych osady nad Wisłoką. Wśród zajęć tutejszej ludności w okresie przedlokacyjnym wymienia się nie tylko zajęcia rolne, które mogli również inspirować bracia cystersi, ale także ceramikę, kowalstwo, garbarstwo, bednarstwo, bartnictwo oraz rzemiosła typowe dla budowniczych osad: kamieniarstwo i ciesielstwo.

Istotnym dla „zaistnienia” Dębicy mógł być również fakt, iż Gryfici stali w obozie stronników Władysława Łokietka w czasie walki o tron krakowski, co mogło uczynić Czadera, a później jego spadkobiercę w Dębicy – Świąszka (Świętosława), pozostającego w służbie u Kazimierza Wielkiego, osobami wpływowymi na dworze ostatnich Piastów.

II.2. Lokacja miasta, rozwój przestrzenny i problem granic Dębicy.

Staraniem Świętosława Gryfity 7 marca 1358 r. król Kazimierz Wielki nadał przywilej umożliwiający lokację miasta na prawie niemieckim według wzoru średzkiego. Lokacja Dębicy była jednak procesem złożonym. Akt królewski, przechowywany w Dębicy do kon. XVIII w. wyznaczał jedynie tor lokacji i ogólne zalecenia, znosząc prawne podporządkowanie instytucjom królewskim, a powierzając jurysdykcję przyszłego miasta w ręce wójta mianowanego przez właściciela miasta⁷. Świętosław mianował nim w 1372 r. Mikołaja z Lipin, który miał być jednocześnie zasadźcą Dębicy. Według Przywileju wójtostwa dębickiego, wydanego wówczas przez właściciela, miasto miało być ulokowane według wzoru magdeburskiego, na 30 łanach roli, co mogło stanowić ponad 500 ha, a w jego granicach miały się znaleźć także: pastwisko miejskie na 1 łanie wolnym oraz gaje, lasy, wreszcie centrum z zabudową⁸. Część terenu miejskiego, przewidziana zapewne pod zagospodarowanie, została pozyskana drogą karczunku, skoro w przywileju danym wójtowi, „karczujący” otrzymują 10 lat wolnizny (zwolnienia

⁶ Tamże, s. 73.

⁷ Wyrobek J., *Ważniejsze dokumenty do historii Miasta Dębicy, cz.1i 2 [w:] Dębickie Źródła Historyczne, zeszyt 6, Dębica 2011, s. 16–17.*

⁸ Łan jako miara powierzchni - w zależności od prawa lokacyjnego i okresu historycznego - występuje w różnych wielkościach. Dla naszego terenu przyjmujemy najbardziej powszechną miarę łanu mniejszego (chełmińskiego) 1 łan = 30 mórg = 17,95 ha; *por. Wyrobek, dz. cyt., s.18.*

z posług i powinności fiskalnych, z wyjątkiem dziesięciny). Przywilej wolnizny 7-letniej miał natomiast przysługiwać wszystkim tym, którzy zdecydują się na zagospodarowanie tzw. „pustych siedlisk”⁹. Zważywszy na fakt, że Dębica nie powstawała na surowym korzeniu, ale z wcześniej istniejącej osady wiejskiej, może zaskakiwać tak długi okres wolnizny. Zabieg właściciela miał służyć nie tylko zagospodarowaniu nieużytków, ale także powiększeniu granic miasta i zachęcić dla mieszkańców z sąsiednich osad do osiedlania się na tym terenie. Powstanie miasta podniosło znaczenie osady dębickiej, jednak wciąż pozostawała ona w cieniu sąsiednich miast królewskich: Pilzna i Ropczyc, lokowanych w podobnym czasie¹⁰. Niemniej jednak okres, w którym własność Gryfity otrzymała prawa miejskie, był obiecujący z punktu widzenia handlu. Oto po długich bataliach na wschodzie Kazimierz Wielki otworzył drogę na Ruś Halicko - Włodzimierską, przez co trakt podkarpacki zyskał znaczenie międzynarodowe.

Trudno przy obecnym stanie wiedzy stwierdzić, jak przebiegały granice ówczesnego miasta. Jego centrum - Stare Miasto - sytuowało się zapewne w okolicach kościoła parafialnego, z którym sąsiadował plac rynku. Dębica, z wyjątkiem przywilejów lokacyjnych oraz niewielkiej społeczności rzemieślników i kupców, niczym nie różniła się od wielu okolicznych osad wiejskich. W jej granicach nie było wówczas Gawrzyłowej, Kawęczyna, Wolicy, gdyż były to osobne wioski. Także Latoszyn, którego obszar graniczy z Dębicą, i Latoszynek, będący już częścią miasta, były wyraźnie odrębne i dworskie. Inne wsie sąsiadujące - Kędzierz, Nogawczyna należały jedynie do wspólnego klucza majątkowego, który zresztą w miarę upływu lat dzielony przez spadkobierców i nowych właścicieli, ulegał wielu skomplikowanym konfiguracjom własnościowym. Zważywszy jednak na bliskie usytuowanie oraz przynależność majątkową wspomnianych wiosek do tych samych rodów właścicieli, wreszcie cel niniejszego opracowania, synteza ta dotyczy obszaru miasta określonego dzisiejszymi granicami, interesującego nas z punktu widzenia rozplanowania miasta, tradycji miejsc i zachowanego dziedzictwa.

Analiza najstarszych dokumentów miasta pozwala stwierdzić, iż w 2. poł. XV w. istotny węzeł komunikacyjny od południa stanowiła Gawrzyłowa ¹¹. Obecna Wielopolska (niegdyś Gawrzyłowska) stanowiła jedną z głównych dróg wiodących do miasta. Za zasadnością takiego założenia może przemawiać fakt, iż w 1. poł. XV w. Gawrzyłowa była jedną z lepiej gospodarowanych osad, zamieszkiwaną przez dobrze uposażonych kmieci. Lokalizacja domostw przy ważnym trakcie zapewne

⁹ *Tamże*, s. 19.

¹⁰ Pilzno otrzymało prawa miejskie w 1354r., Ropczycze lokowane były w 1362 r.

¹¹ *Noga Z., dz. cyt., s.68.*

nobilitowała dzierżawiących pola gospodarzy. Ponadto w Gawrzyłowej znajdowała się gospoda i jedna „nieruchomość wojskowa”¹². O wiele słabiej uposażeni byli zagrodnicy z Kawęczyna, od których ściągano dziesięcinę za ledwie po jednej grzywnie. Tymczasem sam Kawęczyn, podobnie jak inne wioski znajdujące się na trakcie pilzneńskim, był siołem, o które zabiegali kolejni właściciele. W 1. poł. XV w. właściciele Kawęczyna, herbu Wieniawa, kontraktowali z Janem z Dębicy o wyraźne rozgraniczenie swoich dóbr od Gawrzyłowej. W drodze kompromisu przyjęto wówczas jako graniczny potok Oleśnica (kawęcki)¹³.

Wolica stanowiła obszar sąsiadujący blisko z Kawęczynem. Źródła nie poświęcają jej szczególnego miejsca. Na podstawie najstarszych dokumentów można na Wolicy lokować potok Sdzebystrza (Sdzebystia), schodzący z Łysej Góry, którego jeden z brzegów należał do dziedzica Kawęczyna, a od 2. poł. XV w. do Gryfitów z Latoszyna¹⁴. Źródło wspomina, iż w sąsiedztwie potoku były umiejscowione groble, upusty i sadzawki, z których jedna ciągnęła się od potoku do granic Latoszyna. Tego typu zbiorniki, wykonywane najczęściej dla hodowli ryb czy pojenia koni, można było spotkać wzdłuż „starej” drogi idącej przez Kawęczyn i Wolice do Pilzna. Także u schyłku XV w. znajdujemy w źródłach informację o sadzawkach rybnych na gruntach folwarku Wolica (staw Dolny, Karczowy i Karpiowy). Na Wolicy znajdował się też dwór, którego właścicielami byli potomkowie Paszka Gryfity¹⁵. Nietrudno przyjąć, że tradycja gospodarowania ziemią i potokiem na Wolicy utrwaliła się na kolejne wieki, skoro do dziś dnia odnajdujemy tam nie tylko dworek, ale stawy i groble oraz ślady po istnieniu sadzawek. Jak by nie patrzeć, stawy na Wolicy stanowią obecnie element jednego z najstarszych założeń melioracyjnych, a zarazem parkowych w granicach miasta. Szkoda, że wciąż niedostrzegany.

Spośród toponimów pojawiających się w źródłach dotyczących Dębicy wieków średnich pojawiają również takie nazwy jak: Staromieście, Przedmieście Dębickie, Wola Dębicka¹⁶.

Sporo trudności przysparza historykom uporządkowanie faktów związanych z kolejnymi dziedzicami - właścicielami i współwłaścicielami Dębicy oraz sąsiednich miejscowości, dziś będących częścią obszaru miasta. Tym bardziej nie sposób pisać o właścicielu klucza dębickiego, gdyż poszczególne wioski, późniejsze przysiółki miejskie były przedmiotem nieustannych targów i kontraktów między rycerzami, później szlachtą i ziemiaństwem. Wiemy, że po Świąszku (Świętosławie) spotykamy

¹² Wyrobek, dz.cyt., s.27.

¹³ Noga Z., dz. cyt., s.84; Wyrobek, dz.cyt., s. 28.

¹⁴ Noga Z., dz. cyt., s. 78.

¹⁵ Tamże, s. 79.

¹⁶ Tamże, s. 77- 78.

w źródłach Mikołaja Gryfitę jako właściciela Dębicy, Gawrzyłowej i Latoszyna. W kon. XV w. miasto miało dwoje współwłaścicieli, a w związku z tym dwie części miasta mające odrębny zarząd, normy prawne i przywileje. Wśród dziedziców miasta w XV w. spotykamy w źródłach najpierw współwłaścicieli Jadwigę z Dębicy i Jana z Podgrodzia (Jan Podgrodzki) oraz Katarzynę z Dębicy i Latoszynka. Po najeździe tatarskim w 1502 r., który dotknął całą Sandomierszczyznę, hojni właściciele zwolnili poddanych mieszczan na 14 lat z danin i czynszów. Można wnioskować, że tak długi czas „rekonwalescencji” Dębicy po najeździe ordy, mógł mieć realne uzasadnienie w zniszczeniach i pożodze miasta.

Od schyłku średniowiecza Dębica, wraz z większą częścią dominium Gryfitów, przechodziła stopniowo w posiadanie innych rodów. W końcu XV w. właścicielem Dębicy, Przedmieścia Dębickiego i Latoszynka był Aleksander Trzeciecki, syn Katarzyny z Dębicy, a następnie Wojciech Trzeciecki. Poza tą rodziną, która na trwałe wpisała się w dzieje miasta, także w okresie nowożytnym, w źródłach pojawiają się lokalni dziedzice poszczególnych jego części oraz wiosek okólnych: Zbyszko herbu Wieniawa w Kawęczynie; Zbigniew Bąk Rozpierski w Gawrzyłowej, także właściciel wójtostwa w Dębicy.

W omawianym okresie granice miasta Dębica nierzadko traciły swe znaczenie na rzecz granic majątków poszczególnych właścicieli, którzy poza samym miastem lub jego częścią, posiadali okoliczne wioski.

II.3 Wygląd średniowiecznej Dębicy i jej mieszkańcy

Obraz średniowiecznej Dębicy, obecny w źródłach, posiadał – jak zostało już wspomniane – swój charakter rustykalny. Jako miasto prywatne Dębica nie miała zabudowy właściwej dla ówczesnych miast królewskich; nie spotykamy w źródłach informacji o obwarowaniach, murach czy też wałach obronnych. Była osadą otwartą na komunikację z wiejską okolicą.

W centrum miasta stał drewniany kościół pw. Św. Małgorzaty, powstały z fundacji Gryfitów, prawdopodobnie jeszcze w końcu XII wieku, udokumentowany w źródłach w 1325 – 1327 jako siedziba parafii. W XV w. dębickiej Parafii pw. Św. Jadwigi i św. Małgorzaty podlegały: Dębica, Gawrzyłowa, Kawęczyn, Latoszyn, Podgrodzie, Grabówka, Kędzierz, Pustynia, Nogawczyna, Kozłów. W źródłach z XVI w. spotykamy nadto w spisie: Kawęczynek i Wolice¹⁷. Znaczenie parafii podnosił fakt, iż świątynia dębicka była siedziba dekanatu „leśnego”, w skład którego wchodziło 14 okolicznych parafii. Obecny Kościół farny w Dębicy zachował tradycję

¹⁷ Listę miejscowości wchodzących w skład parafii w XV w. odnotował Jan Długosz w *Liber Beneficiorum Dioecesis Craciviensis* i tu nie wymienia Wolicy i Kawęczynka, por. *Wyrobek, dz. cyt., s.27 - 29, Noga Z., dz. cyt., s. 74; Kiryk F., Początki osady i miasta [w:] Dębica ..., s.96.*

miejsca, po dawnej drewnianej świątyni, a najstarsze jego fragmenty - kruchta północna - zachowały późnośredniowieczny rodowód.

Według przywileju wójtowskiego z 1372 roku, który faktycznie otwierał miastu realną przestrzeń, Dębica zyskała dość korzystne okoliczności prawne dla rozwoju gospodarki miejskiej. Miały wówczas powstać młyny, 8 jatek mięsnych, 8 wolnych kramów piekarskich, 8 wolnych kramów prasolnych, 8 ław szewskich¹⁸. Wyszczególnienie to oddaje pierwotny stan profesji, jakimi parali się ówczesni mieszkańcy. Wśród obiektów średniowiecznej zabudowy Staromieścia (ten toponim pojawia się w źródłach z XV w.) pojawiają się: łaźnia miejska, młyn (lub młyny) wójtowski, browar z ogrodem, sadzawka rybna, która miała być zasilana ze źródła Frahit, z którego wodę pobierał także browar¹⁹. Prawdopodobnie w XV w. w Dębicy były dwa młyny z przekopami i zarybionymi stawami bądź sadzawkami. Młyn należący do wójtostwa bądź dziedzica ziemi znajdował się również nad Wisłoką. Spośród wymienianych w źródłach, w kon. XV w. pojawia się tzw. „młyn wieszczkowski”²⁰. Część wspomnianego gospodarczego zaplecza stanowiło uposażenie urzędu wójta, czyli tzw. wójtostwo, będące beneficjum wójta. Ponadto ów dygnitarz otrzymywał w użytkowanie 3 łany roli i udział w przychodach z sądów i czynszów²¹. Możliwe jednak, że na przełomie XIV i XV w. dziedziczne uposażenie wójta czasowo znalazło się w posiadaniu właścicieli miasta. Niewykluczone też, że zostało ono na trwałe podzielone²². W Dębicy wieków średnich, wedle prawa magdeburskiego, wykształciła się wójtowska ława sędownicza oraz Rada miejska (jej obecność potwierdzają wzmianki z 1453 r.). Tymczasem sam wójt przekazał przewodniczenie ławie w ręce wójta sądowego, sam zaś zajął się jedynie zbieraniem czynszów i nadzorem swoich włości²³. Problem relacji władz i organów miejskich z właścicielami, a także nowych instytucji terytorialnych nie ma jednoznacznych odniesień w źródłach i rodzi szereg niejasności.

Wg mediewistów, podejmujących temat średniowiecznej Dębicy, podział miasta pomiędzy dwóch współwłaścicieli skutkowało w XV w. czasową obecnością dwóch samorządów, z których każdy miał własną siedzibę. Ma to związek z odrębnymi przywilejami dla mieszczan wydanymi w latach 1469 i 1470 przez Jadwigę i Jana Podgrodzkiego²⁴. Znak zapytania dotyczy również formy powoływania członków

¹⁸ Wyrobek, dz. cyt., s.19.

¹⁹ Noga Z., dz. cyt., s.78.

²⁰ Wyrobek, cz 1, s. 19.

²¹ Tamże.

²² Kiryk F., Początki osady i miasta [w:] Dębica ..., dz. cyt., s.89.

²³ Tamże, s. 90.

²⁴ Wyrobek J., dz. cyt., s.24-26; Noga Z., dz. cyt., s.78.

władz. Dębica była dla okolicznych miejscowości centrum jurysdykcji lokalnych włodarzy. Powstały tutaj sąd leński miał orzekać w sprawach sołtysów i wójtów, a z uwagi na to, iż do jego składu każdorazowo powoływano lokalnych sołtysów, funkcjonował też jako sąd prowincjonalny rozstrzygający sprawy między mieszczanami a włościanami, którymi nie zajmowała się już ława wójtowska.

Wg przywileju z 1358 r. odbywał się na dębickim rynku publiczny targ w środę, każdego tygodnia. Na mocy przywileju namiestnika królewskiego Jana z Czyżowa, z 1446 r. dniem targowym miała być również sobota. Tenże Jan, kasztelan krakowski, ustanowił ponadto dla Dębicy dwa doroczne jarmarki, z których jeden miał się odbywać na święto Św. Małgorzaty Dziewicy, tj. 20 lipca, a drugi na obchody święta drugiej patronki parafii, Św. Jadwigi w dniu 16 października²⁵.

W dni targowe zaludniał się rynek staromiejski, na którym swoje kramy rozkładali zapewne miejscowi i przyjezdni: garncarze, ślusarze, szewcy, krawcy, garbarze, kuśnierze; na oścież otwierali swe jatki rzeźnicy i piekarze; a po kamienistych, zabłoconych drogach słychać było skrzypiący turkot kół. Woźnice i kupcy przyjezdni nierzadko musieli zaglądać do miejscowych kowali, kołodziejów i rymarzy. W te dni zwłaszcza, utarg niejednego majstra kończył w szufladzie szykujących piwem czy gorzałką, których także w rynku nie brakowało²⁶. Jakże różnie od powyższych wyobrażeń dziś wygląda sędziwy, staromiejski Plac Gryfitów.

Krajobraz ówczesnego miasta - jak zostało już wspomniane - zachował swój wiejski klimat, zarówno jeśli chodzi o dalszą zabudowę, jak również styl życia mieszkańców. Spośród mieszczan, wielu utrzymywało się z rolnictwa. W źródłach spotykamy informację, że w 2. poł. XV w. mieszczanie uprawiali 12 łanów roli, a ponad 17-hektarowe pastwisko miejskie wskazuje na prowadzoną przez gospodarzy miejskich liczną hodowlę²⁷. W tym miejscu warto wspomnieć, że pozostałością wspomnianego pastwiska jest dziś nazwa ulicy: Szkotnia (spotykana w źródłach jako Skotnia, Skotnie). Wg historyków być może tam znajdowało się skotnie pole (*skot* - bydło), czyli pole do wypasu bydła.

Zabudowa średniowiecznej Dębicy była drewniana, stąd nie szczędziły miasta pożary, z których największy w tym czasie dotknął mieszkańców w 1469 roku. Klęski nawiedzały miasto także ilekroć na Królestwo spadał najazd obcych. Tak było w 1474 r., gdy Dębica znalazła się na trasie najazdu węgierskiego pod wodzą Tomasza Tarczy, czy też w 1502 r., kiedy Dębicę splądrowali i podpálili Tatarzy. Dotarcie do miasta, z wyjątkiem mokradel i leśnej gęstwiny, nie było niczym

²⁵ Wyrobek J., dz. cyt., s.22-23.

²⁶ Tamże, s 24.

²⁷ Tamże, s. 18.

ograniczone, stąd mieszczenie musieli się liczyć z niespodziewanymi gośćmi. Najazd tatarski był dla dębiczian dramatyczny w skutkach, skoro w jego następstwie właścicielka miasta Katarzyna, wdowa po Janie Podegrodzkim, i ich syn Jan, współwłaściciel majątku, zgodnie wydali przywilej zwalniający mieszczan z czynszów i opłat na 14 lat²⁸.

Warto na koniec wspomnieć o początkach dębickiej szkoły. Źródła wskazują jednoznacznie, że w XV w. w mieście był rektor szkoły, o uposażenie którego wspólnie troszczyli się parafia i rajcy miejscy. O istnieniu szkoły parafialnej w 2. poł. XV w. świadczy również fakt, iż dębiczanie pojawiają się w spisie żaków uniwersytetu krakowskiego szkoły, a także wśród piastujących najwyższe godności profesorów²⁹.

Rozdział III

Kształtowanie się krajobrazu miasta Dębicy na przestrzeni XVI - XVIII w.

Okres nowożytny przypadający w cezurze dziejów na XVI - XVIII wieku to czas wielu przeobrażeń w życiu społecznym i gospodarczym Dębicy. Były one naturalnym następstwem dokonujących się w ówczesnym Królestwie Polskim, a później Rzeczypospolitej przemian politycznych i kulturowych. W kontekście podjętego tematu przemiany te nie pozostawały bez znaczenia. Zadaniem niniejszej syntezy jest bowiem nie tylko wydobyć z historii dawnego wyglądu Dębicy i ukazać jej dziedzictwa, ale odtworzenie jej krajobrazu kulturowego w możliwie pełnym odniesieniu do losów miasta i jego mieszkańców.

We wskazanym okresie obszarem państwa polskiego, a więc i ziemi krakowsko - sandomierskiej targwały wojny z rosnącymi w potęgę sąsiadami. Dębicy szczególnie dały się we znaki najazdy szwedzkie (potop w poł. XVII w. oraz najazd w czasie wojny północnej w 1702), a także konflikty i rozruchy w XVIII wieku, które poprzedziły upadek I Rzeczypospolitej.

III.1. Stosunki własnościowe, narodowościowe i organizacja życia miejskiego.

Dębica na początku XVI wieku liczyła zaledwie 76 domów, a końcem tego wieku odnotowano 80 budynków mieszkalnych, w których, jak podają rejestry pogłównego z 1578, mieszkało ok. 700 mieszkańców³⁰. Pierwszym z większych

²⁸ *Tamże*, s.30-31, Noga Z., dz. cyt., s. 79.

²⁹ *Kiryk F.*, dz. cyt., s.96

³⁰ *Rajman J.*, *W okresie nowożytnym [w:] Dębica*, dz. cyt., s.116.

kataklizmów, który miał się odcisnąć na społeczności i kondycji gospodarczej miasta, był potop szwedzki, po którym źródła odnotowują siedmiokrotny spadek liczby ludności w stosunku do końca XVI w.³¹ Brak jest jednoznacznych ocen przyczyn takiego stanu, wśród skutków wojny złożyły się nań zapewne choroby i epidemie, które szerzyły się w tym okresie, oraz straty gospodarcze, pożar i zniszczenia powodowane najazdem szwedzkim i ruchami pospolitego ruszenia.

Przełomową dla krajobrazu kultury i dla demografii miasta była 2. poł. XVII w., zwłaszcza lata 1676 - 1690, kiedy w Dębicy osiedliła się znaczna społeczność żydowska, przybyła tu z okolic Pilzna, Ropczyc i Tarnowa. Od tej pory Dębica była miasteczkiem dwunarodowym. Istotnym motorem osiedlenia się w Dębicy starszych braci w wierze był plan rozbudowy miasta od zachodniej strony Staromieścia, który stopniowo realizowano w 2. poł. XVII w. Powstawało Nowe Miasto, w którym osiedliła się, w tym czasie jeszcze mniejszość izraelicka, choć jej procent w ogólnej ilości mieszkańców będzie odtąd stale rósł. W 2. poł. XVII w. wzrastała także liczba ludności chrześcijańskiej. Z początkiem następnego wieku stan liczbowy parafian, a więc tylko katolików i nie tylko z miasta, szacuje się na ok. 2250 osób. Trzeba pamiętać, że ten stan nie oddaje jednak w pełni dynamiki wzrostu demograficznego. Najazd szwedzki z 1702 r. przyniósł za sobą kolejną falę zniszczeń, chorób i upadku gospodarki w mieście, a zatem i naturalne migracje.

Ponownie klęski, głód i epidemie, a nadto klęski żywiołowe spadły na dębiczanie wraz z zaborami, co znów radykalnie wpłynęło na zubożenie i kolejny już niż demograficzny³². Konfederacja barska, w którą zaangażowali się właściciele miasta, pociągnęła za sobą czasową koncentrację barzan w Dębicy i walki z rosyjskimi wojskami Panina³³. To zapewne wpłynęło na czasową migrację mieszczan i wyludnienie miasta. Po I rozbiórce Rzeczypospolitej Dębicę zamieszkiwało zaledwie 60 osób. Był to jednak tylko stan przejściowy. Księgi metrykalne z końca XVIII w. pozwalają odnotować w Dębicy dość szybki wzrost ilości zamieszkałych domów i liczby ludności do ponad 1200 mieszkańców w pierwszej dekadzie XIX wieku. W tej materii jednak zarówno źródła jak i historycy nie są spójni³⁴

Podobnie niełatwo jest precyzyjnie odtworzyć stan własności i zakres władzy kolejnych właścicieli. Od początku XVI w. Dębica była w posiadaniu Trzecieskich, utytułowanego i majątnego rodu, który w zależności od okresu władał bądź

³¹ W 1676 r. Dębica liczyła łącznie ok. 100 osób; por. *Rajman J., dz. cyt., s.137.*

³² *Rajman J., dz. cyt., s.147.*

³³ W 1768 r. konfederaci barscy mieli mieć w Dębicy miejsce koncentracji w marszu na spotkanie z książętami Wettinami. Do pełnej koncentracji jednak nie doszło, gdyż miasto zostało zajęte w marcu tego roku przez Niżgorodzki Pułk Karabinierów pod dowództwem Panina. Stąd wojska rosyjskie wyruszały na potyczki z konfederatami, por. *Rostworowski E., Dębica i Bar. U podstaw konfederacji barskiej, Studia Historyczne, t. 13, 1970, s. 391-401.*

³⁴ *Rajman J., dz. cyt., s.147, 166; Ćwik W., W dobie przedautonomicznej [w:] Dębica ..., dz. cyt., s.178-179*

współwładca miastem lub przyległymi wioskami także w XVII w. i XVIII w. Współwłaścicielami posiadłości miejskich od kon. XVI w. była rodzina Górskich (Paweł, Jan, Ezechiel), a następnie Łyczkowie, którzy weszli w koligacje małżeńskie z Trzecieckimi. W XVII w. wśród współwłaścicieli źródła wymieniają rodziny: Winiarskich, Gnoińskich, Dębickich, Mieleckich, Glińskich, Wojakowskich, Bielińskich i Radziwiłłów³⁵. W 2. poł. XVIII w. miasto wraz z 12 wioskami tworzyło klucz majątkowy, który był kolejno w posiadaniu Tomasza Gozdawy i Michała Hieronima Radziwiłła, uczestnika konfederacji barskiej.

Zakres władzy, jaką dysponowali właściciele Dębicy, zmieniał się na przestrzeni wieków. Wiek XVI to okres ciągłych kontraktów majątkowych, ale i konfliktów między współwłaścicielami o obsadę dostojnych stanowisk miejskich, zarówno administracyjno-sądowniczych, burmistrzów, ławników, jak i duchowych, tj. urzędu proboszcza. Przywilej zgłaszania kandydatów na proboszczów, tzw. prawo *prezenty* wynikał z wielowiekowej tradycji prywatnego miasta, gdzie właściciel był patronem i fundatorem lokalnego kościoła, a zatem dóbr kościelnych, stanowiących beneficjum probostwa. Hojność właściciela dla parafii dawała mu po wtóre przywilej umieszczenia wewnątrz świątyni rodzinnego epitafium. Dziś w Kościele farnym możemy obejrzeć umieszczone w prezbiterium piękne epitafium rodziny Trzecieckich.

W okolicznościach podziału własności miejskiej przywilej prezenty przysługiwał także współwłaścicielom, co niejednokrotnie było przyczyną konfliktów, jak choćby w 1. poł. XVI w., gdy spór o obsadę probostwa i negocjacje prowadzone przez władze diecezji zakończyły się czasowym sprawowaniem urzędu przez dwóch proboszczów³⁶.

Dla Dębicy, jednego ze słabszych gospodarczo ośrodków miejskich w powiecie pilzneńskim, parafia była w tym czasie niewątpliwie istotnym czynnikiem rozwoju. Jako jedna z największych obszarowo dawała miastu prestiż oraz szansę na rozwój terytorialny w przyszłości. Jej znaczenie było decydujące dla budowania więzi społecznej i tworzenia tym samym wspólnoty ponadlokalnej. Z biegiem czasu w Dębicy stopniowo kształtował się będzie centrum życia religijnego i kulturalnego. Do tej roli nobilitowała miasto także tutejsza szkoła parafialna, istniejąca - jak już było wspomniane - od wieków średnich, ale po raz pierwszy oficjalnie wzmiankowana w XVI w. Działalność duszpasterska Kościoła farnego podnosiła życie religijne, co znajdowało wdzięczność społeczeństwa katolickiego parafii.

³⁵ Rajman J., dz. cyt., s. 162.

³⁶ Rajman J., dz. cyt., s. 120.

Najważniejszym prawem właścicieli miasta, poza dziedziczeniem dóbr, był wpływ na obsadę stanowisk administracyjnych i sądowniczych. Jurysdykcja w najważniejszych sprawach nadal spoczywała w rękach urzędu Wójta. To on reprezentował miasto i całą społeczność przed właścicielami i stanowił rękojmię panowania dziedziców. W XVII w., w związku z powstaniem Nowego Miasta, w Dębicy powoływano również podwójciego. Wydzielenie nowej części miasta zrodziło potrzebę rozbudowania władzy administracyjnej. Zgodnie z prawem magdeburskim dotąd sprawował ją burmistrz wraz z kolegium czterech rajców. Po podziale miasta wybiera się dwóch burmistrzów, czterech rajców i trzech ławników. Burmistrzem najdłużej sprawującym swój urząd był Stanisław Lorens, piastujący tę funkcję w latach 1735 - 1777.

Życie gospodarcze centrum Dębicy koncentrowało się niezmiennie na rzemiośle i handlu, ale krajobraz miasta tuż poza rynkiem pozostawał zdecydowanie rolniczy. Większość mieszczan poza miejską profesją zajmowała się również uprawą, hodowlą lub połowem ryb. Okoliczne folwarki zwoziły do Dębicy zboże, gdzie dokonywano transakcji handlowych i spławiano ten cenny produkt Wisłoką. Do 2. poł. XVII w. rolnictwo było dominującym zajęciem dębiczan. Świadczy o tym istnienie w 1. poł. XVI w. co najmniej trzech młynów w mieście, w tym młynu mieszczkańskiego. O skali zaangażowania ówczesnych mieszczan w zawody rzemieślnicze wzmiankują źródła, z których wynika że w kon. XVI w. w Dębicy pracowało do 24 majstrów różnych rzemiosł³⁷. Znajdujemy wśród nich piekarzy, rzeźników, szewców, garncarzy, kowali, cieślów, browarników i gorzelników, oraz kuśnierzy i krawców³⁸. Wydaje się, że najlepiej zorganizowani byli piekarze i rzeźnicy, gdyż profesje te miały największe zapotrzebowanie, tymczasem już w początkach XVII w. wspomina się o istnieniu bractw kościelnych szewców, krawców i kuśnierzy³⁹. Własne bractwa tworzyły dobrze zorganizowane wspólnoty cechowe, można więc przypuszczać, iż poszczególne z tych rzemiosł miały przynajmniej po kilku mistrzów. Zważywszy na ogólną liczbę zatrudnionych w rzemiośle, bardziej prawdopodobnym zdaje się jednak istnienie wówczas cechu zbiorowego, skupiającego pracujących we wspomnianych zawodach, zarówno pryncypałów, jak i czeladź. Badający tę tematykę wysuwają hipotezę istnienia w Dębicy w pocz. XVII w. także cechu zbiorowego: kowali, mieczników, nożowników, kołodziei, stelmachów i błoniarzy⁴⁰. Cech taki mógł skupiać również

³⁷ Wg danych zebranych przez J. Rajmana w Dębicy w XVI w. pracowało średnio ok. 22 rzemieślników ; por. *Rajman J., dz. cyt., s. 129.*

³⁸ *Tamże.*

³⁹ *Tamże.*

⁴⁰ *Kumor B., Archidiakoniat sądecki [w:] Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t.9, 1965, s.145.*

uprawiających wymienione profesje mieszkańców wiejskich przedmieści. Faktem jest natomiast, iż w 1660 r. dobrze już zorganizowany cech szewski otrzymał przywilej i statut, a kilkadziesiąt lat później własne statuty i przywileje posiadają cechy tkaczy i rzeźników⁴¹. Ponadto w Dębicy odbywał się coroczny jarmark szewski. Taka aktywność i dość zorganizowana inicjatywa ustawodawcza dębickich rzemieślników wiązała się prawdopodobnie z pojawieniem się konkurencji przybywających do miasta rzemieślników żydowskich. Społeczność izraelska przybyła tu z sąsiednich miast królewskich. Konkurencja była nieuchronna w dość tolerancyjnym społeczeństwie Dębicy. Do prywatnego miasta przyjęto na osiedlenie zorganizowaną już i zwartą grupę społeczną, której kapitał dawał możliwość szybkiego zdystansowania majstrów chrześcijańskich. Wkrótce też zamieszkujący Nowe Miasto Izraelici w wielu dziedzinach zyskali przewagę, a korzystne interesy pozwoliły im w przyszłości zakupywać kolejne place i posesje miejskie. W XVIII w. majstrzy żydowscy zdominowali krawiectwo. Posiadali też warsztaty kuśnierskie i czapnicze. Znakomicie rozwijało się też żydowskie piekarstwo i rzeźnictwo, które ze względu na wymogi religijne produkowało zwłaszcza na potrzeby własnej wspólnoty wyznaniowej. Głównym frontem konkurencji był handel.

Koncentrował on życie w centrum miasta. Choć kupiectwo nie było domeną dębiczian, od XVI w., jak było już wspomniane, rynek zaludniał się tłumem handlujących dwa dni w tygodniu. Na co dzień na klienta oczekiwali szynkujący i drobni sklepikarze. Zarówno targi, jak i jarmarki odbywające się dwa razy w roku przyciągały kupców z odległych zakątków. Szczególnie uczęszczany był trakt z Radomyśla, skoro z decyzji króla, na wniosek zapewne właścicieli miasta, ustanowiono cło mostowe. W 1671 r. Dębica otrzymała potwierdzenie przywileju na targ, czego naturalnym następstwem było wspomniane już osiedlanie się tu w kolejnych latach kupców żydowskich. Zabiegi czynione przez właścicieli miasta dla podniesienia jego rangi jako ośrodka handlu przynosiły rezultat, jednak większy jak się zdaje wpływ na to zjawisko mieli teraz sami mieszcianie.

W 1773 r. w Dębicy były 4 jarmarki, trwające do 8 dni: na św. Jana Ew., na Św. Marka Ew., na Św. Jadwigę, na Św. Bartłomieja, ale u schyłku tego wieku było już aż 8 jarmarków: na Św. Małgorzatę, św. Bartłomieja, św. Jadwigę, św. Barbary, w Nowy Rok, na Gromniczną, w Białą niedzielę, w Oktawę Bożego Ciała. Targi natomiast były w czwartki.

W XVI i XVII w. wykształciła się elita bogatszych mieszczan. Do Dębicy - choć była ona wciąż małym, prowincjonalnym miasteczkiem - docierały zapewne echa

⁴¹ Wyrobek J., *Ważniejsze dokumenty do historii Miasta Dębicy*, cz. III i IV [w:] *Dębickie Źródła Historyczne*, Dębica 2013, s. 28-45.

kultury odrodzeniowej, choćby z położonego niedaleko w Wiewiórcie zamku hetmana Jana Tarnowskiego. Wzorem mecenatu miejskiego z większych ośrodków także tutaj bogatsi parafianie obdarowywali kościół darami i uposażali probostwo finansowo. Parafia cieszyła się zaufaniem wiernych, o czym świadczy także to, iż w mieście nie znalazły poparcia szerzące się wówczas w wielu miastach i na prowincji trendy reformatorskie. Dało się także zauważyć zaangażowanie parafian w życie duszpasterskie: działało bractwo Najświętszej Marii Panny; bractwo literatów, a ponadto mieszkańcy Dębicy utrzymywali przytułek dla biednych i bezdomnych.

W czasie wojny północnej Dębica znalazła się na trasie najazdu wojsk szwedzkich w 1702 r. W znacznej mierze zaważyło to na kryzysie miasta w pierwszej poł. XVIII w. Zauważalne było powszechne zubożenie zwłaszcza mieszczan katolickich. Sam burmistrz miał pozbyć się nieruchomości, aby mieć na własne utrzymanie. Kryzys nie zahamował natomiast gospodarczego rozwoju, a nawet swoistej „ekspansji majątkowej” społeczności izraelskiej, której konkurencyjna produkcja warsztatowa, handel oraz powszechna w tamtym czasie lichwa dla wielu majątków mieszczan zza potoku stanowiły przysłowiowy „gwóźdź do trumny”. Dębicy Żydzi wykupywali więc opuszczone mienie, przejmowali posesje zadłużonych właścicieli domów i w ten sposób pejzaż kulturowy miasta stopniowo ulegał przemierzaniu. Świadczy o tym choćby fakt, iż w XVIII w. dębicy wyznawcy wiary mojżeszowej skupiali się w dwóch gminach, pierwszej – jak dotąd największej – w Nowym Mieście i drugiej: - staromiejskiej. Zjawisko przenikania społeczności o odmiennej kulturze i obyczajowości, nadto konkurujących ze sobą na płaszczyźnie gospodarczej, w sposób naturalny rodziło wzajemne animozje. Przykładem tego jest konflikt opisywany w dokumencie biskupim z 1712 r.

Doszło do niego na tle obyczajowym⁴². Ludność żydowska weszła w posiadanie wielu eksponowanych placów i budynków zarówno Nowego, jak i Starego Miasta, pozostawiając posiadającą społeczność katolicką w mniejszości. Utrata majątku przez mieszczan katolickich najczęściej była następstwem ubożenia na skutek rosnącej konkurencji sklepów i warsztatów żydowskich. Styl życia, kultura ludności wyznania mojżeszowego, huczne świętowanie w synagodze staromiejskiej budziły pretensje części mieszczan, w tym Proboszcza fary. Ludność żydowska była młodą grupą wyznaniową w mieście, dynamicznie napływała przecież dopiero od dwudziestu lat i jej zamieszkiwanie w Dębicy wciąż było traktowane jako wyraz gościnności starej słowiańskiej osady. Konflikt więc narastał, ocierając się o krakowskie władze biskupie i tarnowską gminę żydowską. Doprowadził on wreszcie do rozebrania synagogi i długiego sporu o obecność praktyk żydowskich na Starym

⁴² *Rajman J., dz. cyt., s. 155 - 156.*

Mieście. Oliwą do ognia stała się samowolna odbudowa synagogi staromiejskiej przez Żydów, co pociągnęło ponowną interwencję władz diecezjalnych. Żydom pozwolono na odbywanie praktyk tylko w jednej synagodze na Nowym Mieście, gdzie mieszczan katolickich było niewielu. Za tym poszły kolejne decyzje porządkujące stosunki wyznaniowe i obyczajowe w Dębicy, m.in. zakaz szynkownia przez Żydów w czasie trwania niedzielnych Mszy św.

Ciekawy obraz stosunków społecznych w Dębicy w tym czasie, zwłaszcza w relacjach między ludnością katolicką i izraelską, rysuje się na kartach Księgi Wójtowskiej Dębicy, której cenny egzemplarz przetrwał od XVIII w. i dziś przechowywany jest w Muzeum Regionalnym w Dębicy. Na jej podstawie można sądzić, że relacje te koncentrowały się często na stosunkach własnościowych i nierzadko były moderowane przez samych właścicieli Dębicy. Gros spraw, które odbywały się przez sądem wójtowskim, były to sprawy majątkowe, zatargi kupieckie i sprawy za niespłacone długi. Sprawy sporne wewnątrz społeczności żydowskiej Izraelici rozstrzygali sami.

III.2. Pejzaż przestrzeni, zabudowa oraz dziedzictwo kulturowe Dębicy nowożytnej.

W okresie nowożytnym zabudowa miejska Dębicy zmieniała się kilkakrotnie, głównie na skutek zniszczeń spowodowanych pożarami. Zasadniczy wpływ na zmianę krajobrazu przestrzeni miała 2. poł. XVII w. i powstanie tzw. Nowego Miasta z dużym rynkiem, który był również odpowiedzią na wciąż istniejące zagrożenie pożarowe.

Można przyjąć, że to właśnie w tym czasie zaczął się kształtować szkielet urbanistyczny miasta dziś rozpoznawalny.

Sercem miasta pozostawał **Stary Rynek**, dziś znany pod nazwą Placu Gryfitów. Ratusz pojawia się w źródłach dopiero w 1530 roku, jednak samo miejsce obrad rajców, na co zwracało uwagę magdeburskie prawo lokacyjne, istniało zapewne wcześniej. Dziś trudno jest dokładnie wskazać lokalizację budynku, w którym odbywały się sądy wójtowskie i posiedzenia rajców. „Pod ratuszem”, czy raczej po sąsiedzku stały domy (w większości parterowe) zasobniejszej części mieszczan. Większość domostw wokół rynku posiadała lokale kupieckie, szynki, rzadziej warsztaty, które dominowały raczej wzdłuż ulic odchodzących od rynku. Za domami staromieścia pojawiały się niewielkie ogrody. Im dalej od centrum, tym mniej krajobraz odbiegał od wiejskiego, a zabudowa pozostawała niska i coraz rzadsza. Częściej pomiędzy budynków wyłaniał się krajobraz ról uprawnych, które tylko w części należały do mieszczan. Wspomniano już, że w 2. poł. XV w. miasto

liczyło 12 łanów mieszczańskich, natomiast w połowie XVI w. stan posiadłości mieszczan spadł już do 8 łanów. W kolejnych wiekach, w miarę ubożenia społeczności, ten stan jeszcze się pomniejszył. Wzrosła natomiast w XVII w. ilość zabudowy miejskiej. W ciągu niespełna półwiecza podstawowy podatek od majątku nieruchomego (domów i warsztatów) płacony przez miasto do Skarbu koronnego zwiększył się 4-krotnie⁴³.

Falę zniszczeń Starego Miasta przyniosły w kolejnych wiekach najazdy szwedzkie i pożary. W 2. poł. XVII w. źródła nie wspominają już o ratuszu, a rajcy i ławnicy mieli spotykać się w domach. Wraz ze spadkiem demograficznym, o czym była mowa w poprzednim rozdziale, kurczyła się również zabudowa Staromieścia. Po wojnie północnej wokół rynku było tylko kilka domostw i aż 28 pustych placów, z czego większość pozostała po polskich właścicielach, a jedynie dwa po żydowskich. Zamieszkała jak dotąd ulica Gawrzyłowska właściwie została wyludniona. Skalę upadku wyraża też liczba kilkunastu zaledwie domów mieszczańskich Staromieścia po drugim najeździe szwedzkim. W istocie taki był skutek zniszczeń i popołożu spowodowanego działaniami wojennymi. Życie wróciło tu dopiero w 2. poł. XVIII w., pojawiła się nawet nowa ulica - Folwarczna, zabudowana domami mieszczańskimi z ogrodami i rolami⁴⁴. Spotykamy w źródłach także nazwę nowego placu: Nogowskiego.

Mijający wiek XVIII odcisnął jednak trwały ślad w krajobrazie kulturowym starej części miasta. Chaos, który tu zagościł, spowodowany był dalszym upadkiem majątkowym mieszczan chrześcijańskich, a tym samym i ich ambicji budowlanych. Wraz z postępującym zubożeniem nabierał natomiast na sile handel nieruchomościami z kupcami izraelickimi, co z kolei przekładało się na przemieszczenie kulturowe i architekturę Staromieścia.

Względnie trwały pozostawał obraz terenu dębickiej fary, zarówno tradycyjnie usytuowanego kościoła, jak i terenów na północny-zachód od gmachu świątyni. Od średniowiecza do majątku plebańskiego należały rozległe pola orne. Rozciągały się one na zachód od Kościoła Św. Małgorzaty - późniejszego Kościoła św. Jadwigi, aż do rzeki Wisłoki. Sąsiadowały z rolami właścicieli miasta Trzecieckich i Górskich, oraz znanymi ze źródeł: ziemiami Gniewkowskich, polami Józefa Romera i tzw. „polami kordowskimi”, rozdzielonymi potokiem Krzewkowska. Nazwy te, obecne już tylko w źródłach, pozostają pamiątką po dawnych dębiczaniech, trudną dziś do dokładnego zlokalizowania. Część „księżych pól” bądź

⁴³ *Tamże*, s.136.

⁴⁴ *Tamże*, s. 151.

„plebańskich pól” ciągnęła się do Kędzierza (Kandzierza), część - między Łukowskimi polami a polem Przydzielna koło Latoszynka⁴⁵.

Stary budynek Kościoła parafialnego spłonął w pożarze w 1554 r. Odbudowano go jako świątynię murowaną, z wyjątkiem drewnianego chóru. W kolejnych wiekach XVII i XVIII, nowy kościół wewnątrz nabierał piękna, ale i różnorodności. Podczas gdy prezbiterium nawiązywało do pierwotnego późnogotyckiego stylu, pozostałe wnętrze zbudowane na planie centralnym, odzwierciedlało wpływ trendów artystycznych kolejnych epok, zwłaszcza baroku. Źródła informują, że w ołtarzu głównym był obraz św. Stanisława, a na pocz. XVIIw. były już kolejne trzy ołtarze i kamienne baptysterium. Znacznie też wzbogacił się wówczas kościół farny w sprzęty liturgiczne. Plebania, położona w „dobrym miejscu”⁴⁶ i zamieszkiwana przez proboszcza, była budynkiem drewnianym. Po zachodniej stronie od plebanii znajdował się przynależący doń ogród, a dalej już pola. W XVII w. wspomina się również o plebańskiej sadzawce rybnej i o pasiece. W parafii posługę pełniła wspólnota kapłanów. Wg źródeł kościelnych, w XVI w. było dwóch wikarych zamieszkujących domek obok muru cmentarnego i dom na cmentarzu. Należy pamiętać, że cmentarny pozostawał w tamtym czasie teren wokół kościoła.

W pobliżu fary znajdował się również wzniesiony pp. w 2. poł. XVI w. budynek domu rektora szkoły parafialnej oraz sam obiekt szkoły. O utrzymywanym przez parafię urzędzie rektora oraz o organiście wspomina się również w źródłach z poł. XVII w. Pojawiają się też wzmianki o powstających wówczas, na fali reform posoborowych, wspólnotach brackich: Bractwie różańcowym, Bractwie Jezusowym i Bractwie św. Anny. Niestety, chorągwie brackie nie zachowały się.

Od 1. poł. XVI w. przy kościele znajdował się również szpital, a zarazem przytułek dla ubogich, utrzymywany z datków mieszkańców. Nieco później rodzina Trzecieckich uposażyła szpital w pole i ogród. Nie sposób dziś dokładnie umiejscowić ogrodu, natomiast przytułek znajdował się pp. w okolicach obecnego skweru Ks. T. Kotfisa. Po potopie szwedzkim, w latach 70. XVII w. przytułek miało zamieszkiwać ośmiu biedaków⁴⁷, ale i nie miał on wówczas uposażenia. Miało się to zmienić dopiero na początku wieku następnego.

W poł. XVII w. parafia przystąpiła do realizacji planu powołania nowego kościoła, który miał być załączkiem nowej parafii. Już wcześniej, bo w 1577 r., współwłaściciel miasta Jan Górski zapisał spore kwoty z czynszu na utrzymanie przy parafii kaznodziei. Kilkadziesiąt lat później dało to początek inicjatywie utworzenia prebendy i kościoła św. Barbary. Kościół ten wzniesiono już za potokiem dębickim,

⁴⁵ *Tamże*, s. 151.

⁴⁶ *Tamże*, s. 117.

⁴⁷ *Tamże*, s. 140.

na granicy powstającego Nowego Miasta i konsekrowano ok. poł. XVII w. pod wezwaniem Św. Barbary i św. Magdaleny. Inicjatywę finansowania prebendy kontynuowali kolejni właściciele miasta, Gnoińscy. Drewniany kościółek położony przy dzisiejszej ulicy Kościuszki, zyskał hojnych dobrodziei. Poza Andrzejem Gnoińskim, który przeznaczył czynsz ze swoich dóbr, na liście darczyńców znaleźli się Andrzej Niwiński, który wspierał finansowo budowę i uposażył Kościół w trzy ogrody, położone między polami Dubiela i Bolackiego, przewidziane w przyszłości pod budowę szpitala. Znanymi są nazwy tych ogrodów: Budynowski i Gołębiowski⁴⁸. Czasowo natomiast miał tam istnieć nowy przytułek dla ubogich. O losie prebendy i Kościoła Św. Barbary jako filialnego przesądziły względy obiektywne: grunt przewidziany pod szpital zaczęto stopniowo zabudowywać, a próby procesowania się Proboszcza o ten teren kończyły się fiaskiem. Właściciele tej części miasta mieli własny plan rozbudowy obszaru, rozmiijający się najprawdopodobniej z wizją plebańską. Od końca lat 70. XVII w. teren Nowego Miasta zaczęto zasiedlać społecznością izraelską i ta strefa miasta zdominowana była przez wyznawców religii mojżeszowej. Niespełna 30 lat po konsekracji, podczas wizytacji biskupiej parafii odnotowano, że Kościół nowomiejski był w złym stanie.

Tymczasem o losie terenów kościelnych w nowej części miasta przesądziły decyzje wynikłe z ugody współwłaściciela miasta Glińskiego z Proboszczem w 1701r. Ten ostatni musiał zrezygnować z gruntów przewidzianych niegdyś pod szpital, a zadowolić się ofiarowanym w zamian pod ten cel ogrodem nad Wisłoką oraz uposażeniem z roli o nazwie Czaplińska⁴⁹. Wymiana ta, jak się wydaje, wyraźnie zachwiała relacjami między Plebanią i dziedzicem miasta, a wkrótce zaważyła także na innych decyzjach. Niedługo po tym Proboszcz zrzekł się uposażeń ze Starego Miasta, browaru, a także sadzawki rybnej, stawiska na Starym Mieście i pasieki. Także kryzys powojenny w XVIII w. nie ominął probostwa i plebanii, która miała być w nienajlepszym stanie, ale starania nowego proboszcza, Wojciecha Olszowskiego, szły w kierunku odnowy zaplecza kościelnego i odbudowy relacji z właścicielami miasta. W samej świątyni były już organy, a organista za staraniem Proboszcza otrzymał budynek do zamieszkania, tzw. organistówkę. Dzięki inicjatywie gospodarza parafii oraz hojnym wsparciu współwłaścicieli miasta Winiarskich i Trzecieckich, wyremontowano ołtarze i wstawiono nową chrzcielnicę. Do prac ołtarzowych zatrudniono złotnika z Tarnowa, Michała Grocholskiego. Na placu kościelnym stanęła nowa drewniana dzwonnica oraz pp. już za murem pojawił się nowy budynek wikarówki. Niezbędnym remontom poddano również drewniany

⁴⁸ *Tamże* s. 141.

⁴⁹ *Tamże*, s. 142.

kościół św. Barbary. Widok budynku kościoła farnego mógł być imponujący. Kryty gontem, murowany, posiadał już niewielką wieżyczkę, usytuowaną nad kruchtą zachodnią. Niejasny wydaje się jednak los przytułku dla ubogich. Kiedy upadł ostatecznie plan budowy szpitala w nowej części miasta, nowi właściciele miasta Wojakowscy, chcąc zrekompensować straty, jakie poniosło probostwo, przeznaczili dla plebanii plac na Starym Mieście, pod budowę szpitala – przytułku, w którym osiedlić miano dwunastu ubogich spod „dzwonu dębickiego”⁵⁰. Pozostaje pytanie, co stało się z pierwszym przytuliskiem, czy było zbyt małe, aby pomieścić wszystkich biedaków, czy też dawnego przytuliska już nie było, bądź zostało ono zamknięte.

Łącznie w XVIII w. pola plebańskie miały stanowić niewiele ponad 30 hektarów, a zaplecze prebendy nowomiejskiej miało się równać blisko 1,5 hektara⁵¹. Z miejsc użyteczności publicznej, odnotowanych w źródłach już w XVI w., są także łaźnia, gorzelnia i browar z ogrodem, który stanowił najpierw własność dziedziców, a w XVII w. przez pewien czas był własnością parafii. Po pożarze miasta, przez blisko pół wieku browar pozostawał ruiną. Miasto dysponowało również co najmniej dwoma młynami na Wisłóce.

Wspominane w poprzednim rozdziale Przedmieście bądź Przedmieścia miały duże znaczenie dla rozwoju miasta⁵². Formalnie nie będące w granicach obszaru miejskiego, stanowiły zaplecze rolne mieszkańców. Na przestrzeni XV i XVI w. Przedmieściem nazywano obszar Pustyni, gdzie znajdowały się grunty orne dębickich kmieci. Jako Przedmieście występują w źródłach także Kędzierz, zw. Kanzlerz, oraz Kozłów. Niemale znaczenie dla rozwoju Dębicy w czasach nowożytnych miały także dobrze uposażone wsie okalające. Zapleczem gospodarczym dysponowały wsie dworskie, w których znajdowały się folwarki oraz młyny: Latoszyn, Latoszynek i Gawrzyłowa, co miało spore znaczenie po najeździe szwedzkim, kiedy prawdopodobnie dębickie młyny zostały zniszczone. U schyłku XVIII w. Dębica graniczyła na wschodzie z Nogawczyną, z południa z Gawrzyłową i Wolicą, z zachodu z Latoszynem i Latoszynkiem, na północy jej granicę wytyczała

⁵⁰ *Tamże.*

⁵¹ W źródłach jest to 55 mórg plebańskich i 2,5 morgi prebendy św. Barbary. Jako podstawę przeliczenia przyjęto miarę 1 łana chełmińskiego (łana mniejszego, zw. też włóka chełmińska) powszechnie stosowanego w miernictwie gruntów w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej, a w końcu XVIII w. będącego ujednoliconą i obowiązującą w całym państwie miarą. 1 łan = 30 mórg = 17,95 ha; por. *Ihnatowicz I., Vademecum do badań nad historią XIX i XX w., Warszawa 1967, s. 37; Rajman, dz. cyt., s. 166.*

⁵² Źródła nie są jednoznaczne w umiejscawianiu Przedmieścia, bądź Przedmieści. Nazwa używana jest jako własna, innym razem jako rodzajowa.

Wisłoka oraz Przedmieście Kędzierz. Wśród nazw własnych spotykanych w tym czasie w literaturze źródłowej pojawiają się, w granicach miasta kompleksy leśne: ponad 100-hektarowy Borek dębicki i Lisia Góra, blisko 45 ha⁵³. Wielkości te oddają w pewnym stopniu obraz zalesienia terenów leżących w granicach miasta.

Powstanie **Nowej Dębicy** radykalnie zmieniło krajobraz miasta, stopniowo adaptując nowy rynek dla celów handlu i rzemiosła, głównie żydowskiego. W 1691 r. w źródłach pojawia się wzmianka o dwóch wójtach sprawujących funkcję jednocześnie. Jako że jest to jedyna informacja o podwójnym wójtostwie, można sądzić, że lokowany w tym czasie obszar nowomiejski, zasiedlony przez przybyłą ludność izraelską, wymagał wówczas szczególnej aktywności tego urzędnika, przez co do miana wójta czasowo awansował ówczesny podwójci. Rynek Nowego Miasta ulokowano na terenie dawnych zagród, ról i ogrodów, przewidywanych do zagospodarowania przez mający powstać szpital. Od początku miał kształt dużego kwadratowego placu, przez który od południa wiódł główny trakt miejski w stronę Starego Miasta. Koło kościoła św. Barbary – jak podają źródła – była chałupa mieszczkańska Jana Szlachetki i jego pole. Przez to pole właśnie biegł w XVIII w. gościniec, łączący starą część miasta z Nową Dębicą⁵⁴.

Granica obu części miasta był wspomniany już Potok dębicki, do dziś przybierający falą w czasie obfitych letnich opadów. Decyzje właścicieli dość szybko zmieniły obraz tej części miasta, w której dotąd rozsiane były nieliczne zagrody.

W XVIII w. przy Nowym Rynku były 24 domy. Wśród nich źródła odnotowują m.in. Pański dom, funkcjonujący jako karczma prowadzona przez Skowiańskiego, 17 domów żydowskich i tylko jeden polski dom Tomasza Stanowicza. Większość mieszkańców nowego miasta stanowiła ludność izraelska. W ostatnim stuleciu przed rozbiorami istniały tu ulice: Dworska, Pilzneńska (przy niej zamieszkiwali rzeźnicy i szewcy), Kościelna (biegnąca w pobliżu Kościoła św. Barbary) – przy kościelnej mieszkała ludność katolicka⁵⁵.

Właścicielom Dębicy zależało na wyglądzie nowego miasta, skoro czytamy w źródłach, iż starali się wymóc na właścicielach eksponowanych posesji szybką odbudowę zniszczonych kamienic, grożąc im nawet wygnaniem z miasta.

Okazałą budowlą XVIII-wiecznej Nowej Dębicy była **synagoga nowomiejska**, odbudowana po czasowej rozbiórce w stylu późnobarokowym.

⁵³ *Rajman, dz. cyt., s. 166.*

⁵⁴ *Tamże, s. 152.*

⁵⁵ *Tamże, s. 150.*

Rozdział IV XIX - wieczna Dębica

IV.1. W randze miasteczka

Po I rozbiorze Dębica znalazła się w zaborze austriackim, który otrzymał od władz wiedeńskich oficjalną nazwę Królestwa Galicji i Lodomerii. Już w 1733 r. delegacja miasta Dębicy pośród innych złożyła przysięgę wierności cesarzowej Marii Teresie⁵⁶. W wyniku unifikacji administracyjnej, jakiej poddano całą Galicję, miasto znalazło się w cyrkule i dystrykcie pilzneńskim. Po redukcji dystryktów w 1775 r., a później ich likwidacji w 1782 r. Dębica podlegała administracyjnie cyrkulowi tarnowskiemu. Pozostawała jednak w cieniu Pilzna i Ropczyc (tak zresztą było przez cały XIX w.).

Gdy w 1785 roku dokonano kolejnej reformy (podział na miasta i miasteczka w monarchii), Dębica otrzymała status miasteczka. Tym, co zadecydowało o takim przyporządkowaniu, był rustykalny charakter większości zabudowy. Mimo posiadania aktu lokacyjnego miasteczko Dębica z uwagi na wiejski krajobraz utraciło część przywilejów, łącznie z etatami urzędniczymi. Władzę administracyjną miał stanowić zarząd, na który składali się jedynie syndyk i asesor, w praktyce jednak używano nadal tradycyjnych tytułów: burmistrza, wójta, pisarza. Podlegały im: administracja, policja miejscowa i wymiar sprawiedliwości (z wyjątkiem spraw kierowanych do sądu powiatowego). Dopiero w 1850 r., w wyniku reformy sądownictwa, Dębica stała się siedzibą powiatu sądowego. Pierwszemu staroście, Maciejowi Stadnikowi, podlegał urząd i sąd powiatowy. Ta niewątpliwa nobilitacja miasta nie trwała jednak długo, bo już w 1867 r. w wyniku redukcji powiat dębicki zniesiono, podporządkowując miasto władzom powiatowym w Pilźnie. Dębicę w Radzie powiatowej reprezentował burmistrz. W mieście pozostał jedynie Sąd Powiatowy, podlegający Sądowi Obwodowemu w Tarnowie. Kolejna zmiana nastąpiła w 1879 r., kiedy to Dębicę włączono do powiatu ropczyckiego. Reformy te rozgrywały się na tle przemian politycznych w Galicji, która wchodziła w okres autonomii. Na mocy nowego ustawodawstwa, od 1866 r. Dębica funkcjonowała także jako gmina miejska, z Radą gminną. Nominalnie władzę wykonawczą w niej miała sprawować zwierzchność gminna z naczelnikiem. W praktyce naczelnikiem był zwyczajowo burmistrz, a podlegali mu asesorowie. Zakres kompetencji dla burmistrza i Zwierzchności gminy, w ramach ustawy określał starosta powiatowy (s.205).

⁵⁶ Ćwik W., *W dobie przedautonomicznej [w:] Dębica ..., dz. cyt., s.173.*

Sam fakt zachodzącej reformy administracyjnej pociągnął za sobą wiele zmian w dziedzinie funkcjonowania miasta prywatnego, jakim była Dębica. Oto wśród wielu przywilejów polityczno – gospodarczych, przysługujących dotąd właścicielom miasta, ograniczone zostały przejęte przez władze cyrkularne i powiatowe prawa jurysdykcji i wpływu na wybór rad miejskich.

Od kon. XVIII w. dobra dębickie były własnością Radziwiłłów (Michał Hieronim, Antoni Mikołaj, Michał, Jakub i Dominik). Faktem, który zmienił ów stan posiadania, było małżeństwo Anny Radziwiłłówny (córkę Dominika) z Atanazym Raczyńskim w 1816 r., właścicielem ziemskim z Wielkopolski, który wymógł na Radziwiłłach część majątku należną jego żonie⁵⁷. Był to punkt zwrotny w dziejach miasta. Kolejni przedstawiciele rodziny Raczyńskich (Atanazy, Teresa, Anna, Atanazy, Karol, Edward, Roger), na stałe rezydujący w majątku w Zawadzie, okazali się dla Dębicy i okolicznych miejscowości dobrymi gospodarzami i hojnymi fundatorami.

Drugim punktem, który można uznać za zwrotny w dziejach miasta, było przeprowadzenie przez ziemię dębicką w 1856 r. kolei cesarskiej, wiodącej z Wiednia w kierunku Lwowa . Fakt ten znacznie nobilitował miasteczko, podnosił jego rangę w politycznych, a zwłaszcza wojskowych planach władz zaborczych oraz otwierał perspektywę rozwoju gospodarczego.

W XIX w. ranga Dębicy ewoluowała w kierunku ośrodka garnizonowego. W omawianym okresie nie osiadła tu wprawdzie samodzielna jednostka wojska, ale od połowy XIX w. stale przebywały w mieście pododdziały różnych formacji piechoty i kawalerii. Po raz pierwszy wojsko zostało skoszarowane podczas pacyfikacji ruchów chłopskich w 1846 r. Z uwagi na brak obiektu koszar w tym czasie, 40 Pułk Piechoty Liniowej ulokowano w wynajętych na cele kwaterunkowe domach żydowskich w północnej pierzei rynku. Impulsem do sprowadzenia większych oddziałów było właśnie utworzenie stacji na trasie kolejowej, przechodzącą przez Dębicę. W 1857 r. w Dębicy ulokowano dwa szwadrony 5 Pułku Dragonów (dowództwo pułku było w Tarnowie), w celowo wybudowanych dla wojska koszarach piechoty, w sąsiedztwie z Parafią (przy obecnej ul. Kościuszki, na wysokości Placu Solidarności i Szkoły Muzycznej). 5 Pułk Dragonów był do 1885r. Potem, gdy do Tranowa przeniesiono z Wiednia 2 Regiment Ułanów im. Ks. Karola Józefa Schwarzenberga, w Dębicy ulokowano 1 i 5 szwadron tej elitarniej jednostki. Obecność tak doborowych pododdziałów jazdy w niewielkiej Dębicy podnosiła znacznie rangę miasta. Ponadto powrócił do Dębicy oddział w sile batalionu 40 Pułku Piechoty Liniowej, którego dowództwo pułkowe stacjonowało

⁵⁷ *Tamże*, s. 175..

w Rzeszowie. Dębica stała się więc miastem garnizonowym, miała własną Komendę Placu, żandarmerię i mogła być przewidywana w planach dowództwa C.K. armii dla większych formacji. Niosło to za sobą szansę dla rozwoju rzemiosł i usług, zwłaszcza w zakresie potrzeb wynikających z utrzymywania wojska (na przełomie XIX i XX w. w Dębicy kwaterowało ponad 800 żołnierzy). W Dębicy pozostawał jednak problem kwaterunku wojska, gdyż koszary tworzone „naprędce” w latach 50-tych nie dawały pełnych możliwości i perspektyw. Stąd też właściciele miasta zatroszczyli się, by stworzyć ku temu dogodne warunki logistyczne. Od 1881 r. staraniem Hr. Raczyńskiego rozpoczęto budowę koszar kawalerii, o czym będzie mowa w kolejnym podrozdziale.

IV.2. Dębiczanie – osobisty portret miasta.

Pisząc o dębiczaniech w XIX w. mamy na myśli zarówno ludność chrześcijańską polską, potomków dawnych osadników, jak również przybyłą społeczność izraelską, wyznania mojżeszowego. Dziewiętnaste stulecie przyniosło zasadniczą zmianę na mapie kulturowej miasta. Obserwowany już w XVIII w. wzrost procentowy ludności żydowskiej postępował, podobnie jak ilość domów i kamienic znajdująca się w ich posiadaniu. To, co miało decydujący wpływ na ów proces, było zapewne pochodną zjawisk wcześniej już omawianych: rosnące zubożenie ludności polskiej, będące często skutkiem sytuacji politycznej, podatków, ale także dystansu w konkurencji w rzemiośle i handlu. Tymczasem społeczność żydowska wewnątrznie skonsolidowana stopniowo zwiększała swój stan posiadania, zdobywała wykształcenie, a najznacniejsi jej przedstawiciele weszli z czasem w skład elity miasta.

Statystycznie rzecz ujmując, w 1810 r. liczba mieszkańców wynosiła 1295 osób. W 1866 r. Dębicę zamieszkiwało już 2161 osób, i liczba ta sukcesywnie rosła, aby w ciągu kolejnych dziesięciu lat osiągnąć stan 2600 osób. Do końca lat 80. Dębicę zamieszkiwało już około 3 tys. mieszkańców, a przed wybuchem I wojny (dane z 1910 r.) blisko 7 tysięcy osób. Równocześnie odnotowuje się znaczący wzrost liczebny ludności żydowskiej, ponad 2-krotny w ciągu 20 lat. Do lat 40. XIX w. ludność chrześcijańska nieznacznie przewyższała liczbowo ludność izraelską. Sytuacja diametralnie się zmieniła w 2. poł. XIX w. Spis, jakim dysponujemy z 1862 r. wykazuje, iż ludność polska stanowiła wówczas jedynie 23,2 % ogółu ludności, a kilka lat później już 30,5%⁵⁸. Ten zaskakujący spadek ilości mieszczan wyznania katolickiego (źródła nie odnotowują wówczas obecności chrześcijan innych kościołów) nie jest jedynie procentowy w stosunku do ogółu mieszkańców. W ciągu

⁵⁸ Dane ze spisów za: *Ćwik W., dz. cyt., s. 179.*

dwóch dekad, od 1840 r. liczba samej ludności katolickiej w mieście spadła o 37,8 %. Spadek ten mógł być podyktowany także skutkami pożaru z 1857 r., i wynikłą z tej przyczyny koniecznością czasowego – na okres odbudowy domostw – zamieszkania u rodzin poza miastem. Ludność żydowska tworzyła natomiast społeczność dość zwartą kulturowo i terytorialnie, stąd mimo iż pożar na równi doświadczył i tę grupę, najwyraźniej pozostała ona w mieście, dzieląc każdy kąt ze współwyznawcami. Napływ ludności wyznania mojżeszowego mógł być również następstwem faktu, iż w 1856 r. przez Dębicę poprowadzono linię kolejową, co podniosło atrakcyjność miasta, a tym samym stwarzało perspektywy dla rozwoju rzemiosła i handlu, którym zdecydowana większość Żydów się trudniła. Kolej umożliwiła również rodzinom żydowskim, żyjącym przecież w diasporze, większą możliwość kontaktu i migracji.

Struktura narodowościowa zaczęła się nieznacznie zmieniać dopiero w ostatniej dekadzie XIX stulecia, kiedy to nastąpił wzrost procentowy liczby ludności katolickiej, a w 1908 r. katolicy stanowili ponownie większość mieszkańców.

Styl życia dębiczian, sposób zarobkowania w dużej części pozostawał na pograniczu zawodów miejskich i zajęć typowo wiejskich. Część mieszkańców zajmowała się tylko rzemiosłem i handlem, ale zdecydowana większość trudniła się także uprawą roli. Spisy sporządzone w latach 60. XIX w. wskazują, że najliczniejszą grupą zawodową w Dębicy była grupa zajmujących się handlem i szynkiem. Była ona niemal całkowicie zdominowana przez ludność izraelską. Spośród 82 trudniących się tym zawodem tylko dwóch to chrześcijanie⁵⁹. W rzemiośle stosunki te bliższe były połowie. Na ogólną liczbę 51 rzemieślników, ludność chrześcijańska stanowiła 43,1%. W wyłącznych rękach rękodzielników chrześcijańskich był fach stolarski i w większości również rzemiosło szewskie. Wśród polskich majstrów byli także tkacze, kowale oraz trudniący się budową domów cieśle, murarze, malarze. W rękach żydowskich był zaś fach krawiecki, ale nie zabrakło wśród Izraelitów także rzeźników i piekarzy, co jest zrozumiałe, biorąc pod uwagę względy religijne i kulturowe tej ludności. Źródła informują, iż w ówczesnej Dębicy istniały w tym czasie m.in.: zakład produkujący tabakę, funkcjonująca przez pewien czas żydowska wytwórnia wódek, a także młyn, tartak parowy, gorzelnia, huta szkła, mydlarnia, wytwórnia zapalek⁶⁰.

We wspomnianym źródle statystycznym jedną z grup spisowych, określaną jako „inne zawody”, stanowili pracujący w zawodach urzędniczych oraz w tzw. zawodach wolnych i duchowni⁶¹. Wymieniono w niej 16 mieszczan, z czego tylko dwóch

⁵⁹ *Tamże*, s. 181.

⁶⁰ *Tamże*, s. 180 – 183.

⁶¹ *Tamże*, s.182.

to żydzi. Najlicniejszą grupę majątkową mieszczan, występującą w spisie, byli właściciele domów. W spisie z 1863 r. wymienia się 156 właścicieli, z czego 44,8 % to chrześcijanie, pozostali to ludność żydowska⁶². Wśród nich wielu to zapewne wymienieni w innych grupach zawodowych. Nieliczna grupa określanych jako właściciele, to posiadający po kilka domów, co w zestawieniu z wcześniejszymi danymi świadczy o istnieniu w tym czasie wąskiej grupy bogatszych dębiczian.

Plejada zawodów dębiczian i proporcje narodowościowe pracujących zaczęły się nieco zmieniać w okresie autonomii. Na 73 zakłady rzemieślnicze pracujące wówczas w Dębicy, 57% prowadzonych było przez mieszczan polskich. W mieście były piekarnie, rzeźnie, masarnie, cukiernie, wytwórnie wody sodowej, drukarnia ręczna, warsztat szklarski, usługi oferowali malarze, murarze, blacharze, ślusarze, stolarze, garbarze, rymarze i siodlarze, powroźnicy, krawcy, szewcy, fryzjerzy, a także kotlarz, kowal, mosiężnik, zegarmistrz, koszykarz, bednarz, szczotkarz, kaletnik, funkcjonował warsztat koronkarski i bieliźniarski. Warsztaty rzemieślnicze w 2 połowie, a zwłaszcza koźcem XIX w. stopniowo ewoluowały w kierunku małych przedsiębiorstw o charakterze fabrycznym, wykorzystywały maszyny z silnikiem parowym, spalinowym czy elektrycznym. Były to niewielkie fabryczki zatrudniające średnio po 15–20 osób. Pierwszą była Fabryka WYROBÓW POWROŹNICZYCH MAT TRZCINOWYCH Jakuba Tauba, utworzona w 1878 r. Później kolejne: Galicyjska Koncesjonowana Fabryka Obuwia w Dębicy Mendel Leibl, Pierwsza Krajowa Fabryka Taczek, Kół i Wozów w Dębicy Natana Grünspana, Fabryka Zeszytów i Galanterii Papierowej w Dębicy – Hindy Hauser, a także Drukarnia Hausera, Fabryka Ślusarska, Maszyn i Odlewnia Żelaza w Dębicy – Natana Essen. Nadal działały dwa młyny, tartak parowy, olejarnia, wytwórnia mydła i świec oraz kilka wytwórni wytworów betonowych i cegielni mechanicznych.

Spółeczność żydowska zdominowała natomiast handel. W Kon. XIX w. w Dębicy było 47 znaczniejszych kupców i 1 towarzystwo handlowe. Poza kupcami było ponad stu handlarzy, kramarze, tandeciarze. W 1912 r. powstała pierwsza hurtownia w Dębicy: Składnica Kółek Rolniczych, a większe sklepy wielobranżowe prowadziły: Towarzystwo Handlowe i Stowarzyszenie z Ograniczoną Poręką w Dębicy, które prowadziło sprzedaż znanych w kraju marek⁶³. Działały restauracje (w tym 3 koszerne) i kawiarnie np. Stanisława Bema czy Izaaka Habera. Ponadto źródła wyliczają 17 szynków, 10 barów śniadaniowych i 7 herbaciarni. Funkcjonował także hotel, będący własnością Salomona Borsteina⁶⁴.

⁶² *Tamże*, s.181.

⁶³ *Zielecki A., W czasach autonomii, [w:] Dębica ...dz. cyt., s. 231 – 236.*

⁶⁴ *Tamże*, s. 230- 231

Druga połowa XIX w. to także czas wzrostu liczby inteligencji w Dębicy. Czynnikiem rozwoju tej warstwy społecznej były niewątpliwie reformy urzędów, pojawienie się Sądu powiatowego, rozwój szkolnictwa i kolei w mieście. Tym jednak, co zasadniczo wpłynęło na rozwój środowiska inteligencji, był rozwój instytucji oświatowych i organizacji wychowawczych. Jest to temat, który doczekał się obszernego opracowania autorstwa E. Wodzienia. W dalszej części naszego zarysu poświęcimy jedynie uwagę obiektom szkolnym, które pojawiły się na mapie miasta. Tu należy wspomnieć, że koniec XIX i początek XX stulecia w Dębicy, podobnie jak w wielu miastach Galicji, zaznaczył się także wzrostem świadomości patriotycznej i niepodległościowej. Świadczy o tym choćby popularność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” powołanego tu w 1894 r., czy powstającego od 1911 r. w dębickim gimnazjum środowiska skautowego. Organizacje te stały się kuźnią silnych charakterów, wybitnych osobowości i zespoliły pracę wychowawczą uznanych już autorytetów w mieście. Przez pryzmat Dębicy można zauważyć, jak działalność tych środowisk na ziemiach polskich przełożyła się na dwa decydujące dla przyszłości narodu nurty. Jeden z nich to nurt walki o niepodległość, drugi to praca organiczna i budowanie podstaw myśli politycznej. Rysując portret miasta przez obraz jego mieszkańców, wróćmy zatem do korzeni obu tych nurtów.

Irredenta powstańcza w XIX w. nie odcisnęła na ziemi dębickiej zdecydowanego śladu, za wyjątkiem tragicznego roku 1846. Nie znaczy to jednak, żeby dębiczanie pozostali obojętni na los powstań. Już na pocz. XIX w. docierające tu echa kampanii napoleońskiej w 1809 r. skłoniły część mieszczan do pomocy materialnej formującym się oddziałom Księstwa Warszawskiego. Po powstaniu listopadowym, gdy na terenie Galicji wykuwał się ruch spiskowy, ziemia dębicka była w obszarze oddziaływania tajnej organizacji Związku Bezimiennych z Kolbuszowej. Rok 1846 zaznaczył się w dziejach miasta i regionu tragicznie. Położone niedaleko epicentrum wydarzeń rabacji chłopskiej i tu przyniosło tragiczne zniwo. Jak cytuje w swej pracy dr Marian Morawczyński, w tych tragicznych zimowych dniach: *Cała Dębica naszpikowana była chłopstwem ze wszech stron zgromadzonym, że się przepchnąć było trudno*⁶⁵. Zbałamuceni antyszlachecką propagandą przez austriackie władze chłopci napadali na dwory, dokonując samosądów na szlachcie i oficjalistach dworskich. Tragedia, jaka rozegrała się w ostatniej dekadzie lutego 1846 r., dotknęła wiele znakomitych rodzin zamieszkujących dwory w sąsiedztwie miasta. Na cmentarzu parafialnym w Dębicy spoczywa Hr. Dominik Rey, uczestnik spisku powstańczego, właściciel majątku w Przyborowiu, zamordowany w mieście. Chłopi wraz z biedotą miejską napadli też

⁶⁵ Morawczyński M., *Rzeź 1846 r. Dębica, Pilzno, Tarnów i okolice, Tarnów 1992*, s. 96.

na dwór Raczyńskich na Poddębach, rabując mieszkańców i dokonując na nich samosądu. Podobny los spotkał dwory w Gawrzyłowej, Kawęczynie, Pustyni i Nadawczynie.

Cytując dalej za wspomnianym źródłem, wspomnieć należy o zachowanej z tego czasu zapisce: *od Dębicy ludzie uciekają, bo tam okropne zabójstwa i morderstwa*⁶⁶. Rabacja przekreśliła spisek powstańczy, a sami chłopci zostali spacyfikowani przez austriackie wojsko. Wydarzenia roku 1846 odcisnęły się na mieszkańcach Dębicy i całej Galicji głodem i epidemią cholery.

Pragnienie niepodległości mocno było ukorzenione w dębickich rodzinach. Świadczy o tym udział niewielkiej grupy ochotników zwerbowanych przez aptekarza Masłowskiego do udziału w powstaniu styczniowym na terenie Królestwa. Dębica była także miejscem przerzutu broni i sprzętu dla powstania. W mieście miała istnieć tajna stacja przeładunkowa transportu z pomocą dla powstańców, kierowanego w rejon sandomierski⁶⁷.

Czas po klęsce powstania styczniowego zaznaczył się w nowym nurcie polskiej myśli politycznej – pracy organicznej. W Dębicy ożywiła się działalność pielęgnująca świadomość narodową, potrzebę troski o społeczeństwo jako organiczną całość, znalazły wreszcie realizację inicjatywy gospodarcze, przemysłowe i socjalne. Jak zostało już wspomniane, Dębica jako miasteczko dysponowała niewielkim kapitałem przedsiębiorczym, dominowało rzemiosło i drobny handel. Sytuacja zaczęła się zmieniać właśnie w dobie autonomicznej. Wśród środowisk lansujących postęp w produkcji i usługach pojawia się Towarzystwo Pomocy Przemysłowej w Dębicy (oddział Ligi Pomocy Przemysłowej ze Lwowa). Dziełem tej organizacji było zorganizowanie w Dębicy dwóch wielkich wystaw produktów krajowych (w 1904 i 1910 r.), których celem była także promocja i ochrona lokalnych produktów. Głośna wystawa z 1910 r., w której organizację włączyło się kierownictwo Ligi, odbyła się podczas tradycyjnego dębickiego jarmarku i zjazdu okręgowego Towarzystwa Kółek Rolniczych. Imprezy te przyniosły dębickiemu miasteczku rozgłos, co w przyszłości zaznaczyło się znaczącą inwestycją – budową rzeźni miejskiej. Istotne dla rozwoju miasta były powstające jak „grzyby po deszczu” instytucje kredytowe i oszczędnościowe, siedziby oddziałów banków krajowych i stowarzyszenia miejscowe np. Zastępstwo Banku Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim, Towarzystwo Wzajemnego Kredytu, Towarzystwo Kredytowe dla Handlu i Przemysłu, Towarzystwo

⁶⁶ *Tamże..*

⁶⁷ *Kunysz A., Udział Ziemi Tarnowskiej w powstaniu styczniowym, Kraków 1990, s. 93 i 115.*

Pożyczkowe i Oszczędności oraz wiele innych. Miała tu wreszcie swój oddział krakowska Agencja Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń.

Oddziały pocztowe połączono w 1900 r. w jeden i umieszczono w jednym budynku. Była też sieć telefoniczna, która miała swą siedzibę na stacji kolejowej, a od 1914 r. miała połączenie międzymiastowe. W duchu pozytywizmu prowadziły swą działalność organizacje społeczne i dobroczynne: mająca tradycję już w wiekach średnich Fundacja Szpitala Ubogich, Fundacja Dobroczynna księdza Jana Szafarskiego i Franciszki Ksawery Czajkowskiej, Fundacja Marii Gewurtzowej, Towarzystwo im. Wincentego a' Paulo. Nurt, o którym mowa, nie był jedyną drogą walki o byt narodu. Na przełomie wieków daje się zauważyć zaangażowanie polityczne. Dębicka inteligencja angażuje się w działalność Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego. Świadomość patriotyczną i kulturę pielęgnuje się podczas odczytów uniwersyteckich w gmachu Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, czytelnictwo popularyzują Towarzystwo Mieszczańskie i Towarzystwo Kasynowe, prężnie działa środowisko muzyczne, które tuż przed wybuchem I wojny tworzy oddział Towarzystwa Muzycznego „Lutnia”. Wspominany już wcześniej ruch niepodległościowy poza „Sokołem” i działającą w nim Sokolą Drużyną Polową skupia młodzież w powstałym w 1910 r. oddziale Towarzystwa „Strzelec” i w Drużynie Skautowej.

Wybuch wielkiej wojny zachwiał dębickim światem. Trwająca od 1914 do 1918r. wojna dwukrotnie przetoczyła się przez ziemię dębicką, a miasto stało się wielkim koszarem stacjonujących tu w dwóch pierwszych latach wojsk. W tym czasie próby, ale i nadziei na zmianę losu narodowego, młodzi dębiczanie - Sokoli, strzelcy, skauci - zdali egzamin z patriotyzmu, angażując się do tworzonych u boku armii austriackiej Legionów Polskich. Tu właśnie owoce przyniosło wychowanie w duchu niepodległości. Tematyce tej poświęcono już wiele kart, podobnie jak wydarzeniom samej wojny. Najobszerniej o udziale dębiczan napisał Antoni Stańko w pracy *Dębica w karpackiej brygadzie legionów*. Dębiczanie zasilili także z poboru rzesze wojska c.k. armii Austro-Wegier, a wielu z nich pozostało na zawsze na polach bitewnych i spoczywa w kwaterach odległych cmentarzy.

IV.3. Przeobrażenia w wyglądzie miasta i czynniki nań wpływające.

Pierwsza połowa XIX w. nie przyniosła jak się wydaje, zasadniczych zmian w zabudowie Dębicy. Brak wprawdzie miarodajnych źródeł, zwłaszcza ikonograficznych, które pomogłyby zweryfikować stan wiedzy, ale faktem jest, że

nadal dominowała zabudowa parterowa, często drewniana, nawet w centrum miasta. Poza zabudową w granicach Dębicy wraz z przysiółkami było ponad 500 morgów ziemi, w tym większość stanowiła dobra dworskie, 95 morgów należało do mieszkańców, 68 morgów to dobra kościelne, a siedem stanowiło uposażenie szpitala dla ubogich⁶⁸. Z całego tego arealu 213 morgów stanowiły pola orne, 39 morgów to pastwiska i nieużytki, a 12 morgów – łąki nad Wisłoką, w większości stanowiące własność plebańską i dworską⁶⁹.

Warto zacytować opis miasta obecny w Metryce Józefińskiej z 1787 r.: *miasteczko Dębica w równinach zbudowane graniczy na wschód z polami nogawieckimi, na południu z Gawrzyłową i Wolicą, na zachód z Latoszynem i Latoszynkiem, na północ z Wisłoką i Kandzerzem wsią. Dzieli się na dwie części: Starą i Nową, jednak tak siedliska są pomieszane, co jednych od drugich nie rozróżnić*⁷⁰.

Jak widać, już u schyłku osiemnastego stulecia zatarły się granice zabudowy obu części miasta. Przywołując ponownie źródło statystyczne, końcem XVIII w. łącznie było w Dębicy ok. 100 domów mieszkalnych, w 1820 r. źródła wyliczają 125 właścicieli domów. Wreszcie analiza danych spisowych z 1863 r. pozwala szacować ówczesną liczbę na 230 domów⁷¹. Przez cały wiek XIX stan zabudowy się zmieniał wraz z pożarami, z których największe nawiedziły miasto w latach 1834 i w 1857. Spłonąć miało wówczas kilkadziesiąt domów. Przyczyną tej pożogi był nie tyle niedobór wody w studniach miejskich, ile zwłaszcza budulec, którym dla większości domów było drewno.

Zdecydowanie największe z budynków miejskich to kościół parafialny pw. Św. Jadwigi i Synagoga nowomiejska. Świątynię parafialną, kilkakrotnie remontowaną, w XVIII w. poddano kolejnym remontom w latach 1821 – 1831 i to nie był koniec. Pożary z 1834 i 1839 r. strawiły najpierw dach kościelny, później dzwonnice, którą odbudowano już jako murowaną. W rok później świątynię ogrodzono ażurowym murem z cegły, w części zachowanym do dziś. W 1890 r., przy wydatnym wsparciu finansowym Karoliny i Karola Raczyńskich, podjęto rozbudowę kościoła, wydłużając nawę główną o część chóralną, dobudowując kruchtę od południa i nową wieżę. Parafia dębicka, w skład której wchodziły wówczas: Miasto Dębica, Gawrzyłowa, Grabówka, Kandzerz, Kawęczyn, Kozłów, Latoszyn, Podgrodzie, Pustynia, Wolica, Zawierzbie, przynależała administracyjnie do diecezji tarnowskiej. Murowana synagoga na Nowym Mieście po ponownym otwarciu w poł. XVIII w. posiadała wystrój późnobarokowy i uchodziła za jedną z piękniejszych w środkowej

⁶⁸ *Ćwik W., dz. cyt., s. 177.*

⁶⁹ *Tamże, s. 178.*

⁷⁰ *Tamże.*

⁷¹ *Tamże.*

części Galicji. Wspólnota żydowska w XIX w. posiadała także wspomnianą już mniejszą synagogę – staromiejską (zniszczoną po II wojnie) i kirkut, na którym do 1873 r. Żydzi chowali również braci w wierze z rejonu Pilzna.

Wśród obiektów sakralnych, w końcu XIX w. pojawia się Dom Klasztorny Sióstr Służebniczek, wraz z dużą Kaplicą, wzniesione w dzielnicy Kawęczyn. Siostry Służebniczki zostały sprowadzone do Dębicy w 1882 r. za sprawą hr. Karola Raczyńskiego i natychmiast podjęły się prowadzenia ochronki dla dzieci.

Nowym wielkogabarytowym budynkiem okazał się też obiekt dworcowy stacji kolejowej. Choć uroczyste otwarcie samej stacji miało miejsce 25 lutego 1856 r., wznoszenie dworca rozpoczęto w 1863 r. Budowała go firma wiedeńska, która wygrała przetarg. W ówczesnym Słowniku Geograficznym opisywano go jako *dosyć piękny dworzec osobowy*⁷². Nie ma się co dziwić, że wkrótce poza przeznaczeniem kolejowym (było tu całe zaplecze obsługi podróżujących, ale także mieszkania pracowników kolei), dworzec dębicki stał się także siedzibą poczty (tak było do 1900r.) W latach 80. XIX w. stacja w Dębicy stanowiła już znaczący węzeł kolejowy, gdyż poprowadzono w tym czasie nową linię przez Mielec do Rozwadowa, a niedługo później w 1888 r. także drugą linię do Krakowa. W planach pozostała natomiast wizja linii kolejowej w kierunku Jasła, o którą czyniono starania już rok wcześniej. Powstanie stacji w Dębicy otwierało miasto na szeroko pojętą komunikację nie tylko kolejową, ale i gospodarczo-kulturową. W dalszej kolejności stopniowo powstawała w Dębicy infrastruktura kolejowa (sekcja konserwacji i napraw taboru) i spedycyjna. Wzrosły zatem także ceny wynajmu mieszkań. Pod względem gospodarczym, o czym już było wspomniane, Dębica na trakcie cesarskiej kolei zyskała znaczne ożywienie. W kilka lat po otwarciu dworca w Dębicy, mocą decyzji władz krajowych rozpoczęto budowę drogi bitej do Baranowa. Niedługo później, w latach poprzedzających nadanie Galicji autonomii, na dębickich rynkach odbywało się już dziewięć jarmarków, na które zjeżdżali rzemieślnicy, kupcy i rolnicy, zwłaszcza z miast i miasteczek położonych na północ od Dębicy.

Druga połowa XIX wieku, czyli okres autonomii, przyniósł jak widać dla Dębicy szereg zmian. W krajobrazie zabudowy miasta – o czym już wcześniej wspomniano – pojawiły się także budynki koszarowe dla wojska. Koszary piechoty powstałe na pocz. 2. poł. XIX w. usytuowano niedaleko Kościoła parafialnego, który z czasem zyska tytuł garnizonowego. Niestety, nic nie pozostało po tej zabudowie, a dziś plac dawnych koszar jest jednym z najładniej eksponowanych miejsc w Dębicy, z pomnikiem Jana Pawła II i Szkołą Muzyczną. Tymczasem w pierwszej

⁷² *Tamże*, s.185.

połowie lat 80. XIX w., z inicjatywy i fundacji Hr. Karola Raczyńskiego, podjęto budowę koszar kawalerii, dużego kompleksu zabudowań na terenach podmokłych łąk dworskich, sąsiadujących z Wisłoką. Zespół koszarowy przetrwał zawirowania dziejów i dziś stanowi obiekt zrewitalizowany, użytkowany obecnie przez instytucje społeczne i kulturalne miasta, nad którym góruje piękny budynek ratusza. Spośród obiektów wojskowych warto wspomnieć również o istnieniu strażnicy wojskowej obok przejazdu kolejowego przez Wisłokę.

Pora wreszcie zauważyć nowe budynki szkolne, które pojawiają się w krajobrazie miasta na przełomie XIX i XX wieku. Zanim jednak o nich powiemy, warto przywołać kilka faktów wcześniejszych. Obok istniejącej już od kilku wieków opodal Kościoła parafialnego szkoły parafialnej, na mocy ustawodawstwa józefińskiego u schyłku XVIII w. powołano szkołę trywialną, która miała przejąć rolę dawnej szkoły i pod kontrolą władzy świeckiej kształcić w podstawowych umiejętnościach pisania, czytania i rachunków. Przy szkole trywialnej uruchomiono w poł. XIX w. tzw. szkołę niedzielną. W okresie autonomicznym szkoła ulegała ciągłym przekształceniom. Od 1874 r. funkcjonowała jako szkoła męska, a jej ostatni budynek, istniejący do dziś, powstał w roku 1900.

Ta sama data odnosi się do utworzenia dębickiego gimnazjum, obecnie Liceum, powstałego z inicjatywy ówczesnego burmistrza Henryka Zauderera. Jednak znany dziś z pięknej architektury budynek projektu Teodora Talowskiego oddany został do użytku dopiero w 1907 r. Do tego czasu młodzież gimnazjalna uczyła się w wynajmowanych pokojach i jednej z kamienic przy ówczesnej ul. A. Mickiewicza (obecna Rzeszowska). Po przeniesieniu nauki do nowego obiektu szkolnego, kamienicę przy ul. Mickiewicza przejął na swą siedzibę Magistrat Miasta. W czasie I wojny światowej zarówno budynek Szkoły Męskiej, jak i Gimnazjum były użytkowane przez wojsko rosyjskie. Wraz z inicjatywą budowy gimnazjum pojawiła się druga - utworzenia bursy dla młodzieży zamieszkałej dalej od miasta. Bursa im. Św. Jadwigi powstała przy ówczesnej ul. Gawrzyłowskiej (dziś odcinek ul. Wielopolskiej) z inicjatywy powołanego przez wpływowych obywateli miasta Towarzystwa Bursy.

Warto na koniec zwrócić uwagę na krajobraz zabudowy mieszkalnej w centralnej części miasta. W Nowym Mieście, wzdłuż południowej pierzei nowego rynku wiódł trakt cesarski, łączący tę część miasta ze starówką. Zabudowa rynku była w miarę regularna, oparta o pierwsze założenie. Wychodzące zeń uliczki nie znalazły jednak dłuższego traktu, gdyż z czasem zaprzestano regularnej zabudowy. W dziewiętnastym stuleciu widzimy tutaj w większości parterową zabudowę, która piętrzyć się będzie dopiero w okresie dwudziestolecia międzywojennego, choć

u schyłku XIX w. widzimy także kamienice piętrowe, choćby u zbiegu pierzei płd. i wsch. Rynek funkcjonował w tym czasie jako plac targowy, daleki więc był od estetycznych wyobrażeń, jakie dają fotografie z okresu międzywojennego. O jego uroku stanowił natomiast koloryt życia mieszkańców, budki i stragany stawiane bezpośrednio na ubitej ziemi, gdyż rynek nie był wybrukowany. Pierzeje rynku poprzecinane szyldami sklepów i warsztatów zapraszały do lokali. Z uwagi na to, że budynki usytuowane były ścianami szczytowymi do rynku, wnętrza pomieszczeń były mroczne i często zawilgocone, na co wpływ miał często także brak solidnych fundamentów i ławy pod podłogą. Wątpliwiej estetyki dopełniał obraz dołów kloacnych i rynsztoków biegnących wokół rynku. Patrząc na ów duży plac miejski, warto także mieć na uwadze inną jego rolę. To także bezpieczna przestrzeń w sytuacji pożarów, jakich przecież nie brakowało wśród drewnianych, krytych często gontem lub słomą domów.

W Starej Dębicy zabudowa mieszkalna różniła się od budynków nowej części miasta. Proces rozbudowy następował tu zwłaszcza w 2. poł. XIX w., gdy wzrastała ilość i znaczenie inteligencji. Tu przecież koncentrowała się elita miasta. Podczas kiedy na obrzeżach dominowały wciąż gospodarstwa o charakterze wiejskim, centrum zabudowane było szerokimi budynkami murowanymi, w większości parterowymi, pomiędzy którymi wznosiły się także piętrowe budynki rządowe.

Krajobrazu miasta dopełniały budynki firm, składów, drobnych zakładów i fabryczek. Pojawiły się w ostatnich dekadach XIX w. i nie stanowiły jakichś szczególnych obiektów. Najczęściej usytuowane były w dobudówkach, na zapleczu domów i kamienic, z czasem siedziby zakładów lokowano bliżej stacji kolejowej, a firmy produkujące dla wojska - bliżej koszar. Natomiast cegielnie, żwirownie i betoniarnie - jak zbadał A. Zielecki - powstawały w niedalekim sąsiedztwie Wisłoki w zachodniej części miasta⁷³.

Rozdział V

Dębica pomiędzy wojnami - Wiek XX.

Dębica, która na mocy rozporządzenia cesarskiego z 1912 r. wróciła do rangi miasta, niepodległość odzyskała już w pierwszych dniach listopada 1918 r. Inicjatywa przejścia polskiego dowodzenia nad garnizonem wyszła z kilku środowisk: oficerów stacjonującego w Dębicy 3 pułku strzelców konnych; staraniem miejscowego Komitetu Obrony Narodowej i działaczy POW. Starania czynił również rotmistrz hr. Tadeusz Łubieński, któremu ostatecznie oddano komendę już

⁷³ Zielecki A., dz. cyt., s. 238.

1 listopada 1918 r. Nazajutrz społeczeństwo Dębicy hucznie fetowało na dębickim Rynku Nowego Miasta odrodzenie Rzeczypospolitej.

Dębica po odzyskaniu niepodległości znajdowała się w granicach powiatu pilzneńskiego. Tak było do 1931 r., gdy powiat został zlikwidowany, a wszystkie jego gminy, w tym miasto Dębica przeszły do powiatu ropczyckiego. Dębica lat 30. pod względem ilości mieszkańców, a z czasem także stanu zagospodarowania, zdecydowanie dominowała nad pozostałymi ośrodkami miejskimi powiatu. Znajdowała się też w rządowych planach rozwoju przemysłu. Stąd też w 1937 r. na mocy rozporządzenia z dnia 8 marca zniesiono powiat ropczycki i Dębica stała się nową siedzibą powiatu.

W mieście administracyjną władzę sprawowała demokratycznie wybierana Rada Miasta wraz z organem wykonawczym Zwierzchnością gminną – tzw. Magistratem (od 1933 r. nazywanym Zarządem Miejskim).

Obszar miasta pozostawał niezmienny do 15 lutego 1927 r., kiedy to Rozporządzeniem Rady Ministrów obszary Gawrzyłowej, Kawęczyna dębickiego i Wolicy zostały włączone w granice miasta. Obszar zwiększył się prawie 5-krotnie, osiągając 2987 ha⁷⁴.

V.1. Społeczność dębicka w okresie międzywojnia.

Na okres II Rzeczypospolitej przypada najbardziej dynamiczny wzrost liczby ludności miasta, co było następstwem różnorodnych zjawisk. Dane obecne w literaturze przedmiotu bywają nieco rozbieżne, ale wzajemnie się uzupełniają. W roku wybuchu wielkiej wojny Dębica liczyła 3842 mieszkańców⁷⁵. Stan ten obserwujemy także kilka lat po wojnie. Ale na początku lat 30., już po prawnym włączeniu do Dębicy Gawrzyłowej, Kawęczyna i Wolicy, ilość mieszkańców bliska była 10 tysiącom. Wpływ na ów przyrost miało również utworzenie w mieście Państwowej Wytwórni Mięsnej. Tę tendencję wzmocniło w 2. poł. lat 30. utworzenie w Dębicy (w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego) Fabryki Gum Jezdnych oraz innych zakładów w sąsiedniej Pustyni i Pustkowie. Biorąc pod uwagę statystyczny roczny przyrost ludności, w przeddzień II wojny światowej Dębica mogła osiągnąć stan 14, 5 tys. ludzi. Równie dynamicznie zmieniały się proporcje narodowościowe w społeczeństwie dębickim. Spis z 1921 r. wykazał, że społeczność izraelska stanowiła 39,8%, w 1933 tylko 19%, a rok przed wybuchem II wojny 25%

⁷⁴ Mrocza L., *Dębica w latach drugiej niepodległości [w:] Dębica ...*, s. 330-343.

⁷⁵ Wg A. Więcha liczba ludności wynosiła 3984 osób; por. Mrocza L., *dz.cyt.*; Więcha A., *Miasteczko. Życie codzienne mieszkańców Dębicy w latach 1900 -1939, Przemysł 2012*, s.20.

Z tendencją spadkową do 20%⁷⁶.

Stan badań nad strukturą zawodową dębiczian doby dwudziestolecia, obecny w literaturze przedmiotu, napotyka na kolejne rozbieżności. Trudność stanowi brak jednoznacznych źródeł dla samego miasta, a szacunki obecne w opracowaniach autorów znacznie się różnią. Ludwik Mrocza za punkt wyjścia wziął dane spisu z 1931 r. dla miast powiatu, słusznie sugerując, że społeczność Dębicy stanowiła wówczas połowę ogółu mieszczan w powiecie. Wg niego ok. 30% społeczności miast zajmowała się rolnictwem. Równocześnie jednak spis wówczas przeprowadzony wymienia 4454 zatrudnionych w przemyśle (w dziale: przemysł, pp. obejmujący także rzemiosło), 3132 trudniących się handlem oraz 1622 zatrudnionych w komunikacji i transporcie. W miastach powiatu ropczyckiego z pracy w szkolnictwie i oświacie utrzymywało się 387 osób, a posługujących w domach było 357. Najmniej, bo tylko 46 zatrudnionych było w dziale zdrowie⁷⁷. Skoro dębiczanie stanowili połowę społeczeństwa miejskiego w powiecie, rachunek ten z dużą dozą ostrożności można przeprowadzić, choć trzeba też mieć na uwadze, iż stan uprzemysłowienia w Dębicy w tym czasie przebiegał szybciej niż w sąsiednich miastach. W opracowaniu A. Więcha czytamy, że po I wojnie warstwę robotników stanowili pracujący we wspomnianych już drobnych firmach powstałych jeszcze u schyłku XIX w. Wówczas stanowili oni ok. 5% ogółu społeczności. W przeddzień wybuchu wojny w Dębicy źródło wymienia jedynie robotników zatrudnionych w największych fabrykach i w zakładach spożywczych. Łącznie w wymienionych przedsiębiorstwach zatrudnionych było ok. 900 osób, lecz liczba ta nie wydaje się być kompletna, gdyż należałoby do niej doliczyć także pracujących we wzmiankowanych wcześniej drobnych zmechanizowanych firmach⁷⁸. Spora różnica w ilości zatrudnionych w przemyśle może być wynikiem tego, że dane przedstawione w pierwszym źródle obejmują dział spisowy: przemysł, do którego zaliczano także pracujących w rzemiosle, czego drugi z autorów nie wymienia.

Robotnicy to nowa warstwa społeczna rozwijająca się coraz dynamiczniej wraz z pojawieniem się większych zakładów i fabryk. Zanim te się pojawiły, w okresie dwudziestolecia kontynuowały działalność wymieniane już w końcu XIXw., bądź powstawały nowe drobne zakłady produkcyjne o charakterze przemysłowym: młyn Grünspana, tartak i cegielnia Edwarda hr. Raczyńskiego, młyn Karoliny Rozmysłowskiej, Składnica Kółek Rolniczych, Fabryka Maszyn, Narzędzi Rolniczych i Odlewni Żelaza Michała Samsonowicza.

⁷⁶ Wg A. Więcha w 1933 Izraelici stanowili tylko 12% ogółu mieszkańców; *por. Mrocza L., dz. cyt., s. 338; Więch A., dz. cyt., s. 21.*

⁷⁷ *Mrocza L., dz. cyt., s. 341.*

⁷⁸ *Więch A., dz. cyt., s. 24-25.*

W 1927 r. z inicjatywy Związkowej Spółdzielni Zbytu Bydła i Trzody Chlewnej z Krakowa utworzono rzeźnię państwową, która z czasem zyskała nazwę Państwowe Przetwórnice Mięsne w Dębicy. To był początek wielkoprzemysłowej epopei w Dębicy. Już w 1937 r., kiedy to rząd przyjął koncepcję E. Kwiatkowskiego utworzenia w widłach Wisły i Sanu Centralnego Okręgu Przemysłowego, finalizowano negocjacje o grunt pod budowę fabryk w Dębicy i okolicy. Znaczną część terenów przeznaczył pod ten cel hrabia Edward Raczyński. W kolejnych dwóch latach Dębica posiadała już duże zakłady produkujące na cele wojskowe: Fabrykę Gum Jezdnych, Zakłady Chemiczne Dębica SA. produkujące kauczuk syntetyczny, Fabrykę „Lignozy” w Pustkowie i Walcownię Metali w Pustyni. Powstanie inwestycji COP-u w Dębicy uruchomiło ponadto powstanie infrastruktury oraz dało początek ok. 12 nowym drobnym przedsiębiorstwom handlowo-hurtowniczym i zakładom produkcyjnym.

Poza środowiskiem przemysłowym krajobraz kulturowy miasta, zwłaszcza w pierwszej dekadzie omawianego okresu, kształtowali nadal rzemieślnicy i kupcy. Tradycyjne profesje napotykały jednak na coraz silniejszą presję konkurencji towarów fabrycznych, produkowanych maszynowo, często więc o słabej jakości, ale i niższej cenie. To, co jeszcze w XIX w. można było uznać za partactwo i eliminować drogą statutów cechowych, już od końca tamtego stulecia⁷⁹ było stałą praktyką firm obcego pochodzenia, których towary trafiały do dębickich sklepów. Konkurencja wywoływała szereg wewnętrznych animozji, spychała bowiem część rodzin rzemieślniczych na skraj nędzy. Mimo tego i pomimo istnienia Stowarzyszenia Przemysłowego Rękodzielników, mistrzowie rzemiosła nadal pozostawali przy dawnym nazewnictwie i organizacji cechowej, ponad wszystko ceniąc sobie własne tradycje.

Tymczasem ci, którzy nie byli w stanie podołać konkurencji, bądź z różnych względów popadli w ubóstwo mogli liczyć na wsparcie samorządu. W Dębicy działał Powiatowy Komitet Zimowej Pomocy Bezrobotnym. Problem bezrobocia dotykał całą II Rzeczypospolitą, zwłaszcza w połowie lat 20. i na początku lat 30. (echa wielkiego kryzysu gospodarczego). W Dębicy, w 1. poł. lat 30. bezrobotni stanowili ok. 3% ogółu mieszkańców. W celu pomocy w szukaniu pracy w Dębicy powołano też specjalny Fundusz Pracy, nad którym pieczę sprawował Wydział Powiatowy. W pomoc ubogim angażowali się również wpływowi przedstawiciele elity mieszczańskiej.

⁷⁹ Ustawa przemysłowa z 1859 r. dla Galicji i kolejne jej nowelizacje z lat 80. i 90. XIX w. otworzyły drogę do wolności produkcyjnej, a w miejsce cechów ustanawiały stowarzyszenia przemysłowe.

Tę ostatnią stanowiła przede wszystkim warstwa inteligencji. Zaliczali się do niej profesorowie dębickich szkół, prawnicy, lekarze, duchowni i oficerowie stacjonujących w mieście jednostek kawalerii. Szanowaną grupę społeczną stanowili także pracownicy kolei i poczty oraz bankowcy. W środowisku elity z rzadka znajdowali swoje miejsce także starannie wykształceni właściciele większych zakładów produkcyjnych i składów.

Prezentując społeczeństwo dębickie, nie możemy zapomnieć, że na jego aktywność i poczucie więzi oraz krajobraz życia codziennego wpływ miały lokalne organizacje, instytucje i stowarzyszenia. Dla celów syntezy warto je przywołać. Aktywność społeczno-gospodarczą w okresie dwudziestolecia przejawiała: Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa „Żniwo”, mająca duży wpływ na kształt gospodarczy miasta, Stowarzyszenie Gospodnio-Szynkarskie, Okręgowe Towarzystwo Rolnicze, Związek Kół Młodzieży Wiejskiej, kółka rolnicze, spółdzielnie mleczarskie, Kasy Stefczyka, Związek Obywatelskiej Pracy Kobiet, Związek Zawodowy Kolejarzy, PCK i inne.

Pole oświaty to kolejny grunt, na którym wznosił się prestiż Dębicy międzywojennej. W całym okresie dwudziestolecia w Dębicy działalność oświatową prowadziły: Gimnazjum Państwowe, które od 1925 r. nosiło zaszczytne imię Króla Władysława Jagiełły, Publiczna Szkoła Powszechna Męska, Publiczna Szkoła Powszechna Żeńska; działało Towarzystwo Bursy im. Św. Jadwigi i sama Bursa, której oficjalna nazwa przed wybuchem II wojny to Bursa im. Ks. Kotfisa pod wezw. Św. Jadwigi w Dębicy; Prywatne Seminarium Nauczycielskie Żeńskie; Miejskie Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie; Prywatna Męska Szkoła Mechaniczna Towarzystwa Powiatowej Szkoły Mechanicznej w Dębicy. Ponadto troskę o osoby ze środowisk ubogich, wiejskich i robotniczych oraz walkę z analfabetyzmem prowadziły: Towarzystwo Szkoły Ludowej i Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego.

Aby dopełnić, choćby śladowo, obrazu społeczeństwa Dębicy, warto zwrócić uwagę na jego aktywność patriotyczną. W Dębicy okresu międzywojennego funkcjonowały już środowiska polityczne. Jednak z uwagi na charakter tego opracowania nie podejmujemy tej tematyki. Życie polityczne oraz funkcjonowanie organów władzy samorządowej szeroko opisuje w swojej pracy Ludwik Mrocza⁸⁰. Klimat społeczny tworzyły natomiast liczne organizacje patriotyczne. Wśród działających w Dębicy należy wymienić: Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Związek Strzelecki – dębicki Oddział im. Mjr. Wyrwy-Furgalskiego, Związek Harcerstwa Polskiego, Legion Młodych, Ligę Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Komitet Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, Związek POW, Związek Koła Oficerów Rezerwy, Związek Rezerwistów. Służb

⁸⁰ Mrocza L., dz. cyt., s.344 -369, 422 -442.

i organizacji mundurowych było w Dębicy więcej. Całą tę różnorodność prezentowały uroczystości narodowe, podczas których organizowano przemarsze przez centrum miasta.

Niewątpliwy wpływ na formy pracy i stan zorganizowania tych organizacji miał przykład dębickiej kawalerii, która po części doczekała się swoich opracowań. Tu wymieńmy jedynie jednostki wojska stacjonujące w Dębicy po odzyskaniu niepodległości. Po przejściu przez dębiczanie garnizonu w 1918 r. kadry oficerskie 3 psk. pod dowództwem Rtm. Józefa Dunin Borkowskiego przystąpiły do tworzenia 9 Pułku Ułanów Małopolskich. Ta legendarna formacja dębickiej kawalerii wślawiła się udziałem w walkach na froncie ukraińskim i wojnie z bolszewikami w 1920 r. Po przeniesieniu pułku na teren Wołynia, do Dębicy w 1921 r. sprowadzono 20 Pułk Ułanów im. Króla Jana III Sobieskiego, również wślawiony udziałem w walkach z bolszewikami. „Ułani króla Jana” stacjonowali w Dębicy do 1933 r., a po przeniesieniu ostatniego szwadronu do Rzeszowa, w koszarach dębickich od 1934 r. przebywały już pierwsze szwadrony 5 Pułku Strzelców Konnych, który w 1938 do Dębicy przeniósł także dowództwo pułku. Stąd właśnie 5 psk. wyruszył na wojnę obronną w 1939 r.

V.2. Krajobraz i zabudowa miasta.

W okresie dwudziestolecia nadal dominowała zabudowa parterowa i drewniana o charakterze wiejskim. Większość domów kryta była gontem, ale i bywały chałupy kryte strzechą. W centrum, w okolicach rynków pojawiały się budynki murowane parterowe, z rzadka również piętrowe o eleganckiej stylowej dekoracji, kryte dachówką. Były one w posiadaniu inteligencji urzędniczo-prawniczej, która już przed I wojną starała się o wygląd reprezentatywnych ulic i skwerów.

Na początku dwudziestolecia w krajobrazie nadal dominowały obiekty sakralne, budynki koszarowe, kolejowe, Sąd powiatowy, budynek Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń, budynek „Sokoła”, spośród kamienic budynek Spółdzielni „Żniwo” i kilka innych. W latach 30. w krajobrazie zabudowy pojawiają się duże obiekty przemysłowe, począwszy od zabudowań Zakładów Rzeźni Państwowej (Zakłady Mięsne), a skończywszy na Zakładzie Gum Jezdnych.

Nie dokonamy w tym miejscu pełnej analizy zabudowy mieszkalnej, przegląd istniejących do dziś zabytków znajduje się w kolejnych rozdziałach Programu. Zwróćmy jedynie uwagę na statystykę. W 1921 r. w Dębicy było 602 domy, dziesięć

lat później 1329 domów⁸¹. Biorąc pod uwagę stan zaludnienia miasta, można przyjąć, że w pierwszej dekadzie dwudziestolecia na jeden dom średnio przypadało 6-7 osób. Jednak spora część zabudowy miasta, która spłonęła w czasie pożaru podczas I wojny, pozostawała nieodbudowana, zwłaszcza wzdłuż północnej pierzei nowego rynku, gdzie na jej miejscu stały drewniane baraki i stragany uwłaczające higienie i estetyce miasta. Dopiero w latach 30., po objęciu urzędu burmistrza przez prof. Michała Staronia, wizerunek miasta zaczął się zmieniać, podjęto budowę nowych, już piętrowych i murowanych kamienic, które w znacznej części obecne są do dziś. Wówczas też powstało nowatorskie założenie rynku Nowego Miasta. Został on podzielony na część wypoczynkową, z nasadzeniem ozdobnych drzew i kwiatów w formie klombów, usytuowaną wzdłuż reprezentacyjnej ulicy dawnego traktu cesarskiego, która od lat 30. nosiła nazwę Jana III Sobieskiego (południowa strona rynku) oraz część handlową na pozostałej północnej stronie rynku.

Plan zabudowy miasta wykonywano trzykrotnie, niestety do dziś nie zachował się i trudno jest odtworzyć ówczesne założenia urbanistyczne. Czytelnym w źródłach jest fakt rozbudowy miasta w kierunku północno-zachodnim, zabudowywano także teren wzdłuż drogi do Kawęczyna. Ponadto budynki wznoszono wzdłuż już istniejących ulic, którymi najczęściej były bite kamieniste, niebrukowane drogi. W 2. poł. lat 30. uporządkowano nazewnictwo ulic i wszystkie opatrzone jednakowymi tabliczkami, a na części pojawił się bruk. Druga połowa lat 30. to także budowa linii wodociągowej i elektrycznej w głównych częściach miasta. Luksus ten pojawił się jednak tylko w ważniejszych budynkach i u zasobniejszych obywateli miasta.

Dębica przed wybuchem II wojny była miastem o niesamowitym potencjale rozwojowym; nowatorska produkcja fabryczna zapowiadała miastu i jego mieszkańcom świetną przyszłość. Okres rozkwitu przerwała wojna i niemiecka okupacja. Władze hitlerowskie zagospodarowały dębicki kapitał gospodarczy, wywożąc najlepszy sprzęt fabryczny i niszcząc zaplecze przed opuszczeniem miasta. Po II wojnie, w systemie komunistycznym, dębickie zakłady zyskały nowe linie produkcyjne i zaczęły ponownie zatrudniać już jako fabryki państwowe, tworząc liczne miejsca pracy dla mieszkańców miasta i okolicznych wiosek.

~~~

---

⁸¹ Mroczka L., dz. cyt., s.333.

4.2.2. Krajobraz kulturowy i panorama miasta.

Przedstawiony wyżej zarys dziejów miasta stanowi zarówno krótką syntezę historyczną, jak również wstęp do części studialnej naszego opracowania, poświęconej analizie wartości kulturowej zabytków Dębicy. Krajobraz kulturowy miasta został w nim po części omówiony na tle procesów osadniczych, wydarzeń i zjawisk gospodarczych. Poniżej wskażemy zatem jedynie główne czynniki, które na przestrzeni wieków wpłynęły na kształt krajobrazu kulturowego.

Pierwszym z czynników jest usytuowanie geograficzne najstarszej osady dębickiej oraz szereg zależności wynikających z warunków geomorfologicznych, hydrologicznych i przyrodniczych. Czynniki te, zwłaszcza obecność licznych dopływów rzeki Wisłoki i jakość gleb, zadecydowały o głównie rolniczym charakterze tutejszego osadnictwa, także w czasie, gdy osada stała się miastem w XIV i w kolejnych wiekach. Rolnicze tradycje obecne były w życiu dębiczian także w XX wieku, gdy peryferie miasta licznie rozsiane były hektarami ról. Dziś krajobraz miejskich pól zanika, ale wśród dębiczian wciąż widoczne jest przywiązanie do ziemi. Społeczność Dębicy od najdawniejszych czasów czerpała również z naturalnego dobra, jakim były lasy: Puszczy Karpackiej z jednej strony i Puszczy Sandomierskiej z drugiej. Drewno dominowało w zabudowie miejskiej do XIX w., a drewniane domy licznie powstawały i w minionym wieku. Dziś „drewniaczki” dębickie, rozsiane gdzieniegdzie wśród kamienic i willi, na bocznych uliczkach, powoli znikają niszczone przez czas i nowy standard życia mieszkańców.

Wisłoka w rejonie Dębicy płynie już dolnym biegiem, jednak pozostaje ona typem rzeki górskiej i zważywszy na to, że jej dolina aż do Dębicy zbiera kolejne mniejsze lub większe dopływy schodzące z pogórza, jest rzeką szybko zmieniającą poziom nurtu, a przez to zaskakującą i nieobliczalną. To również zaważyło na usytuowaniu miasta, a wielokrotne powodzie często rujnowały krajobraz zabudowy. Progi teras wykształconych przez rzekę i postępującą erozję widoczne są do dziś. Przez wieki, jako obszar zalewowy pozostawały otwartymi błoniami, siedliskiem ptaków i terenem pastwisk. Plany gospodarcze i rozwój Dębicy po II wojnie światowej wpłynęły na zmianę w zagospodarowaniu przestrzennym tych terenów.

Istotnym czynnikiem, który na przestrzeni wieków wpływał na osiedlanie się ludzi w osadzie i mieście nad Wisłoką, czynnikiem mającym podłoże geograficzne było dogodne położenie terenu na skrzyżowaniu szlaków handlowych. Warunki te zostały przedstawione w poprzednim rozdziale. Warto jednak przypomnieć, iż takie usytuowanie wczesnej osady było naturalnym wynikiem przemieszczania się ludności w rejon, który umożliwiał kontakty i wymianę handlową. Z czasem

zaważyło to na kształcie gospodarki miejskiej w Dębicy, rozwoju drobnego rzemiosła i handlu, które obok zajęć rolniczych tworzyło krajobraz życia w mieście do 1. połowy XX w.

Z uwagi na połączenie szlakowe przez Dębicę wiodły tędy co najmniej dwa ciągi osadnicze: północny z Ziemi Sandomierskiej i zachodni z Małopolski. Co najmniej, gdyż we wczesnym średniowieczu sięgały tu również południowe i w mniejszym zakresie wschodnie wpływy kulturowe. Tak styl życia mieszkańców najstarszej Dębicy, także i w kolejnych wiekach, pozostawał w sferze rozmaitych oddziaływań zewnętrznych, niesionych przez kolejne grupy przybyszów. Nie odbiegał on jednak od przeciętnych form gospodarowania i zarobkowania ludności miejskiej obecnych w całej Małopolsce, czy w Galicji. To ześrodkowanie wpływów widoczne było natomiast w krajobrazie kulturowym wsi poddębickich, także tych, które w procesie dziejowym znalazły się w granicach miasta. Przeszłość etnograficzną tych wiosek nie sposób dziś jednoznacznie określić, bo żadna z kultur etnograficznych nie pozostawiła tu typowych dla siebie i wyróżniających ją elementów w krajobrazie i kulturze ludowej. Te, które występują dziś w tradycji i folklorze, są często formą zapożyczeń, wynikiem dążeń mieszkańców do utożsamienia się, samookreślenia kulturowego. Pozostająca na skrzyżowaniu szlaków ziemia dębicka pod względem etnograficznym pozostaje jednak obszarem nieokreślonym, choć jej tradycja łączy szereg cech wspólnych dla sąsiadujących kultur. Chociaż rzecz dotyczy społeczności miejskiej, trzeba zważyć, iż duża część społeczeństwa Dębicy w dawnych wiekach wywodziła się z okolicznych wiosek, zwłaszcza tych, które stały się przedmieściami, a później dzielnicami miasta. Stąd też nie należy zapominać o znaczeniu subregionów etnograficznych. Najbardziej ku miastu nad Wisłoką kierowały się wpływy kultury krakowskiej. Z północy doliną Wisłoki schodziła kultura Lasowiaków, jednakże najdalej na południe Lasowiacy sięgnęli pogranicza powiatu mieleckiego i dębickiego. Mieszkańcy wschodnich rubieży powiatu dębickiego utożsamiają się często z kulturą rzeszowską, co wg etnografów graniczy jedynie z hipotezą, gdyż rzeszowska grupa kulturowa kończy się w okolicach Ropczyc. Daleko na południe od Dębicy sięgały wpływy kultury Pogórzan.

Od końca XVII w. w krajobrazie Dębicy stopniowo pojawiają się akcenty kulturowe i formy architektoniczne związane z napływającą tu wówczas społecznością izraelską. Taki charakter z czasem zyskała większa część nowego miasta, usytuowanego wokół obecnego rynku, zamieszkała przez przybywających tu Żydów. Popularność, jaką zyskała Dębica wśród tej grupy narodowej w owym czasie, jest również dowodem na to, że położenie handlowe miasta zyskiwało na znaczeniu. Żydzi napłynęli do Dębicy z okolicznych miast i miasteczek królewskich, z nadzieją na dobry interes. W istocie, w ciągu XVIII i XIX w. zdominowali handel w Dębicy. Także w dwudziestolecium międzywojennym wzdłuż miejskich ulic liczne

były szyldy sklepów i warsztatów żydowskich. W dzisiejszej zabudowie miasta odnaleźć możemy jeszcze nieliczne budynki, pamiętające sklepikarzy Izraelitów. Ale nie tylko handel stał się domeną tej społeczności miasta. Liczne nazwiska izraelskie spotykamy wśród wpływowych osobistości miasta, adwokatów i przedsiębiorców. Wyraźnie zaś dominującym w krajobrazie nowomiejskim do dziś jest budynek synagogi. Niestety, ten piękny, zabytkowy obiekt sakralny, będący własnością krakowskiej Gminy Żydowskiej od lat 60, do dziś użytkowany jest jako budynek handlowy. Jedyną instytucją, która może to zmienić, jest sam właściciel.

Ważnym czynnikiem, który zaważył na krajobrazie kulturowym miasta, było poprowadzenie cesarskiej linii kolejowej przez Dębicę w 1856 r. Tory przecinające pola i łąki w północnej części miasta stały się trwałym elementem jego panoramy, zaszczytnym traktem, otwierającym Dębicę na kontakt z wielkimi miastami Galicji. Pojawiły się wówczas most i wiadukty, a powstały kilka lat później budynek dworca stał się wyraźnie dominujący w tej części miasta. Czasy PRL zniszczyły niestety ten piękny obiekt, a zachowana zabytkowa architektura sąsiadujących budynków kolejowych w znacznej części popada w stan zniszczenia.

Dzięki poprowadzeniu kolei przez Dębicę miasto zyskało na znaczeniu także jako siedziba oddziałów wojska, które ulokowano w koszarach zbudowanych niedaleko stacji kolejowej (obecny Plac Solidrności). Z czasem Dębica zyskała klimat miasta garnizonowego. Od końca XIX w., gdy dębicka stacja stała się węzłem kolejowym łączącym trakt cesarski z linią biegnącą na Rozwadów, w pejzażu północnych rubieży miasta wyrasta kompleks budowli koszarowych dla wojsk C.K. Armii. Ówczesną panoramę miasta – o czym świadczą zachowane pocztówki z przełomu wieków – wzbogaciły wysokie dwukondygnacyjne kamienice wojskowe, ale i niskie, długie budynki stajenne. Całe koszary wyraźnie górowały na tym peryferyjnym nadrzecznym terenie. Także wówczas zasadzono park i szereg luźnych drzew wkomponowanych w urbanistyczne wnętrza koszar. Cały kompleks, dziś już pokoszarowy, należy do najbardziej zadbanych obiektów zabytkowych miasta. Budynki zaadaptowane na cele instytucji miejskich tworzą przyjazny klimat tego historycznego miejsca.

Panorama miasta i jej pejzaż kulturowy zasadniczo zmieniły się w końcu lat 30. XX wieku. Ówczesna Dębica, również dzięki strategicznemu położeniu geograficznemu, znalazła się w planach rozwoju przemysłu zbrojeniowego i ujęta została jako jeden z głównych punktów obszaru Centralnego Okręgu Przemysłowego. Była o tym już mowa w poprzednim rozdziale. W tym miejscu warto nadmienić, że budynki zakładów znajdujących się w granicach miasta, zwłaszcza Fabryka Gum Jezdnych, rewolucyjnie zmieniły krajobraz Dębicy pod

względem zabudowy, jak również infrastruktury. Poza potężnymi obiektami hal fabrycznych, powstały nowe drogi dojazdowe do zakładów. Inwestycje COP-u w Dębicy, Pustyni i Pustkowie otworzyły drogę do rozwoju miasta przemysłowego. W celu kształcenia przyszłych pracowników powołano Powiatową Szkołę Mechaniczną (obecny Zespół Szkół Zawodowych Nr 1 w Dębicy). Obiekt ten po kilkukrotnej renowacji i przebudowie istnieje do dziś i należy do najwyższych budynków miasta. Zakłady ściągały kadry robotnicze z okolic, skutkiem czego kulturowe oblicze miasta wzbogaciło się o element wiejski. Pozwoliło to przenikać się kulturze miasta i wsi, czego pozostałością są do dziś funkcjonujące, choć zanikające elementy gwary ludowej.

4.2.3. Zabytki nieruchome

W poniższej charakterystyce zabytki nieruchome zostały podzielone na kategorie w zależności od przeznaczenia, form architektonicznych, jakie reprezentują i funkcjonowania. Omówione zostaną najważniejsze i typowe obiekty reprezentujące poszczególne grupy zabytków. Poniższą analizę wykonano na podstawie ewidencji gminnej, uzupełniono o inne, dotąd nie wpisane obiekty, mające jednak wartość zabytkową. Przeglądu dokonano także na podstawie obecnej analizy przeprowadzonej w terenie, która pozwoliła na określenie stanu zachowania obiektów.

Grupę najstarszych zabytków stanowią obiekty sakralne. Wśród nich przewodzi *zespół zabytkowy Kościoła farnego pw. Św. Jadwigi i Małgorzaty*, znajdujący się w centrum starej części miasta. Kościół pochodzi z przełomu XVI i XVII w. i jak większość wybudowany jest na osi wschód - zachód. Powstał na miejscu najstarszej drewnianej świątyni, powstałej jeszcze w XIII w., a zniszczonej przez pożar. Kościół murowany, odbudowywany przez blisko sto lat (prace zakończono w 1650 r.), w kolejnych wiekach wielokrotnie był przebudowywany. Łączy więc w sobie wielość stylów. Z pierwszego wnętrza zachowało się późnogotyckie prezbiterium, zwieńczone kolebkowym sklepieniem z lunetkami. Sklepienie krzyżowe zachowało się w zakrystii i pod wieżą. Poza tym dominuje wystrój barokowy. Strzelistą sylwetkę wieży zdobi korona. Kościół farny wpisany jest do rejestru zabytków, podobnie jak jego wyposażenie, o którym będzie mowa w dalszej części. Obok kościoła od strony wschodniej wznosi się murowana dzwonnica z 1839 r., wzniesiona w miejscu starej drewnianej dzwonnicy z XVII w. Dzwonnica utrzymana w stylu klasycystycznym mieści w sobie trzy dzwony, z których najstarszy, gotycki dzwon spiżowy pochodzi z 1423 r., dzwon „Eugeniusz Wolski” z 1921 r., a dzwon „Św. Jadwigi” z 1951 r. Cały plac kościelny otacza

neogotyckie, ażurowane ogrodzenie z cegły palonej datowane na 1840 r. Całość założenia świątynnego uzupełnia starodrzew lip, o którym będzie mowa w dalszej części. W 2010 r., podczas prac remontowych w Kościele pw. Św. Jadwigi, pod schodami do zakrystii natrafiono na szczątki ludzkie (do XIX w. otoczeniu kościoła znajdował się obiekt cmentarny), które z właściwym szacunkiem złożono do nowej trumienki i pochowano na placu kościelnym. Miejsce to jest oznaczone tablicą i czci się w nim pamięć po dawnych przodkach dębiczian.

Stan zachowania zespołu i sposób użytkowania: Kościół użytkowany jako świątynia farna, utrzymany jest w stanie bardzo dobrym, podobnie dzwonnica. Zabytkowe ogrodzenie pozostaje od strony północnej i zachodniej. W pozostałej części uległo zniszczeniu i w jego miejsce powstał mur pełny z cegły. *Forma ekspozycji:* Obiekt dobrze wyeksponowany w niedalekiej odległości od głównej ulicy miejskiej. *Formy ochrony prawnej:* świątynia i dzwonnica wpisane do rejestru zabytków pod nr A- 248, 19.03.1985.

Zespół Klasztorny Zgromadzenia Sióstr Służebniczek: Kościół klasztorny pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny wraz z budynkiem klasztornym i Kaplicą klasztorną. Historię tego zespołu otwiera rok 1882, kiedy to Zgromadzenie Sióstr Służebniczek NMP zostało utworzone przez Bł. Edmunda Bojanowskiego, a dzięki wsparciu finansowemu właścicieli miasta – rodziny Raczyńskich, ufundowano dla sióstr zespół klasztorny w Dębicy. W roku 1884 powstała Kaplica klasztorna w stylu neogotyckim, usytuowana podobnie jak późniejsza świątynia wejściem od strony północno-zachodniej. Kaplica zbudowana z cegły jest otynkowana i nakryta wysokim dachem z sygnaturką. Portal i otwory okienne utrzymały neogotycki łuk. Szkarpy na narożach frontowej elewacji wieńczą czworoboczne sterczyny. Wnętrze kaplicy poprzedzał niegdyś przedsionek, który podobnie jak przylegający bezpośrednio do kaplicy budynek, nie przetrwał do dnia dzisiejszego. Obiekt ten do 1932 r. funkcjonował jako kaplica mszalna, następnie przez ponad 20 lat funkcjonował jako kaplica przedpogrzebowa. W roku 1925 rozpoczęto budowę Domu Generalnego Sióstr Służebniczek, a dwa lata później budynku kościoła. Prace ukończono i obiekt konsekrowano w 1932 r. Kościół ma charakter neorenesansowy. Jest to świątynia jednonawowa. Fronton budynku podzielony pilastrami piętrzy się. W partii szczytowej ujętej w dwa skrzydła imitujące woluty, pomiędzy gzymsem wieńczącym ścianę frontową a gzymsem u podstawy tympanonu, w niewielkiej wnęce znajduje się figura Patronki świątyni. Dekoracyjny charakter ma portal wejściowy, zwieńczony półokrągłym naczółkiem z półką, na której umieszczono figurę św. Józefa. Okna świątyni są długie i zakończone półokrągło. Kościół wieńczą trzy krzyże, z których jeden umiejscowiony jest na szczycie sygnaturki z dzwonem, pięknie zdobiącej dach świątyni. Wnętrze charakteryzuje proste wykończenie ścian, sufit pokryty jest

kasetonami, z ulokowanymi wewnątrz dużymi ornamentami kwiatowymi. Budynek klasztorny, trzykondygnacyjny, przylega ścianą zachodnią do świątyni. Cały zespół klasztorny otaczał niegdyś wysoki mur. W okresie stalinizmu, w 1954 r., dom zakonny wraz z kaplicą został zawłaszczony przez władze państwowe i oddany do użytku najpierw jako szpital miejski, a po wybudowaniu nowego szpitala obiekt zakonny przeznaczono na szpital psychiatryczny. Tak było do 1998 r., gdy siostry odzyskały dom. Po powołaniu Parafii pw. Matki Bożej Anielskiej kościół był świątynią parafialną, do czasu wybudowania Kościoła pw. Ducha Św.

Stan zachowania zespołu i sposób użytkowania: Cały zespół jest utrzymany w bardzo dobrym stanie, wszystkie obiekty są wyremontowane i funkcjonują zgodnie z przeznaczeniem i charyzmatem Zgromadzenia. Kościół otwarty jest dla wiernych. W dawnym Domu zakonnym, którego remont generalny przeprowadzono w latach 1998- 2000, znajduje się Placówka Opiekuńczo – Wychowawcza. Kaplica po konserwacji w 2011 r. jest miejscem kultu relikwii Bł. Edmunda Bojanowskiego. Forma ekspozycji: budynek dobrze eksponowany, przy głównej ulicy miejskiej. Zespół zabudowań klasztornych zarówno przed wojną, jak i dziś jest cennym elementem krajobrazu miasta. Formy ochrony prawnej: zapis w Miejscowym Planie zagospodarowania przestrzennego Nr 3/2000.

Wyjątkowym obiektem sakralnym jest *synagoga nowomiejska*. Murowana, późnobarokowa synagoga o zatartych cechach stylowych, pochodzi z XVIII wieku. Pierwszy jej budynek powstał w końcu XVII w., uległ częściowemu zniszczeniu i zamknięciu w 1712 r. Ponownie żydowski dom modlitwy otworzono u schyłku XVIII w. Podczas I wojny światowej wykorzystywany był przez wojska rosyjskie jako stajnia dla koni, a w czasie II wojny światowej został częściowo spalony przez Niemców. Po wojnie, jako własność państwowa, synagoga poddana została ogólnej i niedbałej restauracji. W latach 60. władze komunistyczne przeznaczyły synagogę na obiekt handlowy.

Stan zachowania zespołu i sposób użytkowania: Dziś stan synagogi (powszechnie nazywanej bożnicą) jest zły; popękane ściany wymagają gruntownego remontu. Pod warstwą tynku znajdują się cenne polichromie. Niestety, jak zostało już wspomniane, obiekt – mimo iż jest własnością Gminy Żydowskiej w Krakowie – pozostaje w niezmiennym stanie, także jeśli chodzi o handlowe przeznaczenie. Staraniem miasta w 1995 r. wykonano prace remontowe, ratujące obiekt przed degradacją (wymieniono pokrycie dachowe (blacha) i wykonano elewację teraboną). Niedługo później synagogę odzyskała Gmina Żydowska w Krakowie, która do chwili obecnej nie podjęła żadnych kroków, aby poprawić stan budynku. Obiekt ponownie jest w stanie alarmującym, wilgoć niszczy tynki wewnętrzne, elewacja znów niszczeje. Forma ekspozycji: obiekt znajduje się przy głównej ulicy miejskiej, w sąsiedztwie rynku. Z uwagi na eksponowane położenie, stan budynku, szpecące reklamy na ścianach, obiekt nie robi dobrego

wrażenia. Formy ochrony prawnej: trwa proces przygotowawczy w celu wpisania synagogi do rejestru zabytków.

Wśród obiektów kultu religijnego **kapliczki** stanowią grupę szczególną, zaliczoną przez nas do zabytków nieruchomych. W ewidencji gminnej wyszczególniono: 13 kapliczek wolnostojących (zarówno drewnianych, jak i murowanych) oraz 3 zabytkowe obiekty figuralne. Trudno generalnie zaklasyfikować kapliczki wraz z ich wyposażeniem do zabytków nieruchomych, gdyż tylko część z nich ma trwałą konstrukcję bądź formę architektoniczną.

Najstarszy, XIX-wieczny rodowód, posiadają kapliczki:

- ✓ murowana kapliczka przy ul. Gawrzyłowskiej 80, datowana na rok 1875, z cennym wyposażeniem w postaci późnobarokowej rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 2. poł. XVIII w. *Stan zachowania: dobry;*
- ✓ neogotycka kapliczka z 1875 r. stojąca przy ulicy Krakowskiej 66, ufundowana pp. przez właściciela pobliskiej, już nieistniejącej leśniczówki. Nieznacznie została przesunięta i odnowiona w 1921/ 22 r. Wejście i okienka w bocznych ścianach zamknięte ostrołukowo. Podstawowy wystrój kapliczki stanowi obraz olejny Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Obok stoi stare drzewo, urokliwie osłaniające kapliczkę. *Stan zachowania i ekspozycja: Obecny wygląd kapliczka zawdzięcza gruntownej renowacji wykonanej w 2011 r. Odnowiono wówczas m.in.: portal, stolarkę drzwiową, zdjęto farbę olejną ze ścian, odstaniając pierwotny wygląd ścian. Kapliczka znajduje się przy głównej ulicy miejskiej, jest dobrze wyeksponowana;*
- ✓ z 2. poł. XIX w. pochodzi murowana kapliczka przydrożna przy ul. Świętosława 139. Ufundowana została przez J. Kota. Zbudowana jest na planie prostokąta, otynkowana i przykryta dwuspadowym daszkiem z dachówką. W ścianie szczytowej znajdują się trzy wnęki z figurami świętych. Podstawowy wystrój stanowią feretron z obrazem Matki Boskiej Nieustającej Pomocy oraz barokowa rzeźba Św. Jana Nepomucena z XVIII w. *Stan zachowania i ekspozycja: stan średni, kapliczka wymaga renowacji, w kilku miejscach elewacja frontowa uległa uszkodzeniu; ponadto duża część powierzchni kapliczki pokryta jest gęstym pnączem, co wskazuje na zaniedbanie ze strony właściciela. Stan stwierdzono z odległości, z uwagi na trudny dostęp do kapliczki znajdującej się na prywatnej posesji, która pozostaje zamknięta. Ekspozycja zdecydowanie niekorzystna, położona jest wprawdzie od strony ulicy, ale nieco w głębi ogrodu i osłaniają ją płot, gałęzie drzew i pnącza, tak iż trudno ją zauważyć;*
- ✓ prawdopodobnie najstarszą w Dębicy jest murowana kapliczka przy ul. Wielopolskiej 125. Jej powstanie datuje się na 2. poł. XIX w. (w ewidencji figuruje data: przed 1875 r). Zbudowana jest na planie prostokąta,

otynkowana i przykryta dwuspadowym daszkiem, dziś krytym blachą. Od frontu dekoruje ją prostokątna wnęka, zamknięta okienkiem. Wewnątrz ołtarzyk ludowy z figurką najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej. *Stan zachowania: dobry.*

Drugą grupę stanowią kapliczki powstałe w 1. połowie XX wieku, wymienione poniżej w kolejności lat, na jakie datowane jest ich powstanie:

- ✓ kapliczka murowana przy ulicy Starzyńskiego, ok. 1909 r., typu szafkowego, usytuowana w byłym zespole dworsko-pałacowym, wystawiona przez dziedzica majątku Romana Balko. *Stan zachowania i ekspozycji: średni, kapliczka wymaga renowacji, figurka wielokrotnie malowana farbą olejną straciła pierwotny wygląd;*
- ✓ kapliczka murowana na ul. Gajowej (na tzw. Kopalinach), ok. 1910 r., ufundowana przez rodzinę Panków. Wewnątrz kolebkowo sklepionej kapliczki kopia późnobarokowej rzeźby Matki Bożej z Dzieciątkiem (znajdującej się w Kościele pw. Matki Bożej Anielskiej), wykonana w 1892 r. przez R. Dobosza. Obok niej ludowo – barokowe figurki rzeźbionych aniołków oraz ludowe rzeźby Chrystusa Zmartwychwstałego, św. Kazimierza, św. Jana Kantego, św. Nepomucena, autorstwa J. Panka. *Stan zachowania i ekspozycji: Kapliczka urokliwie umiejscowiona pośród kępy drzew, przed nią ławeczki dla odprawiających nabożeństwo; kapliczka i miejsce otoczone są szacunkiem i troską okolicznej społeczności, wciąż odbywają się tu majówki, stan dobry;*
- ✓ kapliczka murowana na ul Tetmajera 42, datowana na 1914 r., nieotynkowana, posiada cechy neogotyckie, frontowa elewacja ujęta w dwie płaskie szkarpy. *Stan zachowania: dobry. Kapliczka przy widokowej ulicy;*
- ✓ kapliczka murowana przy ul Partyzantów 8, datowana na rok 1921/1922. Ufundowana przez Małozięcia, odrestaurowana w 1975 r. przez Witolda Tułeckiego. Wyróżnia ją oryginalna fasada, z trójkątnym szczytem, ujętym przez obeliski z kulami, wejście ujęte profilowaną arkadą. Wewnątrz kapliczki znajduje się obraz olejny Matki Bożej Zawadzkiej. *Stan zachowania i ekspozycji: bardzo dobry, kapliczka otoczona opieką i szacunkiem miejscowej społeczności. Właściciel troszczy się o stan elewacji. Znajduje się na rogu skrzyżowania ul. Partyzantów z ul. Zieloną i jest dobrze ekspozowana.*

Ponadto:

- ✓ kapliczka murowana przy ul. Wielopolskiej 159, otynkowana i pobielona, z okresu międzywojennego. Okienko w ścianie frontowej ulokowane jest w niewielkiej zdobnej wnęce. *Stan zachowania: dobry;*

- ✓ murowana kapliczka przydrożna przy ulicy Polnej 68 jest datowana na 1949 r. Ma kształt słupa, jest bielona z dwuspadowym daszkiem. Została ufundowana staraniem Stefanii Wochała. *Stan zachowania i ekspozycji: dobry;*
- ✓ przydrożna kapliczka murowana przy ul. Kawęczyńskiej 33, powstała w 1944 r. jako wotum dziękczynne za ocalenie podczas bombardowania. *Stan zachowania i ekspozycji: dobry;*
- ✓ kapliczka przydrożna usytuowana przy alei prowadzącej do zespołu dworskiego Wolica (ul. Leśna), starsza kapliczka powstała po II wojnie światowej staraniem Julii Wyrzykowskiej, w miejscu kaplicy ufundowanej w 1888 r. przez właściciela majątku Chrystiana Barona. *Stan zachowania i ekspozycji: obecny wygląd kapliczki nawiązuje jedynie do miejsca i treści kultowej starej kapliczki. Obecna kapliczka, ujęta w ewidencji, nie jest zabytkiem, jest nim jedynie tradycja miejsca.*

Wśród obiektów kultu religijnego wartość zabytkową mają również rzeźby figuralne Matki Bożej, mające trwałą ekspozycję zewnętrzną (na cokole). Są to:

- ✓ figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, wykonana w roku 1908, znajdująca się na terenie byłej jednostki wojskowej (ul. Kościuszki). Jest to figura kamienno-murowana, wykonana przez żołnierzy C.K. Armii - 6 pułku ułanów, polskiego pochodzenia, w czasie gdy rozbudowywano koszary. Na postumencie, na którym widnieje tabliczka informująca o żołnierzach fundatorach, znajduje się posąg Maryi Panny. Podczas świąt i rocznic państwowych monarchii austriackiej przed tą figurą odbywały się uroczyste Msze Św. Tłem dla figury jest piękny szpaler drzew oraz monumentalne otoczenie wykonane u schyłku XX w. *Stan zachowania i ekspozycji: zabytkowa figura znajduje się w stanie dobrym, zadbanym. Niestety, nie jest najlepiej eksponowana z uwagi na lokalizację za boiskiem sportowym n terenie dawnych koszar;*
- ✓ figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, wykonana w roku 1917, z polecenia dziedziczki Pani Płockiej, znajduje się na terenie założenia dworsko-parkowego dworu na Wolicy. Posąg Maryi wykonany jest z kamienia. *Stan zachowania i ekspozycji: podobnie jak cały zespół, Kapliczka odrestaurowana, figura pięknie eksponuje się w krajobrazie parku;*
- ✓ najbardziej rozpoznawalna przez dębiczan jest figura Najświętszej Maryi Panny na Placu Gryfitów, powstała w 1919 r. jako wotum wdzięczności narodu za odzyskaną niepodległość. Wykuta w wapieniu rzeźba Matki Bożej Niepokalanie Poczętej stoi na piętrowym, wysokim cokole z piaskowca, o 3-stopniowej podstawie. Zwieńczeniem cokołu jest stylizowany kapitel o kwadratowych wolutach. Nad głową Matki Boskiej aureola z miedzi. Na cokole tablica inskrypcyjna marmurowa.

Stan zachowania i ekspozycji: dobry. Figura ta jest „wizytówką miasta i parafii farnej”, stąd objęta jest szczególną opieką. W 2011 r. wykonano ostatnie prace konserwatorskie, które po latach przywróciły temu pomnikowi pierwotny wygląd. Figura pięknie eksponuje się w otoczeniu drzew na terenie starego rynku – serca dawnej Dębicy.

Kolejna grupa zabytków obejmuje obiekty cmentarne, kaplice i nekropolie. Gminna ewidencja zabytków odnotowuje tu 5 obiektów, z czego dwa znajdujące się w rejestrze zabytków województwa podkarpackiego:

❖ **Zespół cmentarza parafialnego Parafii Św. Jadwigi.** Założony w 1. poł. XIXw., powiększony końcem XIX w. jest najstarszą nekropolią chrześcijańską w Dębicy. O walorach zabytkowych stanowią m.in. dwie kaplice: kaplica Rodziny Raczyńskich i Kaplica Rodziny Nagawieckich; zabytkowa brama wejściowa i ogrodzenie cmentarza; układ najstarszych alejek, wzdłuż których znajdują się wiekowe nagrobki, artystycznie ornamentowane oraz rzeźby nagrobkowe. Najpiękniejsze ich przykłady znajdują się po obu stronach alei głównej i w zachodniej części cmentarza. Wśród najstarszych nagrobków warto wymienić:

- grób Hr. Dominika Reya, zamordowanego podczas rabacji w 1846r.
- grób właściciela dóbr wiewióreckich, Jana Kozłowskiego, zmarłego w 1857 r.
- grób Józefa Lenarta, lekarza miejskiego z kon. XIX w.
- nagrobek wiceburmistrza miasta z 1879 r., Macieja Sednika
- nagrobek burmistrza i lekarza miejskiego, Antoniego Bendy z 1907 r.
- grób burmistrza, Henryka Zauderera z 1907 r.

Sędziwa nekropolia mieści wiele grobów osobistości ważnych dla dziejów miasta i kraju, o wyjątkowych, historycznych nagrobkach, których nie sposób tu wymienić.

Ponadto część zabytkową nekropolii stanowi drzewostan, w tym starodrzew wzdłuż głównej alei. Mur ogrodzeniowy zbudowany z cegły, przykryty dwuspadowym daszkiem (także z cegły). Brama żelazna, wsparta na murowanych słupach. *Stan zachowania i ekspozycji: dobry. Lokalną opiekę nad cmentarzem sprawuje Społeczny Komitet Opieki na Starym Cmentarzem, działający przy Parafii pw. Św. Jadwigi. Cmentarz usytuowany jest wzdłuż jednej z bocznych ulic miasta, niedaleko od centrum najstarszej części Dębicy. Jest dobrze eksponowany od strony południowej. Formy ochrony prawnej: prawną ochronę posiada jedynie Kaplica Raczyńskich – wpis do rejestru zabytków [A-50, 25.06.2002].*

❖ **Kaplica grobowa rodziny Raczyńskich** z 1. poł. XIX w. (ok. 1880). Wybudowana w stylu neogotyckim, z cegły. Budowla na planie prostym,

dwukondygnacyjna. Dwa ryzality wychodzące z bocznych ścian sprawiają wrażenie transeptu. Budowlę wieńczy wysoka, kamienna, ażurowa sygnaturka. Po wejściu od strony południowej znajduje się pierwsze pomieszczenie, będące przedsionkiem, w którym dziś na katafalku umieszczona jest trumna zmarłego. Kręte schodki prowadzą na piętro, mające formę empory, gdzie znajduje się wewnątrz liturgiczne kaplice wraz z ołtarzem. Posiada ono sklepienie krzyżowo - żebrowe. Na sklepieniu i ścianach piękna polichromia z elementami roślinnymi i symboliką chrześcijańską. Pod kaplicą znajduje się krypta grobowa Rodziny Raczyńskich, ówczesnych właścicieli miasta. Zewnętrzne elewacje kaplicy zdobi dekoracja wykonana częściowo w cegle, częściowo w piaskowcu. Tak wykonane są obramowania naroży ścian, obramienia okien, blendy, ostrołukowe okna z maswerkami, sterczyny, frontony ścian szczytowych. Po obu stronach kaplicy, u bocznych ścian, od strony południowej kamienne figury aniołów. Stan zachowania i ekspozycji: dobry. Kaplica jest po renowacji wewnątrz (2005 r.) Odrestaurowano również zewnętrzne figurki aniołów. Szczególną formą opieki jest działalność Społecznego Komitetu Opieki na Starym Cmentarzem, działającego przy Parafii pw. Św. Jadwigi. Forma ekspozycji i użytkowania: kaplica znajduje się w centralnym miejscu cmentarza parafialnego z 1. poł. XIX w., najstarszej w Dębicy nekropolii, prowadzi do niej alejka wprost z głównej bramy wejściowej, obsadzona zabytkowymi drzewami. W kaplicy odbywają się uroczystości pogrzebowe. Formy ochrony: wpis do rejestru zabytków [A-50, 25.06.2002].

- ❖ **Kaplica cmentarna Rodziny Nagawieckich**, murowana, powstała w pocz. XX wieku. Kaplica ma charakter pogrzebowy, jest prosta i nawiązuje do stylu neogotyckiego. Frontowa elewacja w postaci trójkątnego szczytu z narożnymi lizenami. Wejście ostrołukowe, nad którym umieszczone są trzy małe, półkolisty zwieńczone okienka. Stan zachowania i ekspozycji: zły, pomimo remontu przeprowadzonego w 2006 r. obiekt zdaje się być zaniedbany i nieużytkowany, odpadający tynk i liczne odpryski farby na ścianach zewnętrznych, zniszczone odrzwia. Obiekt usytuowany w zabytkowej części cmentarza, ma dobrą ekspozycję od południa, kaplica widoczna jest z głównej drogi biegnącej wzdłuż cmentarza. Z daleka dobrze widoczna - tynk w kolorze bladoniebieskim.

- ❖ **Cmentarz wojskowy** przy ul. Cmentarnej. Czas powstania: ok.1914 r. Jest to obiekt o powierzchni ok. 0,36 ha. Są na nim pochowani żołnierze I wojny światowej, dla których utworzono ten cmentarz, uczestnicy walk o granice, wojny polsko - bolszewickiej, wojny obronnej 1939 r., a także polskiego podziemia zbrojnego w czasie II wojny światowej. Cmentarz jest też miejscem

spoczynku ponad dwustu więźniów polskich, zamordowanych przez hitlerowców. Pośród pochowanych na cmentarzu spoczywa jeden z najwybitniejszych polskich dowódców wojskowych, płk. Józef Dunin Borkowski, legendarny twórca i dowódca 9 Pułku Ułanów Małopolskich, poległy pod Horyniem w 1920 r. Spoczywają tu także wybitni patrioci i pisarze ziemi dębickiej: Jerzy Żuławski - legionista; Waleria Szalay-Groele, Władysław Strumski. Na cmentarzu znajdują się również pomniki pamięci historycznej: pomnik poświęcony pamięci żołnierzy ZWZ-AK, pomnik - grób pamięci dębickich Sybiraków i pomordowanych na wschodzie, monument upamiętniający ofiary I wojny światowej i bohaterów walk o niepodległość oraz symboliczna płyta nagrobna poświęcona komendantowi Armii Krajowej w obwodzie dębickim, mjr. Adamowi Lazarowiczowi, zamordowanemu z wyroku sądu komunistycznego w 1951 r. Cmentarz ma uporządkowany układ kwater i mogił w prostopadłych rzędach do alei. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1915 r. Większość stanowią nagrobki osób nieznanymi z imienia i nazwiska, jednak pośród nich są też groby imienne, zwłaszcza z okresu II wojny światowej. *Stan zachowania: dobry, cmentarz jest zadbane i otoczony szacunkiem mieszkańców Dębicy. Forma ekspozycji i użytkowania: Obiekt dobrze widoczny z ulicy dojazdowej, nieostłonięty, najciekawsze nagrobki znajdują się od strony południowej i zachodniej. Cmentarz wojskowy jest miejscem pamięci narodowej. Prawne formy ochrony: Obiekt wpisany do rejestru zabytków [A - 335, 31.05.1990].*

- ❖ **Kirkut** - cmentarz żydowski przy ulicy Cmentarnej. Pochodzi z XIX w. Zniszczony i sprofanowany przez niemieckiego okupanta, przez wiele lat był w zaniechaniu, nierzadko dewastowany i bezczeszczony. W 1996 r. kirkut został odnowiony i ogrodzony staraniem Fundacji Rodziny Nissenbaumów. W 2005 r. część macew ze wschodniej strony cmentarza przeniesiono i usytuowano w lapidarium zbudowanym w zachodniej części kirkutu. Przeprowadzono ponadto konserwację ogrodzenia. *Stan zachowania: po wspomnianych działaniach restauracyjno-konserwacyjnych obecnie stan dobry. Kamienne macewy, nierzadko o dużych walorach artystycznych, niszczy jednak czas i warunki atmosferyczne. Cmentarzem opiekuje się miasto. Forma ekspozycji i użytkowania: Cmentarz znajduje się przy ulicy Cmentarnej, jest dobrze widoczny, choć umiejscowiony nieco głębiej niż sąsiadujące z nim obiekty. Ładnie eksponuje się brama i ogrodzenie, które zapewnia możliwość oglądu cmentarza. Dobrze widoczny jest monumentalny pomnik, na który składają się ustawione pionowo na kształt góry macewy. Z uwagi na brak społeczności żydowskiej, która utożsamiałaby się*

z cmentarzem swoich przodków, kirkut rzadko jest odwiedzany. Formy ochrony prawnej: obiekt znajduje się w gminnej ewidencji zabytków.

Kolejną kategorią zabytków architektury są **budynki dworskie i zabudowa podworska**. W ewidencji zabytków miasta Dębicy są one reprezentowane w czterech obiektach:

- ✓ ***Dwór na Wolicy.** Jest założeniem dworsko – parkowym i w obecnym kształcie pochodzi z lat 1890 – 1892. Jednak tradycja wskazuje na to, że w tym miejscu od wieków znajdował się obiekt mieszkalny dziedziców. Sam budynek jest murowany i tynkowany o elewacji eklektycznej, nie jest monumentalny, ale prezentuje lekką architekturę w typie podmiejskiej willi. Składa się z trzech części: północnej prostokątnej, piętrowej, z dachami o krzyżujących się kalenicach; środkowej parterowej, z zadaszoną galerią od frontu, wspartą na żeliwnych kolumnkach, z tarasem od wschodu; południowej parterowej w formie pawilonu ogrodowego. Fasadę wejściową, zwróconą na zachód, zdobią okna ujęte płycinowymi obramieniami, okna i drzwi ujęte w listwy wzbogacone lilijkami i płasko rzeźbione, figuralne medaliony. Elewację ogrodową wypełniają wysokie, wielokwaterowe okna zamknięte łukiem. Przy skrzydle południowym od zachodu i południa wzniesione płytkie ganki poprzedzające wejścia. Do dworu przynależały: stodoła, obora i stajnia. Dwór przebudowano w końcu XIX w., na potrzeby ostatnich właścicieli Wolicy – rodziny Płockich. Parkowe otoczenie z pierwszej połowy XIXw. zostało zredukowane do wąskiego, dookólnego pasa drzew i trawników, otacza je murowane ogrodzenie z żelazną kratą i bramą wjazdową z połowy XIXw. Po zachodniej stronie dworu znajduje się owalny podjazd. Czasy świetności przypomina piękna aleja dojazdowa, wysadzana wiekowymi lipami, oraz tzw. gabinet grabowy. Zabytkowa aleja topolowa, zlokalizowana przy ul. Leśnej, stanowi integralną część założenia dworsko-parkowego.*

Stan zachowania: Przez szereg lat do 2003 r. obiekt stanowił własność Domu Pomocy Społecznej, był zaniedbany i nieremontowany. Od 2004 r., po zakupieniu całego obiektu dworsko- parkowego przez prywatnego właściciela, obiekt odzyskał świetność. Przeprowadzono remont i prace restauracyjne. Obecny stan jest bardzo dobry. Forma ekspozycji i użytkowania: Dwór ma jasną elewację, która pięknie komponuje się z otaczającym go parkiem. Doskonale widoczny jest z drogi krajowej E 4, funkcjonuje jako prestiżowy obiekt hotelowo–restauracyjny. Formy ochrony prawnej: obiekt w rejestrze zabytków [A -223, 18.08.1980];

- ✓ ***Zespół dworsko-parkowy w Latoszynie,** położony nad brzegiem Wisłoki, w skład którego wchodziły: murowany lamus z XVI-XVII w., murowany*

budynek dworu z 2. poł. XIX w., kaplica dworska (obecnie garaż), park krajobrazowy założony w XIX w. oraz aleja dojazdowa. Większość obiektów już nie istnieje, natomiast granice parku zawężono. W głębi za kaplicą i nowo wybudowanym obiektem, powstałym na fundamentach wcześniejszego dworu, stoi *lamus*. Prosty, założony na planie prostokąta, murowany, piętrowy budynek, o ścianach rozbitych szeregiem prostokątnych okien, zniszczony do tego stopnia, że trudno odnaleźć ślady dawnego przeznaczenia. Na elewacji zachodniej widać pozostałości gzymsów kordonowego i koronującego. Większość obiektu jest przykryta winoroślą, otulającą ruiny. Niszczony sukcesywnie od końca I wojny światowej.

Dawny budynek *kaplicy* pełni obecnie funkcję garażu. Jest to budynek murowany, parterowy, przykryty dachem czterospadowym z dużym okapem, krytym dachówką ceramiczną. W elewacji frontowej znajduje się para drzwi garażowych i na prawej osi prostokątne, dwuskrzydłowe okno, zwieńczone łukiem, świadczące o pierwotnym przeznaczeniu obiektu. Ściany szczytowe gładkie. Przed budynkiem stoi kapliczka szafkowa z figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem, wcześniej już opisywana. Z geometrycznego ogrodu – **parku** zachowały się pojedyncze egzemplarze dębów, kasztanowców, wierzb i brzoź. Jest to jednak jedno z piękniejszych założeń parkowych w Dębicy. Do dworu prowadzi zabytkowa *aleja robiniowa*, która stanowi integralną część założenia dworsko-parkowego.

Stan zachowania: Zespół niszczał od czasu wojny. Do tej pory nie przeprowadzono tam prac, które przywracałyby pierwotny wygląd i charakter miejsca. Stan *lamusa* jest zły. Ponadto, że obiekt jest ruiną, nie jest w żaden sposób zabezpieczony. Stwarza to zagrożenie zarówno dla osób, które w sposób niepowołany (ale i bez żadnej przestrogi ze strony właściciela) mogą znajdować się na jego terenie, jak również dla samego zabytku, który się rozpada. Budynek *kaplicy*, remontowany dla celów garażowych, ale jego stan jako zabytku, choćby z racji obecnej funkcji, też jest zły. Podobnie rzecz się ma z kapliczką stojącą obok (wcześniej opisaną). Forma ekspozycji i użytkowania: Przez lata użytkowany był przez Przedsiębiorstwo Budownictwa Rolniczego. Obecnie w pobliżu parku działa kilka firm branży budowlanej. Obiekt nie posiada żadnej możliwości ekspozycyjnej, daleko od miasta, w dość skrytym miejscu znajduje się na prywatnym, ogrodzonym terenie, w otoczeniu hurtowni materiałów budowlanych. Właściciele niszczeje, popadając – zwłaszcza *lamus* – w coraz większą ruinę. Jest to irytujące z uwagi na to, że obiekt jest wpisany do rejestru zabytków. Formy ochrony prawnej: budynek *lamusa* wpisany do rejestru zabytków [A – 733, 19.10.1973]; całość założenia dworsko-pałacowego (kaplica, part, aleja robiniowa) wpisana do rejestru zabytków [A – 231, 14.10.1980];

- ✓ *Pałacyk Raczyńskich* umiejscowiony jest w centrum starej części miasta, jego ściana wschodnia zamyka od zachodu stary rynek, czyli obecny Plac Gryfitów, południowa krótsza ściana biegnie wzdłuż ul. Rzeszowskiej. Jest to budynek murowany, piętrowy, tynkowany, na rzucie prostokąta. Pochodzi z XIX w., choć jego pierwsze założenie istniało zapewne wcześniej. W ubiegłym wieku został gruntownie przebudowany. Szare elewacje dzieli rytm prostokątnych okien, ujętych w jasne, listwowe obramienia, wzbogacone na piętrze gzymsami nadokiennymi. Dwa pasy gzymsów: kordonowy i wieńczący. Główną fasadę, skierowaną na wschód, zaakcentowano po bokach dwoma pozornymi ryzalitami. W 1. ćw. XX w. od strony płd - zach. przy głównej drodze wzniesiono niewielki murowany budynek, który dziś pełni rolę punktu handlowego. Podobny budynek z przełomu XIX i XX w. znajduje się od strony Placu Gryfitów (ul Rzeszowska 25), flankując niejako sam plac od strony wschodniej.

Stan zachowania i ekspozycji: obiekt przebudowany. Przez lata funkcjonował jako budynek sądu i prokuratury, obecnie nie jest użytkowany. Siedem lat temu, gdy sporządzano ewidencję, jego stan oceniono jako dobry, dziś -z uwagi na brak użytkowania - obiekt w tak eksponowanym miejscu niszczeje. W kilku miejscach odpadają tynki, kilka otworów okiennych do piwnic pozostaje bez okien i zabezpieczenia, co może skutkować dostawaniem się wody deszczowej, wilgoci.

Formy ochrony prawnej: brak. Obiekt wpisany jest do gminnej ewidencji zabytków.

Z uwagi na położenie budynku, jego wygląd, reprezentacyjną bryłę oraz pierwotne przeznaczenie obiekt godny jest zauważenia i rewitalizacji dla celów reprezentacyjnych miasta i powiatu.

Następna kategoria wśród zabytków nieruchomych to **budynki użyteczności publicznej** - tzn. niegdyś pełniące taką funkcję oraz dziś funkcjonujące jako obiekty społecznego użytku. Spośród wymienionych w gminnej ewidencji zabytków na uwagę zasługują :

Budynek Gimnazjum im. Króla Władysława Jagiełły, obecnie I Liceum Ogólnokształcącego. Dawne gimnazjum, obecnie Liceum, powstało z inicjatywy Henryka Zauderera w 1900 r., ale nauka odbywała się wówczas w wynajmowanych pokojach i innej zakupionej kamienicy. Obecnie istniejący gmach szkoły został wybudowany jako Gimnazjum im. Franciszka Józefa i oddany do użytku w roku 1907, za zezwoleniem patronującego cesarza Austrii. W czasie I wojny światowej mocno zniszczony, gł. przez wojska rosyjskie, dla których budynek stał się sztabem, a potem koszarami (w sali

gimnastycznej powstała prawosławna cerkiew). Do 1920 r. usunięto szkody. W czerwcu 1925 r. nadano uczelni nowego patrona – króla Władysława Jagiełłę. Po wkroczeniu do Dębicy wojsk rosyjskich w 1939 r. budynek splądrowano i ograbiono. II wojna spowodowała fragmentaryczne zniszczenie budynku. Do r. 1947 r. usunięto zniszczenia wojenne.

Obiekt wg projektu wybitnego krakowskiego architekta, Teodora Talowskiego, o cechach neogotyckich, z cegły, piętrowy, z wysokim dachem krytym dachówką. Fasada frontowa zryzalitowana na osi wejścia, zwieńczona szczytem ze spływami i prostokątnymi sterczynami. Półkoliste zamknięcia okien i drzwi. Portal murowany, ujęty kolumnami, półkolistym nadświetlem i prostokątnym nadprożem. Nadproża i naroża z cegły. Pod gzymsem okapowym fryz arkadkowy. Od południowego wschodu do szkoły dobudowano nowoczesną halę sportową, którą oddano w 2007 r. Jej sylwetka zgodnie komponuje się w budynku szkoły.

Stan zachowania: obecny stan dobry, kilkakrotnie poddawany renowacji (w 1947, 1954-1964, 2005). Forma ekspozycji i użytkowanie: Budynek niezmiennie, od ponad wieku, funkcjonuje zgodnie z przeznaczeniem. Pod względem architektonicznym prezentuje się okazale, zachował dawną sylwetkę, która budzi szacunek i społeczne uznanie. Bardzo ładne umiejscowienie budynku – elewacja frontowa widziana od strony rynku rysuje się w perspektywie zabudowy ul. Słowackiego, której ekspozycję zamyka.

Formy ochrony prawnej: brak, znajduje się w gminnej ewidencji zabytków.

Z tego samego czasu co budynek Liceum, pochodzi budynek dawnej **Bursy im. Św. Jadwigi dla uczniów dębickiego Gimnazjum**, znajdujący się przy ulicy Wielopolskiej. Niestety, z dawnej sylwetki budynku bursy zachowała się jedynie ryzalitowana część północnej elewacji. Budynek znajduje się w rękach prywatnych i został przebudowany.

Budynek Gimnazjum Miejskiego Nr 1 im. Adama Mickiewicza. Budynek najstarszej szkoły w Dębicy, pochodzi z 1900 r. Tradycja miejsca sięga jednak wieków średnich i istniejącej tu wówczas szkoły parafialnej. Od XVIII w. w drewnianych zabudowaniach działała szkoła trywialna, a w XIX w. także szkoła niedzielna. W 1874 r. powołano Szkołę Męską, przekształconą po kilku latach w Szkołę Mieszaną. Obecny budynek pochodzi z 1900 r. i w swej historii dzielił dramatyczne losy mieszkańców Dębicy. W 1914 r. mieściły się w budynku szkoły rosyjski sztab wojskowy, koszary i szpital. Po raz kolejny wojska okupacyjne upodobały sobie ten obiekt we wrześniu 1939 r. Młodzież

wróciła do sal szkolnych dopiero w 1945 r. Budynek był przebudowywany kolejno w latach 1981, 1984, zaś w 2006 r. odnowiono jego elewację.

Szkoła jest budynkiem piętrowym, dwuskrzydłowym (dwa odrębne pierwotnie budynki połączono w latach 50.), z dobudowaną salą gimnastyczną. Wewnątrz dziedziniec z boiskiem sportowym. Dach dwuspadowy. Wartość zabytkową posiada budynek usytuowany frontem do Placu Gryfitów (starego rynku). Zabytkowa bryła budynku zachowała swój wewnętrzny układ. Elewację frontową (od południa) dzieli w poziomie gzyms kordonowy, a wypełniają dwa rzędy okien, zdobione gzymsem nadokiennym (piętro) i naczółkiem (parter). Centralnie pośrodku fasady dawny portal wejściowy, ujęty dwoma pilastrami, wspierającymi płaski naczółek w postaci gzymsu. Całą elewację dekoruje boniowanie. Na ścianie frontowej obiektu umieszcza się tablice poświęcone wybitnym postaciom związanym z szkołą. Wykaz tablic w dalszej części opracowania.

Stan zachowania: dobry. Budynek jest zadbane i otoczony powszechnym szacunkiem.

Forma ekspozycji: budynek usytuowany frontem do dawnego rynku – ob. Placu Gryfitów, dobrze eksponowany z głównej ulicy. Formy ochrony prawnej: brak.

Budynek **Zespołu Szkół Ekonomicznych** im. Janusza Korczaka. Obiekt wybudowany w początku lat 20. XX w., jest murowany, otynkowany, piętrowy. Elewacja frontowa centralnie zryzalitowana, zwieńczona frontonem, oflankowanym attyką pełną. Elewację tę dzielą pionowo: lizeny na całej wysokości; poziomo: trzy rzędy dużych, trzyskrzydłowych okien z podziałem, gzyms koronujący wysoki, gładki cokół z okienkami piwnic.

Stan zachowania: dobry, w 2005 r. poddano renowacji elewację budynku. Forma ekspozycji i użytkowanie: obiekt znajduje się przy ul. Ogrodowej, niedługiej bocznej ulicy w centrum miasta. Szkoła nie ma najlepszej ekspozycji. Otaczająca zabudowa wprawdzie nie kontrastuje zanadto, jednak nie daje możliwości przestrzennej do szerszej ekspozycji, zamykając ją tylko w perspektywie biegnącej obok ulicy. Formy ochrony prawnej: brak, figuruje w gminnej ewidencji zabytków.

Zespół architektoniczno - parkowy „Sokoła”.

Budynek „Sokoła” - Dom Kultury „Śnieżka”. Powstał w 1912 r. jako budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, po tym jak Hrabia Raczyński bezpłatnie przekazał Towarzystwu parcelę na wybudowanie siedziby. Powstała tam wówczas sala gimnastyczna i bufet. W czasie II wojny światowej Niemcy z budynku uczynili Soldatenheim, umieszczając tam kasyno. Po wojnie władza komunistyczna umieściła tam najpierw Dom Ludowy,

a następnie Powiatowy Dom Kultury. W latach 50. budynek funkcjonował jako zakładowy dom kultury najpierw Zakładów Mięśnych, później WSK – WUCH. Od 1985 r. obiekt nosił nazwę Domu Kultury „Śnieżka”, a od 1995 r. stał się własnością Urzędu Miasta. Jest to obiekt murowany, otynkowany, pierwotnie na planie prostokąta, do którego przylega późniejsza część od południa. Elewacja frontowa od wschodu prostokątna, z dominującym bocznym ryzalitem, zwieńczona attyką pełną zasłaniającą dach; na odcinku ryzalitu zamkniętą spływami wolutowymi. Ryzalit rozczłonkowany trzema ślepymi arkadami i lizenami, biegnącymi na całej wysokości. W górnej części środkowej arkady zachowany fragment otworu okiennego. Górna część attyki i naroża zwieńczona prostokątnymi sterczynami. Elewacja południowa z czterema ślepymi arkadami, zamkniętymi gzymsem profilowanym. W części parterowej wybito otwory drzwiowe do sali kinowej, osłonięte nowym zadaszeniem i ścianami bocznymi, murowanymi.

Park „Sokoła” tworzony niegdyś równocześnie z budową obiektu, z wytyczonymi ścieżkami, nasadzoną zielenią wysoką i niską, z kortami tenisowymi, kręgielnią, muszlą koncertową, pomnikiem postawionym w 500 rocznicę bitwy pod Grunwaldem został zniszczony w czasie wojny i odtworzony w 1960 r., po wojnie częściowo wycięty, spalone drewniane ogrodzenie. W składzie gatunkowym drzew przeważa brzoza, grab, lipa. Szczególnie interesująca jest grupa drzew w środkowej części parku, w skład której wchodzi buk i grab, zrosnięte ze sobą. Pierwotny teren parku został zmniejszony poprzez wybudowanie przedszkola i bloku mieszkalnego w pobliżu. Stan zachowania: Na przestrzeni lat większy remont przeprowadzono w 1970 – 1973, w 1998 przeprowadzono remont dachu, obecny stan budynku dobry, jednak z uwagi na swą wartość i historię obiekt wymaga pilnej renowacji. Forma ekspozycji i użytkowanie: Obiekt eksponuje się okazale od strony głównej ulicy Bojanowskiego, obfitującej w zabytkowe wille i budynki. Znakomicie funkcjonował dotąd jako placówka kulturalna. Równie ciekawie eksponuje się pozostała część dawnego parku, będąca cenną enklawą zieleni w tej części miasta, niestety też pozostaje nie w pełni wykorzystana. Formy ochrony prawnej: budynek „Sokoła” wpisany jest do rejestru zabytków [A- 259, 17.09.1985];

Budynek Banku Spółdzielczego przy ul. Rzeszowskiej. Obiekt powstał w latach 20. XX w. Był siedzibą Towarzystwa Wzajemnego Kredytu im. Dr Stefczyka, którego dyrektorem był Robert Berger, dziadek Krzysztofa Pendereckiego. Sam kompozytor w dzieciństwie w tej kamienicy mieszkał. Obecnie obiekt nadal pełni funkcje bankowe. Jest to budynek murowany, jednopiętrowy, o charakterystycznym mansardowym dachu (obecnie przykrytym blachą,

wcześniej dachówką). W elewacji frontowej, od strony ul Rzeszowskiej trójkątny fronton - w parterze boniowany, na piętrze loggia flankowana pilastrami po bokach. Okna parteru duże prostokątne, okna loggi wąskie prostokątne, ułożone blisko siebie, zakończone łukiem. Naroża budynku i cokół boniowane. Wejście główne prostokątne, zamknięte półkoliście, z nadświetlem. Stan zachowania: *bardzo dobry, budynek po renowacji przeprowadzonej w 2012 r. Odnowiono wówczas całą elewację budynku. Forma ekspozycji i użytkowanie:* *Obiekt bardzo ładnie, szeroko eksponuje się od strony frontowej. Od wielu lat w budynku funkcjonuje dębicki Bank Spółdzielczy. Formy ochrony prawnej:* *brak, budynek znajduje się w gminnej ewidencji zabytków;*

Zespół architektury stacji kolejowej przy ulicy Głowackiego

Przy ulicy Głowackiego zwracają uwagę budynki skupione wokół *Dworca Kolejowego*. Sam budynek dworca przebudowany w okresie PRL, utracił niestety swoją pierwotną formę, typową dla małomiasteczkowego budownictwa dworcowego w Galicji doby Franciszka Józefa. Z dawnej zabudowy pozostały jedynie wieża ciśnień oraz zespół budynków administracyjno-logistycznych i socjalnych.

Wieża ciśnień pochodzi z 1920 r., wpisana jest do rejestru zabytków, jako zabytek techniki. Pozostałe *budynki nr 22, 26, 18*, reprezentują styl budownictwa kolejowego kon. XIX w. Są to budynki piętrowe, kryte dachówką. Pełny opis w przygotowanych kartach ewidencyjnych.

Stan zachowania i ekspozycja: *Sam budynek dworca PKP, od czasu przebudowy nie zdradza zabytkowej przeszłości; zabytkowy wygląd utrzymały natomiast budynki administracyjno-logistyczne i socjalne, usytuowane wzdłuż torów kolejowych, ich stan budzi poważne zastrzeżenia. Podczas gdy budynek nr 18 jest użytkowany (mieszkania), pozostałe są zaniedbane i nie widać troski ze strony właściciela, aby przywrócić im okazały wygląd. W dużym budynku znajduje się jedynie siedziba dworca autobusowego MONIS, pozostała część obiektu jest w fatalnym stanie, odpadające tynki, okna zabite dyktami, w niektórych oknach brak zabezpieczenia. Zabytkowy, piękny budynek, który powinien być wraz z sąsiednimi obiektami kolei wizytówką miasta, popada w ruinę. Konieczna jest interwencja służb konserwatorskich*

Wśród budynków użyteczności publicznej, opisane powyżej stanowią najcenniejsze przykłady. Inne nie zachowały pierwotnej formy i cech architektonicznych bądź jako własność prywatna są dziś budynkami mieszkalnymi i jako takie wspomniane zostaną w dalszej części opracowania.

Szczególną kategorię zabytków nieruchomych stanowi **zabudowa koszarowa**. W przedstawionym wyżej rysie historycznym dzieje dębickiego garnizonu zostały już zaprezentowane. Po istniejących niegdyś na terenie obecnego Placu Solidarności koszarach piechoty nie pozostał ślad. Do dnia dzisiejszego, z obiektów wojskowych pozostała jednak zabudowa dawnych koszar kawalerii.

Koszary kawalerii, znajdujące się przy ul. Kościuszki, powstały w latach 1881 – 1885, kiedy to decyzją władz austriackich w Dębicy planowano ulokować większą formację wojskową. Była to droga do podniesienia prestiżu miasta, toteż ówczesny właściciel Dębicy, Hrabia Raczyński, sfinansował budowę dużego kompleksu koszarowego na podmokłych terenach łąk, sąsiadujących z Wisłoką. Z pierwszej zabudowy do dziś pozostało 20 budynków. Kilka innych zostało wzniesionych na początku XX wieku. Z uwagi na to, że zabudowa koszar ma charakter jednolity, a budynki zachowują szereg podobieństw w bryle, formie elewacji, ornamentyce, zostaną one scharakteryzowane zespołami obiektów.

Pierwszą grupę stanowią *budynki koszarowe o przeznaczeniu kwaterunkowym nr 1, 2, 3*. Są to obiekty o podobnej architekturze. Zachowały pierwotną bryłę i układ przestrzenny wnętrza, charakterystyczny dla austriackiego budownictwa koszarowego lat 80-tych XIX w. na obszarze Galicji. Są murowane i otynkowane, piętrowe i podpiwniczone, z poddaszem - strychem. Wybudowane na rzucie wydłużonego prostokąta, składają się z trzech segmentów: środkowego - korpusu i ze skrajnych kwadratowych ryzalitów. Przy wschodniej elewacji posiadają kwadratowy ryzalit z klatką schodową. Dach budynków jest dwuspadowy nad korpusem i trzyspadowy nad ryzalitami, kryty dachówką ceramiczną. Budynek nr 2 wyraźnie różni się od pozostałych graniastą wieżyczką zegarową, znajdującą się na środkowym ryzalicie, na kalenicy dachu. Detale architektoniczne zdobiące elewację opisywanych budynków stanowią m.in.: kolejne gzymsy i boniowanie naroży budynków. Ponadto ich wystrój kiedyś nawiązywał do wyglądu innych piętrowych budynków. Kolorystyka typowa dla większości austriackich obiektów koszarowych: utrzymana jest w kolorze sieny i ugru. Wnętrza budynków w dużym stopniu zachowały pierwotny charakter.

Stan zachowania: *Generalny remont przeprowadzono prawdopodobnie w latach 60. i 70. i właśnie wtedy zlikwidowano dekorację architektoniczną. Wymieniono stolarkę okienną i drzwiową, stropy oraz wieżbę dachową, niektóre pomieszczenia zmniejszono ściankami działowymi. Dziś budynki są w stanie dobrym, z wyjątkiem obiektu 2. Formy ekspozycji i użytkowanie: *budynki niegdyś kwaterunkowe dziś**

funkcjonują jako dydaktyczne ośrodki Uniwersytetu Ekonomicznego i Kolegium Języków Obcych; są umiejscowione w dobrym miejscu, wartość ich ekspozycji podnosi zielony teren, okalający budynki, jedynie budynek nr 2 pozostaje nieużytkowany i nierewitalizowany. Formy ochrony prawnej: obiekty zapisane w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Nr 1/2003 r.

Kolejną grupą obiektów są **budynki kwaterunkowe o podwyższonym standardzie nr 6, 7, 8, 24**. W części z nich mieszkała kadra oficerska. Podobnie jak większość zabudowań w koszarach, zachowały pierwotną bryłę, natomiast układ przestrzenny wnętrza i wystrój elewacji nawiązują do pierwotnego, neorenesansowego stylu, który został częściowo przekształcony dla obecnych potrzeb użytkowych. Jedynie obiekt nr 8 zachował układ wnętrza i dach (w budynkach 6, 7, 24 dachówka została wymieniona). Ponadto budynki oznaczone numerami: 24, 6 i 7 zostały połączone w formę litery T, i obecnie stanowią obiekt ratusza miejskiego. Każdy z budynków pierwotnie miał rzut wydłużonego prostokąta, a na narożach zachodniej elewacji nieznacznie zaznaczone ryzality. Przy elewacji wschodniej obrys wewnętrzny tworzył kształt litery E, z narożnymi ryzalitami i środkowym, węższym, mieszczącym wejście i klatkę schodową. Bryła budynku nr 8 ma formę kubiczną, dość przysadzistą, pozostałe obiekty też tak wyglądały przed przebudową. Dach czterospadowy długiej kalenicy, przechodzący przy ryzalitach w osobne zadaszenia 3-połaciowe, kryty dachówką ceramiczną. Wśród dekoracji architektonicznych znajdujemy: porządek gzymsów i boniowanie (budynki 6,7,24), opaski podokienne. Detale w tynku, w kolorze białym. W budynku 8 elewacje pozbawiono wcześniejszej dekoracji architektonicznej, zastępując ją malowaniem na tynku, którego kolorystyka (różowa) niekorzystnie się wyróżnia. Kolorystyka elewacji innych budynków nawiązuje do pierwotnej ugrowej, zastosowanej na przemian z brązem.

Stan zachowania: Większe prace remontowe i renowacyjne prowadzono w latach 30. przed II wojną. Przebudowano wówczas budynek nr 24. W latach 60. i w 2. poł. lat 70. prowadzono generalne remonty, w wyniku których degradacji uległy zabytkowe detale budynków 6,7,24. Zmieniono również przeznaczenie budynków. Kolejny etap działań miał miejsce po likwidacji jednostki wojskowej. W roku 2003 r. prowadzono renowację budynku nr 8, który przeznaczono na Muzeum Regionalne, zaś w 2004r. rozpoczęto prace nad przebudową budynków 6,7,24 i połączeniem ich w jeden budynek nowego ratusza. Prace ukończono w 2006 r.

Obecny stan budynków jest dobry. Budynek nr 8 wymaga jednak przeprowadzenia drenażu. Formy ekspozycji i użytkowanie: budynki tworzące ratusz znakomicie

eksponują się od głównej drogi - ul. Kościuszki, zasłonięty pozostaje budynek Muzeum Regionalnego, widoczny jedynie od strony północnej z ulicy Ratuszowej.

Formy ochrony prawnej: obiekty zapisane w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Nr 1/2003 r.

Grupa budynków parterowych nr 4, 5, 12 wyraźnie różni się od pozostałych bryłą, stylistyką i pierwotnym przeznaczeniem. Posiadają one elementy typowe dla austriackiego budownictwa koszarowego kon. XIX w., ale i formą nawiązują do tradycyjnego polskiego dworku (budynki nr 4 i 12), czym zyskują na swej reprezentacyjności. Budynek nr 4, kiedyś siedziba dowództwa koszar, dziś siedziba filii Uniwersytetu Ekonomicznego z Krakowa, jest jednym z najbardziej okazale prezentujących się obiektów. Zachował w nienaruszonym stanie pierwotną bryłę, częściowo został przekształcony układ przestrzenny wnętrza i wystrój elewacji. Murowany, tynkowany, parterowy, podpiwniczony, z poddaszem - strychem. Na rzucie wydłużonego prostokąta, składa się z trzech segmentów: środkowego - korpusu i ze skrajnych kwadratowych ryzalitów. Przy wschodniej elewacji prostokątny ryzalit z klatką schodową. Wygląd fasady nawiązuje do polskiego dworu szlacheckiego o cechach prowincjonalnego baroku i neoklasycyzmu. Wejście do budynku jest na osi korpusu, od frontu, przez portyk kolumnowy 3-przęsłowy, w porządku doryckim, z belkowaniem gładkim, trójkątnym frontonem, w tympanonie z oknem o kształcie wydłużonego owalu, doświetlającym poddasze. Dołem przeszła portyku (oprócz środkowego) mają ażurową stylizowaną balustradę. Portyk i balustradka zostały dokonponowane prawdopodobnie podczas przebudowy, w latach 20. XX w. Dach dwuspadowy nad korpusem, przechodzący nad portykiem w takiż, namiotowy i 3-połaciowy. Elewacje w kolorze ugru, z detalami w kolorze białym, wykonanymi w tynku. Spośród innych detali dekoracyjności dodaje gzyms wieńczący, profilowany. Nie zachowały się niestety obramowania okien, ani boniowanie naroży.

Budynek nr 5, podobnie własność Uniwersytetu (obiekt obecnie nieużytkowany), różni się od wspomnianego budynku nr 4. Nie jest tak reprezentacyjny, jego bryła jest prostsza, w zachodniej elewacji brak jest skrajnych ryzalitów i portyku, a na osi fasady znajduje się wejście umiejscowione w podcieniu z dwoma prostokątnymi filarami, pełniącymi rolę międzyościeżowych. Podobną, choć nieco mniejszą bryłę posiada budynek nr 12, również mający charakter reprezentacyjny. Niegdyś znajdowało się w nim kasyno oficerskie, dawniej miejsce zebrań i wypoczynku. Budynek zachował pierwotną formę, a elewacje i detale utrzymane

są w podobnym stylu jak w obiektach sąsiednich. Na osi fasady znajduje się bogato zdobiony portal wejściowy oparty na dwóch pilastrach utrzymanych w stylu jońskim i zamknięty od góry łukiem odcinkowym, ze zwornikiem pośrodku. Stolarka okien i drzwi powojenna, drewniana. Opisywana grupa obiektów pozostaje w tradycyjnej ugrowej kolorystyce koszarowej.

Stan zachowania: Remonty prowadzone w latach 70. wpłynęły niekorzystnie na stylistykę i dekoracyjność budynków. Obecny ich stan, po renowacji w 2004 r., jest dobry. Niepokoi stan obiektu nr 5, który podobnie jak obiekt nr 2 pozostaje nieużytkowany i nie został poddany renowacji. Problemy z wilgocią w budynkach koszarowych, tutaj mogą – przy utrzymywaniu się takiego stanu – wyrządzić dużą szkodę dla wartości zabytkowej obiektu, bądź doprowadzić do jego ruiny.

Formy ekspozycji i użytkowanie: Budynki nr 4, 5, 12 mają najlepszą pozycję ekspozycyjną spośród wszystkich obiektów dawnych koszar. Są usytuowane na pierwszym planie, w jednej linii, frontem do głównej drogi (ul. Kościuszki), biegnącej wzdłuż koszar. Obiekt 4 funkcjonuje jako budynek administracyjny i dziekanat uczelni, budynek 5 nie jest użytkowany. Budynek nr 12 funkcjonuje jako lokal restauracyjny. Formy ochrony prawnej: obiekty zapisane w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Nr 1/2003 r.

Duży kompleks zabudowy na terenie byłych koszar stanowią **budynki powstałe z przeznaczeniem na stajnie dla koni nr 13, 14, 15, 16, 21, 30**, po II wojnie zamienione na garaże i magazyny. Część z nich (nr 13, 15, 21, 30) poddano w ostatnich latach rewitalizacji i przeznaczono na działalność kulturalną. Budynki niewiele się różnią jeśli chodzi o bryłę, stąd też można wyróżnić ich cechy wspólne. Zachowały pierwotną bryłę i stylowość charakterystyczne dla budownictwa koszarowego o przeznaczeniu gospodarczym z czasu powstania całego założenia koszarowego. U większości częściowej przebudowie uległa fasada, wnętrza i układ komunikacyjny. Są to obiekty parterowe na planie długiego i wąskiego prostokąta, na osi wydłużonej z pozornymi ryzalitami po obu stronach. Podzielone są poprzecznie na trzy segmenty: środkowy - kwadratowy (dawna część socjalna) i dwa boczne, prostokątne (stajnie). Dach kryty dachówką ceramiczną. Na większości budynków występują facjatki z bali drewnianych szalowane deskami. Elewacje szczytowe gładkie. Dekoracja architektoniczna wskazanych budynków jest dość uboga : słabo profilowany gzyms wieńczący, podokienniki w postaci opasek, otynkowane. Cokół niski, otynkowany. Budynki utrzymane w kolorystyce ugru. Stan zachowania: budynki nr 13, 15, 30 po rewitalizacji są w stanie bardzo dobrym, pozostałe w stanie średnim lub złym. Formy ekspozycji i użytkowanie: Budynki znajdują się w głębi

obszaru koszar nie mają pełnej ekspozycji, są osłonięte wyższymi budynkami i drzewami. Formy ochrony prawnej: obiekty zapisane w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Nr 1/2003 r.

Zespół budynków gospodarczych - obiekty nr 9, 10, 11, 25. Budynki pochodzą z czasu powstania całego założenia koszarowego, jedynie nr 18 wybudowano na pocz. XX w. Dwa pierwsze z wymienionych służyły jako magazyny, budynek 10 stanowił niegdyś kuźnię, a nr 25 stolarnię. Zachowały pierwotną bryłę i układ przestrzenny. Jedynie elewacje obiektów utraciły swój wystrój z czasu budowy i dziś są bezstylowe, pozbawione większości dekoracji. Dachy - w budynku nr 9 dwuspadowy, w nr 10 i 25 czterospadowy. Stan zachowania: dobry. Formy ekspozycji i użytkowanie: najlepszą ekspozycję mają nr 9, 25, wchodzące w skład zabudowy Muzeum Regionalnego. Obecnie pełnią funkcję archiwum i magazynu Muzeum (nr 9) oraz budynku ekspozycyjnego (nr 25). Formy ochrony prawnej: obiekty poddane ochronie z zapisem w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Nr 1/2003 r.

Budynek dawnej ujeżdżalni nr 23 - obecnie hala sportowa. Obiekt ujeżdżalni powstał w okresie międzywojennym, choć wcześniej znajdowała się tu nieco mniejsza ujeżdżalnia, pochodząca z kon. XIX w., usytuowana bliżej budynków stajennych. W latach 20. przebudowano ją, dostosowując budynek do nowych wymogów. Po 1948 r. zmieniono jej funkcję na garaż. W latach 50. przeprowadzono remont we wnętrzu budynku, któremu nadano charakter sali widowiskowo - sportowej, wybudowano scenę i galerię widowiskową. W następnych latach wybudowano kotłownię parową i wodną. Z budowli przedwojennej zachował pierwotny obrys, bryła, podstawowy układ wnętrza, a przede wszystkim wygląd zewnętrzny, zgodny z modernistycznym charakterem budownictwa dwudziestolecia międzywojennego. Pełen opis znajduje się w karcie ewidencyjnej. Stan zachowania: dobry, Formy ekspozycji i użytkowanie: Obecna hala sportowa, z zapleczem gastronomicznym ma dobrą ekspozycję, sąsiaduje z budynkiem ratusza. Formy ochrony prawnej: obiekty zapisane w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Nr 1/2003 r.

Najliczniej spośród zabytków architektury reprezentowane są **kamienice i domy mieszkalne**. W gminnej ewidencji zabytków liczą one łącznie 77 obiektów. Ponadto w obrębie miasta znajduje się kilka budynków nie ujętych w ewidencji, a mających wartość zabytkową. Z uwagi na to, że duża część budynków mieszkalnych w przeszłości poddana był remontom, wiele z nich zachowało jedynie

zabytkową bryłę i układ pomieszczeń. Niektóre zachowały niezmienną od wielu lat elewację, inne kilkakrotnie ją zmieniały, co skutkowało zatarciem pierwotnych cech i utratą zabytkowej dekoracji. Z uwagi na to w naszym opracowaniu skoncentrujemy się na tych obiektach, których wartość historyczna i architektoniczna jest wyjątkowa i wizerunkowa dla miasta. Część opisowa zawierać będzie jedynie najważniejsze ich cechy i wyróżniające detale. Pozostałe budynki, które posiadają swój opis w Gminnej Ewidencji Zabytków, tu zostaną jedynie wymienione ze wskazaniem na ich obecny stan zachowania. Poniższy przegląd zabytkowych obiektów mieszkalnych opiera się głównie na informacjach sporządzonych w drodze kwerendy i poprzez wywiad, w czasie opracowywania gminnej ewidencji zabytków. Uwzględniono w nim zaobserwowane obecnie (w toku analizy w terenie) zmiany, jakie zaszły w stanie zachowania.

Granice obszarów zabytkowych określone w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta*, zakreślają **strefę „A”** - obszar zabytkowego Starego i Nowego miasta oraz **strefę „B”** - obszary z zabytkowymi elementami miasta XIX - wiecznego. Mimo to, po analizie mapy odnosi się wrażenie, że podział ten w odniesieniu do występowania obiektów zabytkowych nie jest precyzyjny i wymaga w przyszłości ponownego opracowania. Jako kryterium prezentacji przyjęto więc historyczne części miasta zakreślone ulicami, w których zachowała się dawna zabudowa.

Przegląd rozpoczynamy ulicami tzw. Starej Dębicy (historyczny podział na Starą i Nową Dębicę nie przekłada się już na wiek i stan zabytków mieszkalnych. Na terenie całego miasta mamy do czynienia z zabytkami pochodzącymi głównie z 1. poł. XX w., rzadziej z 2. poł. XIX).

Willa notariusza tzw. „Wiluszówka”, położona przy ul. Rzeszowskiej, jest pierwszym spośród budynków określanych w ewidencji jako willowe. Jest to jeden z najbardziej charakterystycznych obiektów zabytkowych miasta. Willa pochodzi z początku XX w. i należała do prof. Kazimierza Wilusza, urzędującego tu jako c.k. notariusz miejski. Po II wojnie w willi umiejscowiono kolejno Urząd Skarbowy, później Wydział Komunikacji Urzędu Powiatowego, Urząd Stanu Cywilnego, a od lat 90. minionego wieku Wydział Ksiąg Wieczystych Sądu Rejonowego. Usytuowana w najstarszej części miasta, sąsiaduje ze starym rynkiem - obecnym Placem Gryfitów. Willa murowana, piętrowa, podpiwniczona. Dach ma czterospadowy, pokryty dachówką ceramiczną. Elewacja frontowa jest eklektyczna, z ryzalitem na osi skrajnej, zwieńczonym pięknym szczytem uskokowym. Dekoracyjnie prezentują się okna w ścianie ryzalitowej, na parterze zwieńczone naczółkiem poziomym, na piętrze okno z łukowym świetlikiem. Wejście do budynku przez podcienie

arkadowe jednoprzęsłowe. Ponad nim balkon z ażurową murowaną balustradką. Okna pozostałej części elewacji frontowej ułożone schodkowo, są mniejsze, zamknięte poziomymi naczółkami. W elewacji wschodniej znajduje się wykusz na piętrze. W elewacji ogrodowej podcienie arkadowe, zakończone balkonem. Okna z tej strony są zwieńczone łukiem, bez obramień. Pod gzymsem koronującym fryz ząbkowy. Cokół wokół budynku w formie boniowania. Wysoki parter. Budynek ogrodzony, otoczony starymi kasztanami. Od południa duży ogród. Stan zachowania: *dobry, odnowiona została elewacja frontowa i prezentuje się okazale. Wnętrze willi zachowało swój dawny klimat i część wystroju.* Formy ekspozycji i użytkowanie: *Budynek usytuowany ekspozycyjnie, frontem do głównej ulicy, Rzeszowskiej, z tradycyjnym zajazdem. Obecnie znajduje się tam restauracja z pokojami gościnnymi.* Formy ochrony prawnej: *brak, obiekt w gminnej ewidencji zabytków.*

Także przy ul. Rzeszowskiej, od wschodu sąsiaduje z Wiluszówką tzw. **Willa „Niebieska” (ul. Rzeszowska 58)**, należąca na pocz. XX w. do adwokata dr. Sydona Friedberga. Nazwę budynek zawdzięcza zdobiacym go, charakterystycznym, niebieskim płytkom ceramicznym, wmurowanym w elewację willi, symetrycznie rozmieszczonym w układzie geometrycznym. Sam budynek pochodzi z pocz. XX w. Jest obiektem murowanym, parterowym, z użytkowym poddaszem. Wyróżnia go elegancka elewacja zachodnia z werandą pośrodku, wyrastającą do wysokości kondygnacji poddasza, zwieńczoną tarasem z metalową balustradką. Z niego wejście do facjaty z dachem naczółkowym. Od południa duży przykryty taras. Fasada budynku z dużym ryzalitem, zwieńczonym daszkiem naczółkowym. Z lewej strony wejście. Dach wielospadowy z mocno wysuniętym okapem, kryty dachówką ceramiczną. Od strony zachodniej budynek posiadał dwie niewielkie lukarny, które podczas remontu dachu usunięto. Willa posiada wysoki rustykalny cokół. Stan zachowania: *Elewację zmieniono w połowie 2005 r. – dom ocieplono i otynkowano, zastępując niebieskie płytki. Obecny stan dobry, choć remont zatarł nieco zabytkową elewację* Formy ekspozycji i użytkowanie: *Budynek usytuowany ekspozycyjnie, elewacja fasadowa kątem do głównej ulicy, Rzeszowskiej, budynek mieszkalny.* Formy ochrony prawnej: *brak, obiekt w gminnej ewidencji zabytków.*

Kamienica - ul. Rzeszowska 18 pochodzi z 2. poł. XIX w. Choć nie wyróżnia się wyglądem na tle innych, nowszych kamienic (po wojnie została gruntownie przebudowana), posiada jednak ciekawą historię, która każe na nią zwrócić uwagę. Pierwotnie mieściło się tu dębickie Gimnazjum do chwili przeniesienia szkoły do nowego budynku na ul. Słowackiego; następnie

Magistrat, a od 1937 r. także Starostwo Powiatowe. W czasie II wojny, w budynku mieściła się siedziba władz administracyjnych okupanta.

Jest to budynek murowany, otynkowany, piętrowy. Jego elewację zdobi jedynie pośrodku pozorny ryzalit, gzymsy kordonowy i koronujący, ścianka kolankowa oraz boniowanie w parterze. Stan zachowania i ekspozycji: *dobry, kamienica przeszła generalny remont, który pozbawił ją zewnętrznych cech stylowych. Ekspozuje się podobnie jak wszystkie kamienice wzdłuż głównej ulicy miasta. Jest nieco w głębi, co jest walorem tej ściany budynków, znajduje się bowiem naprzeciw placu Kazimierza Wielkiego.* Formy ochrony prawnej: *brak, obiekt w gminnej ewidencji zabytków.*

Kamienica - ul. Rzeszowska 5, z roku 1926. Wyróżniają ją dekoracyjnie wykonane pary dwuskrzydłowych okien pod poziomymi naczółkami, z obramieniami i podokniami. Dodatkowo pionowe zdobienia zamykają segmenty elewacji. Kamienicę zdobi również balkon z metalową balustradą, otoczony obramieniem na kształt wstążki, zwieńczeniem których jest również secesyjny szczyt elewacji frontowej. Stan zachowania: *budynek mimo bardzo eksponowanego miejsca pozostaje w złym stanie, niepokoi zwłaszcza stan elewacji frontowej, która popada w ruinę. Nadto elewacja rażąco kontrastuje z sąsiednią, odnowioną w ostatnim czasie (pomimo że sąsiednia ściana prezentuje się okazale, zupełnie zatraciła cechy stylowe).* Formy ochrony: *brak, zabytek w ewidencji gminnej.*

Ponadto przy ulicy Rzeszowskiej odnajdujemy **szereg domów i kamienic pochodzących z końca XIX i 1. ćwierci XX w.** Wymieniamy je poniżej:

Dom - ul. Rzeszowska 51, pochodzi z 1. ćw. XX w. Elewację frontową dekorują: pośrodku podcienie zwieńczone tarasem, pilastry, dekoracyjnie obramione okna z naczółkami i podokniami, oraz gzyms koronujący. Stan zachowania: *dobry;*

Dom - ul Rzeszowska 7/ Kościuszki 1, z lat 20., *stan zachowania: dobry;*

Kamienica - ul Rzeszowska 15 z pocz. XX w. W okresie międzywojennym budynek należał do znanego lekarza, dr Izraela Sandhausa. Podczas II wojny okupant niemiecki ulokował tu biura swych urzędów sądowych. Po wojnie miejsce to wybrała komunistyczna władza na siedzibę PZPR. Stan zachowania: *dobry;*

Kamienica - ul Rzeszowska 17 z kon. XIX w.; *stan zachowania: dobry;*

Dom - ul. Rzeszowska 19 z 1882 roku; *stan zachowania: dobry;*

Kamienica - ul. Rzeszowska 22 z pocz. XX w.; *stan zachowania: nowa elewacja, pozorne cechy stylowe;*

Dom - ul. Rzeszowska 27 z 1. ćw. XX w., *stan zachowania: dobry;*

Kamienica – ul. Rzeszowska 34, 1. ćw. XX w., stan zachowania: średni, kamienica w wyjątkowym miejscu ekspozycyjnym, pozostaje niezadbana, renowacji wymagają ściany narożne;

Dom – ul. Rzeszowska 37 z 1. ćw. XX w, stan zachowania: budynek murowany w stanie dobrym, drewniany ganek wymaga renowacji i zakonserwowania;

Dom – ul. Rzeszowska 39 z 1. ćw. XX w, stan zachowania: dobry;

Dom – ul. Rzeszowska 71, 73 z 1. ćw. XX w.; stan zachowania: dobry, część elewacji frontowej od strony wschodniej odnowiona, jednak zdecydowanie i na niekorzyść kontrastuje z pozostałą zabytkową elewacją;

Dom – ul. Rzeszowska 29 z 1882 r., stan zachowania: budynek w ciągłej przebudowie, w ścianie frontowej dobudowano od strony wschodniej drugą facjatkę, nawiązującą do istniejącej obok. Budynek wewnątrz przebudowany, właściciel wykonał drenaż i hydroizolację z uwagi na zły stan ścian, zawilgocenie.

Szczególne obiekty usytuowane wzdłuż ulic sąsiadujących:

Dom – ul. Św. Jadwigi 3, z kon. XIX w. Na budynku umieszczono tablicę z informacją, że w tym domu mieszkał Władysław Strumski, dowódca oddziału dyspozycyjnego Komendanta Obwodu Dębica AK, a zarazem pisarz powieści historycznych. Stan zachowania i ekspozycji: dobry, obiekt po generalnym remoncie, mimo nowej elewacji zachował cechy stylowe. Korzystnie usytuowany frontem do głównego wejścia do Kościoła św. Jadwigi;

Willa przy ul. Marii C. Skłodowskiej 18. Pochodzi z 1912 r. Wyróżnia się oryginalną bryłą, upodabniającą willę do zameczku; posiada cechy neogotyckie; murowana, parterowa, podpiwniczona, na rzucie prostokąta. Dach czterospadowy. W połowie elewacji frontowej charakterystyczna wieżyczka z dachem namiotowym. Półkoliste i ostrołukowe zamknięcia części okien i blend. Pod gzymsem okapowym fryz arkadowy, szczyty krenelażowe. Wzdłuż elewacji, na wysokości nadproży okien, biegnie pas wypracowany w cegle. Cokół w formie rustyki. Stan zachowania i ekspozycja: W 2005 r. budynek otynkowano oraz pomalowano dach; obiekt zachował cechy stylowe i jest bardzo dobrze utrzymany. Jest najbardziej oryginalnym zabytkiem mieszkalnym w mieście. Nie ma jedynie dobrej ekspozycji przy krótkiej bocznej uliczce, nie jest widziany z dalszej perspektywy;

Willa przy ul. Bojanowskiego 7, pochodząca z okresu międzywojennego. W elewacji frontowej ryzalit z trójkątnym szczytem, z gzymsem nad oknem poddasza i półokrągłym okienkiem powyżej. Elewację dekoruje gzyms wieńczący oraz okno w formie witrażu z elementami kwiatów. Willa ma zabytkowe ogrodzenie. Stan zachowania i ekspozycja: dobry, budynek dobrze eksponuje się z ulicy;

Willa przy ul. Bojanowskiego 16, pochodząca z okresu międzywojennego. Wyróżnia ją konstrukcja drewniana. W środkowej części ryzalit, z użytkowym poddaszem. Dach nad ryzalitem namiotowy, w pozostałej części mansardowy, czterospadowy. Elewacje dekoruje deskowanie pionowe. Stan zachowania i ekspozycja: *dobry, budynek dobrze eksponuje się z ulicy;*

Dom - ul. Bojanowskiego 12. Pochodzi z okresu międzywojennego. Jest to duży, przysadzisty budynek murowany, piętrowy, na rzucie prostokąta. Ma charakterystyczną bryłę, dach mansardowy, czterospadowy. W nim okna połaciowe i małe lukarny. W elewacji frontowej pośrodku znajduje się ryzalit, zwieńczony daszkiem czterospadowym. W tej części umieszczone są: wejście główne, nad nim przeszklone drzwi balkonowe z metalową balustradą oraz półokrągły balkon w kondygnacji strychu, z przeszklonym otworem w łuku pełnym. Pozostałe elewacje o podobnym wystroju. Stan zachowania i ekspozycja: *dobry. Na piętrze wymieniono okna, rezygnując z tradycyjnych dwuskrzydłowych (ze stratą dla zabytku), budynek dobrze eksponuje się z ulicy.*

W okolicy ul. Bojanowskiego cechy zabytkowe posiada jeszcze kilka budynków: Budynek Sióstr Służebniczek Bogurodzicy Dziewicy Niepokalanego Poczęcia, ul. Bojanowskiego 8, z okresu międzywojennego; dom przy ul. Bojanowskiego nr 15 oraz dom przy ul. Marii Curie Skłodowskiej 16. Stan zachowania budynków: *Dwa ostatnie obiekty są przykładem rzetelnej renowacji. Budynki zachowały elementy oryginalnej dekoracji, elewacje odnowiono z zachowaniem formy zabytkowej.*

Dom przy ul. Cmentarnej 7, pochodzący z lat 20. XX w. Budynek murowany, otynkowany, parterowy, na rzucie prostokąta. Dach dwuspadowy. Elewację frontową zdobią, umieszczone na środkowej osi: otwarty ganek z zaokrąglonymi otworami okiennymi, zwieńczony tarasem z murowaną balustradą oraz facjatka, przykryta daszkiem naczółkowym. Ponadto elewację dekorują: boniowanie w tynku wzdłuż, boniowanie schodkowe naroży, boniowany cokół oraz ścianka kolankowa z okienkami strychu. Okna dekoracyjnie obramione. Stan zachowania i ekspozycji: *bardzo dobry. Kolejny przykład dobrej praktyki w renowacji budynku mieszkalnego. Budynek zachował elementy oryginalnej dekoracji, elewację odnowiono z zachowaniem formy zabytkowej.*

Spośród budynków mieszkalnych, na ul. Cmentarnej wartość zabytkową posiadają również: Dom - ul. Cmentarna 9 z okresu międzywojennego. Stan zachowania: *dobry*

Dom - ul. Cmentarna 21 z 1. ćw. XX w. Stan zachowania: *średni.*

Historyczne domy i kamienice usytuowane są również przy ulicy Kościuszki. Część z nich wymaga renowacji.

Dom na ul. Kościuszki 2, z lat 20. ubiegłego wieku. Dom należał do rodziny Mikołajków. Stan obiektu: *obecnie trwa do rozbiórka budynku, z uwagi na*

planowaną przebudowę centralnych ulic. Budynek był w złym stanie, od dwóch lat był pustostanem. Niedaleko od domu, przy ul. Rzeszowskiej, znajduje się monument w postaci granitowej płyty na cokole, upamiętniający bohaterskie małżeństwo Aleksandra i Leokadię Mikołajków, którzy w czasie okupacji ukrywali kilkunastoosobową grupę Żydów.

Dom – ul. Kościuszki 3 z XIX/XX w. Budynek usytuowany w miejscu, gdzie w XVII wieku istniał niewielki Kościół św. Barbary, co upamiętniono tablicą umieszczoną na domu. Miejsce to ma swoją drugą tradycję. Budynek należał do znanego dębickiego mistrza kominiarstwa, Franciszka Kubiształa, aktywnego członka Towarzystwa Pomocy Przemysłowej. W tym oto miejscu w 1913 r. Towarzystwo otrzymało licencję na prowadzenie kina. Po zamknięciu kasyna wojskowego powstał tu obiekt o nazwie Kino-teatr „Bajka”, a jego kontynuatorem było działające od 1929 r. kino „Uciecha”. W czasie wojny budynek zajmowało gestapo, a po wojnie nadal przez długie lata znajdowało się tutaj kino „Uciecha”. Stan zachowania i ekspozycja: średni. *Budynek zachował jedynie bryłę zewnętrzną i zaniedbaną elewację, wewnątrz jest przebudowany. Obiektu od dawna nie poddano renowacji.*

Dom – ul. Kościuszki 4 z lat 20. XX w. Obiekt o ciekawej sylwetce architektonicznej. Cechy charakterystyczne: elewacje zachodnią i południową dekorują pośrodku trójkątny wykusz z prostokątnymi oknami, dwa rzędy dużych, trzyskrzydłowych okien, gzyms koronujący oraz trójkątny szczyt z prostokątnymi otworami. Stan zachowania i ekspozycja: gdy sporządzano ewidencję, stan budynku określono jako średni, dziś obiekt wydaje się niszczeć, jest w złym stanie, zniszczone elewacje, sypiący się tynk. *Obiekt wymaga od właścicieli pilnego remontu, zwłaszcza że znajduje się w eksponowanym miejscu, przy ulicy biegnącej w stronę ratusza.*

Dom – ul. Kościuszki 9 z 1. ćw. XX w. Stan: dobry.

Przekraczając ul. Kościuszki, wstępujemy na teren tzw. Nowej Dębicy. Zabytkową architekturę mieszkalną reprezentują tu zarówno kamienice położone w rynku, jak również kamienice, domy i wille usytuowane przy sąsiednich ulicach.

RYNEK

Dzisiejsza zabudowa dębickiego rynku jest dość zwarta i w miarę jednolita. Wrażenie, jakie dziś odnosimy, różni się znacznie od historycznego obrazu tego miejsca, które w zabudowie wyglądało ubożej aniżeli dziś. Wybrakowane przestrzenie piętrowe po części były wynikiem zniszczeń, jakie dokonały się poprzez pożary, ale także wynikały z faktu braku takowej zabudowy, wszak Dębica nie miała tradycji wielkomiejskich, a sam rynek zamieszkiwany był głównie przez społeczność drobnomieszczańską. W XIX w. dominowała zabudowa parterowa i drewniana,

zniszczona podczas wielkiej wojny, później powoli odbudowywana. Przed II wojną wyższe kamienice wciąż przeplatały się z parterowymi budynkami, których w centrum miasta nie brakowało. Sukcesywnie zabudowywane po wojnie place zmieniły przedwojenny krajobraz tego miejsca. Dzisiejszy rynek zachwyca swym kolorytem; zielony, zadbane jest miejscem dziennego wypoczynku dębiczanie; dawny rynek był miejscem pracy, interesów, wymiany, a jego urok stanowił naturalny koloryt życia społecznego. Mówiąc o zabytkowości dębickiego rynku, mamy na uwadze tę ewolucję. Niewiele pozostało z XIX-wiecznej zabudowy, prawie doszczętnie zniszczonej podczas I wojny, a ta, którą dziś widzimy, w dużym fragmencie powstała w 20-leciu międzywojennym, zwłaszcza w latach 30. Część tylko odnowionych elewacji bliska jest pierwotnemu wizerunkowi fasad, inne w toku renowacji i remontów oddaliły się nieco od obrazu pierwszej dekoracji, bądź jako zupełnie nowe wkomponowane zostały pomiędzy sąsiednie fronty kamienic.

Zabytkowe kamienice usytuowane są wzdłuż głównej ulicy Krakowskiej i stanowią południową pierzeję rynku. Główna ulica, o której mowa, łącząca starą i nową część miasta, była niegdyś (od kon. XVIII w.) częścią traktu cesarskiego biegnącego z zachodu, także przez Dębicę, w kierunku Lwowa. Dawna ul. Pilzneńska tuż przed wojną nosiła nazwę ulicy Króla Jana III Sobieskiego. Równie zabytkowa jest pierzeja północna rynku. Warstwę zabytkową stanowią tu obiekty powstałe głównie w okresie międzywojennym. Pierzeja wschodnia przed wojną miała nieregularną zabudowę i taką pozostała po wojnie. W miejsce zniszczonych parterowych budynków powstały nowe kamienice. Ponad nimi zdecydowanie góruje piękny historyczny budynek przedwojennej Spółdzielni Rolno Handlowej „Żniwo” (poniżej jej krótka charakterystyka). Zachodnią pierzeję rynku stanowi nowa zabudowa, powstała na początku lat 90. na placu po częściowo zniszczonych zabudowaniach parterowych. Z pierwszej zabudowy pozostały jedynie skrajne kamienice na rogu z ul. Kolejową. Poniżej zostały wymienione obiekty, które ujęte są w ewidencji gminnej, uzupełnione o informacje o obecnym stanie zachowania.

Ekspozycja: Wszystkie budynki w Rynku cechuje podobny walor ekspozycyjny, z uwagi na położenie w centralnej części miasta, są jego pierwszym wizerunkiem. Formy ochrony prawnej Rynku: brak. Rynek ujęty jest w strefie A Planu zagospodarowania przestrzennego miasta.

pierzeja wschodnia

Kamienica „ROLNIK” („ŻNIWO”), powstała w latach 1920 – 1928.

Jest najokazalszym budynkiem w Rynku, usytuowany we wschodniej pierzei na rogu z ul. Spółdzielczą. Przed wojną był siedzibą Spółdzielni Rolno – Handlowej „Żniwo”, po wojnie nazwanej „Rolnik”. Cechy charakterystyczne: wysoki budynek piętrowy, stromy dach wielospadowy, wąska

elewacja budynku podzielona jest poziomo gzymsami: kordonowym i koronującym; pionowo: w pierwszych dwóch kondygnacjach – dużymi oknami, zamkniętymi półkoliście. W wyższych kondygnacjach biegną dwa szeregi prostokątnych, dwuskrzydłowych okien, ułożonych przeważnie parami. Całość wieńczą: od strony zachodniej i południowej – facjaty z pięknymi trójkątnymi szczytami o falistych obrysach, zdobionych spływami i obeliskami, w których umieszczone są pary małych okien. Od wschodu – facjata z niskim dachem, od północy – gładka ściana szczytowa. Największe zmiany elewacji i dachu nastąpiły po II wojnie (głównie otwory okienne pierwszych dwóch kondygnacji, obecnie stanowiące przeszklone, współczesne witryny sklepowe). *Stan zachowania i ekspozycja: dobry, z zewnątrz budynek zachował ogólne cechy stylu, w jakim powstał, w roku 1995 odnawiano elewację, zmieniając też kolorystykę; wewnątrz przebudowany. Budynek wyraźnie dominuje w zabudowie rynku, szczyty ładnie eksponują się pomiędzy koronami drzew.*

Kamienica położona na rogu Rynku i ul. Piekarskiej nr 2, pochodzi z pocz. XX w., *stan zachowania: dobry*

Kamienica przy ul. Spółdzielczej 3, z lat 30. XX w., *stan: dobry*

pierzeja północna

Kamienica przy ulicy Piekarskiej 3, z początku XX w., *stan: dobry*

Kamienica przy ul. Piekarskiej 9, z 1. ćw. XX w., *stan: dobry*

Kamienica Rynek 10, z okresu międzywojennego, *stan: dobry*

Kamienica Rynek 11, z okresu międzywojennego, *stan: dobry*

Kamienica Rynek 12, z okresu międzywojennego, *stan: dobry*

Kamienica Rynek 13, z lat 30. XX w., *stan: średni*

Kamienica Rynek 15, z lat 30. XX w., *stan: dobry, po remoncie, zadbana*

Kamienica Rynek 16, z lat 30. XX w., *stan: dobry, po remoncie, zadbana*

Kamienica Rynek 17, z 1927 roku, *stan: dobry, zadbana*

Kamienica Rynek 18, z lat 30. XX w., *stan: dobry, zadbana*

Kamienica Rynek 23, z 1923 roku, *stan: dobry*

Kamienica Rynek 24, z kon. XIX w., *stan: odnowiona, zatarte cechy*

pierzeja zachodnia

Kamienica Rynek 25, 1. poł. XX w. Wyróżnia ją narożny, prostokątny wykusz, biegnący przez 2 kondygnacje, wsparty na trójkątnych wspornikach. Wykusz ma otwory okienne z trzech stron. *Stan: średni, ubytki w elewacji*

Dom narożny przy ul Kolejowej 1, z 1. ćw. XX w., *stan dobry*

pierzeja południowa

Kamienica Rynek 37, z 1924 roku. Jest jednym z budynków, które poddane renowacji, zachowały pierwotną formę. Cechy charakterystyczne: elewacja

trzyosiowa, zamknięta trójkątnym szczytem, ze spływami po bokach. Pośrodku szczytu znajduje się półokrągłe okno, obramione profilowaną opaską, nad nim umieszczona data. Okna piętra prostokątne, dwuskrzydłowe, dekorowane poziomymi naczółkami. Podobnie umieszczone pośrodku drzwi balkonowe, obramione profilowaną opaską i ząbkowym naczółkiem. Balkon półokrągły, z metalową balustradą. Elewacja gruntownie odnowiona w 1998 r. - w pastelowych kolorach, w parterze obłożona płytką ceramiczną. , stan zachowania: *dobry*

Kamienica Rynek 38, z okresu międzywojennego, *stan: dobry*

Kamienica Rynek 39, z okresu międzywojennego, *stan: dobry*

Kamienica Rynek 40, z okresu międzywojennego, *stan: dobry.*

Kamienica Rynek 41, z okresu międzywojennego, *stan: dobry*

Kamienica Rynek 42, z 1931 r., *stan: dobry*

Kamienica Rynek 46/ul. Słowackiego 2, z przełomu XIX i XX w, przebudowana w latach 30., *stan: dobry*

Dom Rynek 44, z przełomu XIX i XX w., *stan: dobry*

Obiekty przy ulicach wychodzących z rynku:

Willa przy ul. Słowackiego 7 z lat 30. XX w., sąsiaduje z budynkiem Liceum Ogólnokształcącego. Zwraca uwagę wielospadowy dach mansardowy z facjatkami, kryty dachówką ceramiczną. W elewacji południowej nad balkonem detal w postaci eliptycznego okienka ze wstęgą wokół. Stan zachowania: *dobry*

Dom - ul Słowackiego 8, z lat 30. XX w., *stan: dobry.*

Przy ul. Kolejowej znajduje się kilka kamienic o przedwojennej dacie powstania.

Kamienica - ul. Kolejowa 36, z przełomu XIX i XX w. Jest to znaczący obiekt zabytkowy tej ulicy. Przed I wojną należał do Stanisława Hubickiego, prokuratora sądowego, dyrektora Towarzystwa Wzajemnego Kredytu i burmistrza miasta w czasie trwania wielkiej wojny, człowieka poważanego i wpływowego. Piętrowy budynek dziś jest siedzibą Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Elewacja frontowa jest podzielona poziomo gzymsami: kordonowym i wieńczącym, pod którym znajduje się ozdobny fryz. Pionowo elewację zdobią pierścieniowe pilastry, flankujące naroża pozornych ryzalitów. Na ścianach rustyka. Okna z obramieniami ze zwornikiem, nad oknami skrajnymi na piętrze poziome naczółki, ponadto na parterze prostokątne podoknia. Nad wejściem znajduje się balkon z metalową balustradą. Stan zachowania: *po remoncie w 2005 r. stan dobry, choć razi wykorzystanie płytek ceramicznych w elewacji. Forma ekspozycji: budynek przy głównej ulicy, łączącej dworzec kolejowy z rynkiem, eksponuje się okazale. Forma ochrony prawnej: brak, obiekt w gminnej ewidencji zabytków*

Dom przy ul. Kolejowej 1, z 1. ćw. XX w., *stan: nowa elewacja całkowicie zatarta cechy zabytkowe*

Dom ul. Kolejowa 13, z Kon. XIX w., *stan: elewacja wykonana teraboną, zniekształciła nieco detal arch., brak części fryzu na ścianie kolankowej*

Dom Kamienica, ul. Kolejowa 25, z okresu 20-lecia, *stan: nowa elewacja całkowicie zatarta cechy zabytkowe*

Kamienica, ulica Kolejowa 28, z pocz. XX w, *stan: nowa elewacja zatarta cechy zabytkowe znikł detal pierwotny architektoniczny, zwłaszcza w ścinie szczytowej.*

Ulice odchodzące z ul. Kolejowej także reprezentują zabytkową zabudowę mieszczańską. Wśród nich wyróżnia się **Willa „Hanka” przy ul Konarskiego 31**, pochodzi z lat 30. W elewacji frontowej ryzalit, zamknięty trójkątnym szczytem, w którym umieszczone są półkoliste okienko i napis „Hanka”. W elewacji ogrodowej na osi znajduje się przeszklona weranda, zamknięta tarasem. Okna zamknięte łukiem półkolistym. Ozdobą budynku są facjatki z trójkątnymi szczytami, znajdujące się we wszystkich elewacjach oprócz pn-wsch. (frontowej). W elewacji ogrodowej są również małe lukarny. Stan zachowania i ekspozycja : *dobry, zachowana forma zabytku, budynek zadbane przez właścicieli, dobrze widoczny z dystansu od ul. Konarskiego, robi dobre wrażenie estetyczne.*

Dom przy ul. Konarskiego 18, z okresu międzywojennego. Ciekawy budynek mieszczański, murowany, o dachu stromym wielospadowym. Elewacja frontowa z dwoma ryzalitami bocznymi, w których umieszczone są duże trójskrzydłowe okna na parterze i mniejsze na poddaszu. Ryzality przedzielone są gzymsem i przykryte daszkami naczółkowymi. Wszystkie okna obramione dekoracyjnie – drewniana stolarka. Stan zachowania i ekspozycja : *w czasie tworzenia ewidencji stan jego określano jako dobry. Nie udało się skontaktować z właścicielem. Na podst. oglądu z zewnątrz, od frontu budynek wydaje się od dawna nieremontowany, jednak nie budzi większych zastrzeżeń, z wyjątkiem ekspozycji. Budynek ogrodzony od ulicy wysokim żywopłotem, przez co jest słabo widoczny z chodnika.*

Dom , ul Konarskiego 7 z okr. międzywojennego, *stan zachowania: dobry.*

Dom, ul. Składowa 2, z 1934 r., *stan: dobry, zachował dawny wygląd.*

Willa przy ul. Kraszewskiego 22, pochodzi z okresu międzywojennego. Zawiera w sobie elementy modernizmu. Wyróżnia ją elewacja frontowa z ryzalitem, ze ściętym szczytem oraz wejście w narożnym podcieniu, w parterze ujęte kamienną balustradą, góra tworzy taras, w którym powtórzona jest kamienna balustrada. Stan zachowania i ekspozycja: *dobry, ulica jest powszechnie uczęszczana, choć nie należy do głównych ulic miasta, sąsiedztwo placu handlowego.*

Dom, ul. Kraszewskiego 8, dom z okresu międzywojennego, parterowy, z dachem dwuspadowym krytym dachówką, zwraca uwagę jasna elewacja wykonana z wycuciem pierwotnej formy, zachowane obramienia okien, gzymsy nadokienne. Stan zachowania i ekspozycji: Dom nie jest ujęty w ewidencji zabytków, ale zwraca uwagę dobrym stanem utrzymania. Obecna ekspozycja jest zdecydowanie niekorzystna, widok dostępny jedynie od strony południowej, ale osłonięty drzewami i krzewami. Umiejscowiony w obniżeniu terenu, w odległości między budynkiem a ulicą plac handlowy, obok przepływa potok katwęcki.

Przy ulicy Kraszewskiego, w głębi (od str. pn) znajdujemy jeszcze **osiedle drewnianych domków**, pp. powstałych przed wojną. Część z nich zachowała dawny wygląd, ściany jedynie oszalowano i pomalowano jasnobrązową farbą. Zwracają uwagę numery 64, 66, 40, 50. Stan i ekspozycja: budynki są zamieszkiwane, nie są widoczne z ulicy, dopiero po wejściu w boczne uliczki. Niektóre z zewnątrz sprawiają wrażenie zadbanych, inne zostały przemalowane, z niewielkimi dobudówkami. Z czasem ta enklawa drewnianego budownictwa drobnomieszczańskiego będzie rzadkością i zyska wartość skansenu.

Przy ulicy Głowackiego zwracają uwagę budynki skupione wokół Dworca Kolejowego. Obiekty kolejowe zostały omówione wcześniej. Stan zachowania i ekspozycja: Sam budynek dworca PKP nie robi wrażenia zabytku, gdyż utracił charakter podczas przebudowy w okresie PRL, zabytkowy wygląd utrzymały natomiast budynki administracyjno- logistyczne i socjalne, usytuowane wzdłuż torów kolejowych.

Poniżej obiekty mieszkalne i mieszkalno-usługowe:

Dom – ul. Głowackiego 29 z 2. poł. XIX w.; stan zachowania: średni

Dom – ul. Głowackiego 31 z 2. poł. XIX w.; stan zachowania: średni

Dom – ul. Głowackiego 42 z 1933 r.; stan zachowania : średni

Dom – ul. Głowackiego 53 z 1933 r.; stan zachowania: dobry

Domy w południowej części śródmieścia - ulice Ogrodowa, Lipowa

Dom –ul. Ogrodowa 19, z roku 1910 (cenny przykład domu mieszczańskiego wolnostojącego z początku XX w.). Stan zachowania: zły, sypiący się tynk, klejony gdzieś zaprawą, znaczne ubytki w pokryciu dachowym

Dom – ul. Ogrodowa 14, z przełomu XIX i XX w. Budynek drewniany otynkowany, parterowy, przykład drewnianej architektury mieszczańskiej. Przed domem zabytkowe drzewo – dąb szypułkowy. Stan zachowania: średni, dom wymaga renowacji, dzięki bielonym ścianom nie razi widok tynku nałożonego na drewniane ściany domu, u dołu ściany bocznej ubytki. Forma ekspozycji: dobra, budynek,

wygląd domu i obejścia jest reliktem po krajobrazie Dębicy sprzed wieku. Formy ochrony prawnej: brak, budynki wpisane do gminnej ewidencji zabytków.

Dom – ul. Ogrodowa 32, nie funkcjonuje w ewidencji, nosi cechy zabytkowe sprzed II wojny, dekoracyjności dodają obramienia okien. *Stan: zadbane*

Dom – ul. Lipowa 8, okres międzywojenny. Budynek murowany, parterowy, z poddaszem. Wyróżniają go elewacje z trójkątnymi szczytami i z drewnianą dekoracją; oryginalne obramienia okien; schodkowe boniowanie naroży. Stan zachowania i ekspozycji: zły stan elewacji, od strony północnej ubytki są znaczne, giną całe fragmenty dekoracji okien, budynek wymaga pilnej renowacji, zwłaszcza że budynek obok reprezentuje podobny typ architektury (nieco uboższy w dekoracje). Oba budynki posiadają duże ogrody, co w środku miasta jest już rzadkością. Ulice Lipowa i ul. T. Gawrysia to ulice okalające zabytkowy obiekt Liceum Ogólnokształcącego, które należałoby docenić z uwagi na cichy, spacerowy klimat.

Dom – ul. Lipowa 6, nie figuruje w ewidencji zabytków, planowany wpis. *Stan: dobry*

Kamienica – ul. Żuławskiego 1, 1. ćw. XX w., *stan zachowania: dobry*

Kamienica – ul. Żuławskiego 2, z roku 1926. *Stan zachowania: budynek w ostatnich latach po gruntownym remoncie, utracił pierwotną zabytkową formę.*

Domy i kamienice położone przy ul. Krakowskiej i ul Piaski

Dom – ul. Krakowska 54 „Polska Strzecha” z lat 30. XX w. *Stan zachowania: dobry, choć współczesna dekoracja znacznie odbiega od charakteru obiektu.*

Kamienica – ul. Krakowska 66, przełom XIX/XX w. *Stan zachowania: nowa elewacja doprowadziła do zatarcia cech zabytkowych budynku.*

Dom – ul. Piaski 18, okres międzywojenny, *stan zachowania: średni*

Dom – ul. Piaski 26, drewniany dom z okresu międzywojennego, *stan zachowania: średni*

Dom – ul. Piaski 12, drewniany parterowy dom z okresu międzywojennego (być może z początku XX w.) w pięknym otoczeniu zieleni ogrodowej, nie figuruje w ewidencji, ale przygotowany jest wpis. *Stan zachowania: jak na obiekt tego rodzaju utrzymany jest bardzo dobrze, właściciel dba o zachowanie dawnego wyglądu.*

Kolejna grupa zabytków obejmuje **zabudowę przemysłową i obiekty poprzemysłowe, a także zabytki techniki.**

Zespół zabytkowych obiektów Zakładów Mięsnych pochodzi z 1927 r. Przetwórnię mięsną w Dębicy uruchomiono w 1929r. W czasie II wojny światowej zakład był pod zarządem okupanta, a w 1942 r. spore zniszczenia wyrządził pożar w zakładzie. Po wojnie nastąpiła rozbudowa i modernizacja przetwórnicy, zakupiono maszyny i urządzenia. W 1950 r. zakłady mięsne znów zaczęły swoją działalność. Z zabytkowej zabudowy pozostały: brama główna z portiernią, budynek socjalny,

budynek biurowy i wieża ciśnień z kotłownią. Pełny opis budynków zawierają karty ewidencyjne. *Stan zachowania i ekspozycja: obiekty są po remoncie, odnowiono elewację, w wyniku czego prezentują się dobrze. Wyraźnie eksponuje się wieża ciśnień, dobrze widoczna z trasy kolejowej.*

Dawna brama wjazdowa do Fabryki Gum Jezdnych na ul. 1 Maja

Obiekt jest rzadkim przykładem dobrze zachowanej tj. z zachowaniem pierwotnej formy budynku bramnego przedwojennej fabryki. Fabryka Gum Jezdnych powstała w Dębicy w 1938 r. jako część dużego kompleksu przemysłowego (cztery zakłady), skupionego wokół Dębicy i w samym mieście. Fabryki, które powstały w jednakowym czasie, wchodziły w skład Centralnego Okręgu Przemysłowego, którego inicjatorem i twórcą był przedwojenny minister skarbu i wicepremier, Eugeniusz Kwiatkowski. Fabryka Gum Jezdnych to pierwsza przedwojenna nazwa zakładu, który powstał pod zarządem poznańskiego Stomilu, a produkować miał na potrzeby armii. Powojenne losy fabryki zmieniły jej oblicze, zmieniała się nazwa, zakład się rozrastał, powstawały nowe hale ukierunkowane na coraz nowszą produkcję opon. Z dawnej fabryki COP-u pozostało niewiele trwałych pamiątek, a przecież dzięki tej inicjatywie E. Kwiatkowskiego oraz otwartości Hr. E. Raczyńskiego, który pod budowę fabryki odsprzedał swoje grunty, powstał zakład, który zasadniczo wpłynął na rozwój gospodarczy miasta. Brama zdaje się czekać na to, aby upamiętnić na niej tamte wydarzenia i postacie. Sam obiekt jest przykładem architektury modernistycznej. Pozornie kubiczna bryła pełna jest zaskakujących układów płaszczyzn, pośrodku okrągłe okno (bulaj). *Stan zachowania i ekspozycja: brama funkcjonuje jako towarowa, dość dobrze zachowana, od wielu lat nieremontowana, nie odnawiano elewacji, stąd też w narożach ślady licznych spękań, a na szczycie ściany środkowej kępki dzikich roślin. Szkoda, bo obiekt jest ładnie położony pośrodku wschodniego ogrodzenia zakładu, na wprost ulicy Staszica, w sąsiedztwie parku.*

Budynek z kon. XIX w. Był siedzibą Towarzystwa Wzajemnego Kredytu. Tu dzieciństwo spędził kompozytor Krzysztof Penderecki, wnuk Roberta Bergera, dyrektora banku. Obiekt zachował tradycje - dziś jest tu siedziba Banku Spółdzielczego, oraz wygląd. Jest to jeden z najlepiej utrzymanych obiektów zabytkowych miasta.

4.2.4. Zabytki ruchome

Obiekty zabytkowe ruchome nie mają stałej, osobnej ewidencji, z wyjątkiem inwentarza muzealiów Muzeum Regionalnego. Większość z wymienionych poniżej jest publicznie dostępna i stanowi najczęściej wyposażenie obiektów kultu religijnego.

W pierwszej kolejności wymieniamy znajdujące się w rejestrze zabytków *wyposażenie wnętrza Kościoła św. Jadwigi*. Stanowią je:

Ołtarz główny pochodzi z 1. poł. XVIII w. Wykonany jest z drewna w stylu późnobarokowym. W jego centrum na mensie typu sarkofagowego stoi tabernakulum ujęte bogatą dekoracją z motywem baranka. Wyżej znajduje się rzeźba Chrystusa ukrzyżowanego, umieszczona w niewielkiej wnęce o ażurowanym złożonym obramieniu. W ołtarzu głównym na zasuwie znajduje się również obraz św. Jadwigi, nieznanego autorstwa, pochodzący z XIX w. Po obu stronach wnęki ołtarza, pomiędzy złożonymi kolumnami, w niewielkich niszach znajdują się drewniane, złożone rzeźby: Matki Bożej i św. Jana. W ołtarzu są jeszcze dwie rzeźby figuralne ukazane w pozycji klęczącej na obłokach: św. Piotra i św. Małgorzaty, drugiej patronki kościoła. W zwieńczeniu ołtarza obraz Chrystusa Zmartwychwstałego, ujęty niewielkimi kolumnkami i dekoracją ażurową, a po bokach zwieńczenia dwa owalne medaliony z obrazami św. Małgorzaty i św. Franciszka Ksawerego.

Ołtarz boczny św. Anny, pochodzi z XVIII w. W środku ołtarza znajduje się obraz Pana Jezusa Miłosiernego autorstwa wybitnego malarza, prof. Adolfa Hyły, namalowany w 1957 r. Na zasuwach tego ołtarza znajdują się: obraz przedstawiający Matkę Bożą z Dzieciątkiem w towarzystwie św. Anny, św. Józefa, anioła i małego Jana Chrzciciela z barankiem w ręku – obraz z XVIII w. o cechach manierystycznych. Drugi to obraz św. Barbary, pochodzący z XIX w. Po bokach ołtarza, na osiach kolumn umieszczono rzeźby św. Joachima i św. Wojciecha. W zwieńczeniu ołtarza znajduje się obraz św. Heleny. Na mensie ołtarza wsparty jest wizerunek Matki Bożej Nieustającej Pomocy, oleodruk autorstwa Giovanniego Burchardta, poświęcony przez papieża Leona XIII w 1903 r.

Ołtarz boczny Chrystusa w Ogrójcu, jest najmłodszym z ołtarzy, pochodzącym z przełomu XIX i XX w. i wykonanym pod względem formy i dekoracji na wzór znajdującego się z drugiej strony ściany tęczowej ołtarza św. Anny. Elementy dekoracji pochodzą z XVIII w. W ołtarzu obraz z poł. XX w., ukazujący Chrystusa w ogrodzie oliwnym. Na zasuwach znajdują się: obraz św. Katarzyny z XIX w., namalowany w stylu barokowo-klasycystycznym i obraz Matki Bożej

Różańcowej z XVIII/XIX w. Na zwieńczeniu ołtarza owalny obraz św. Antoniego z Dzieciątkiem.

Ołtarz w kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej. Kaplica jest o wystroju rokokowym. Ołtarz powstał w 2. poł. XVIII w. w stylu późnobarokowym. Cechują go typowe dla tego stylu złożone ornamenty, ażurowania. W zwieńczeniu znajduje się obraz ze sceną ukazującą, jak Matka Boża wręcza różaniec św. Jackowi i św. Dominikowi. Ponad nim pięknie zdobiony monogram Najświętszej Maryi Panny. W kaplicy trwa wieczysta adoracja Najświętszego Sakramentu.

Ołtarz św. Trójcy pochodzi z lat 30. XIX w. i powstał jako wotum za uratowanie miasta od epidemii cholery. Pośrodku XVIII-wieczny, barokowy obraz Świętej Trójcy. Na zasuwie obraz św. Józefa z przełomu XVIII/XIX w.

Kolejnym zabytkiem wnętrza kościoła farnego jest ambona z 2. poł. XVIII w., wykonana w stylu rokoko, z licznymi złoconiami. Korpus posiada formę czworoboku, z wybrzuszeniem popiersia. Podzielony jest na segmenty wewnątrz ornamentowane i zwieńczony parapetem w formie profilowanego gzymsu. Stożkowy dół korpusu spina rokokowy ornament. Zapiecek ambony ozdobiony jest malowidłem św. Jana Ewangelisty z XIX w. Baldachim ozdobiony jest ornamentem lambrekinowym, a tuż pod nim rzeźba gołębicy symbolizującej Ducha Świętego. Schody wejściowe osłonięte balustradką z ornamentyka rokokową.

Po przeciwnej stronie na linii łuku tęczowego jest kamienna chrzcielnica z XVIII w., również wykonana w stylu rokoko z drewnianą, złoconą, ażurową pokrywą. Wysoko nad nią baldachim utrzymany w tym samym stylu co baldachim nad amboną.

Barokowe wyposażenie wnętrza kościoła stanowią również XVIII-wieczne organy.

Kościół posiada także piękny zabytek sztuki epitafijnej. W ścianie prezbiterium wmurowane jest renesansowe epitafium poświęcone jednemu z właścicieli miasta i fundatorów kościoła, Stanisławowi Trzeciekiemu. Zostało wykonane w 1570 r. w kamieniu. Epitafium od kon. XIX w. stanowi część pomnika nagrobnego potomków fundatora, Anieli z Komorowskich – Trzeciekiej i jej synów, Władysława i Czesława Trzeciekich. Tablica pamiątkowa z ich imionami ujęta jest pomiędzy dwiema płaskorzeźbami stojących puttów z banderolkami w rękach. Poniżej, w centralnej części pomnika, płaskorzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem i małym Janem Chrzcicielem, ujęta pilastrami i zamknięta od góry bogato profilowanym gzymsem. Wyciągniętą ku górze architekturę nagrobka wieńczy tarcza herbowa rodu, a nad nią góruje rzeźba Chrystusa Zbawiciela.

Jednym z najstarszych elementów wyposażenia kościoła są dębowe drzwi z XV-XVI w., prowadzące do północnej kruchty, pokryte blachą i okute żelazną ramą.

Także przedsiónek zachodni kryje cenne zabytki. Tu znajdują się: Krzyż Chrystusa - rzeźba wykonana w stylu barokowym, ale pochodząca z XVIII/XIX w. oraz barokowa kropielnica z XVII/XVIII w.

(wykorzystano informacje z pracy Wacława Grycha, *Spacerem po Dębicy*, Rzeszów 2011)

Wśród zabytków sztuki sakralnej cenna jest *figura Matki Bożej Anielskiej, znajdująca się w kościele klasztorным Sióstr Służebniczek*, w centralnym miejscu ściany prezbiterium. Wg informacji przechowanych w tradycji, fundatorami figury byli państwo Pankowie, którzy ok. 1909 r. zakupili ją „u braci zakonnych w Tarnowie” (pp. w XIX w. znajdowała się w u O. Bernardynów, w kościele Matki Bożej Śnieżnej) i umieścili w wybudowanej przez siebie Kaplicy na Wolicy (ul. Gajowa). W 1981 r. figura została przeniesiona do kościoła klasztornego. Postać Maryi ukazana jest w postawie stojącej, pod Jej stopami kula ziemiska. Matka Boża depcze głowę węża, który stara się opleść ziemię. W ramionach Madonny postać Dzieciątka ubranego w srebrną sukienkę, dostojnie trzymającego jabłko królewskie, ale i wyciągającego drugą rękę ku wiernym. Na rzeźbie są ślady złocenia płatkowego. W opinii historyków sztuki twórca rzeźby mógł być inspirowany wizerunkiem Madonny Sykstyńskiej Rafaela, gdyż podobieństwa w kompozycji postaci są tu widoczne. Podczas prac renowacyjnych przywrócono figurze oryginalne kolory.

Przedmioty kultu i elementy wotywnie znajdujące się w kapliczkach:

- w kapliczce przy ul. Gawrzyłowskiej 80 – późnobarokowa rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem z 2. poł. XVIII w.;
- w kapliczce przy ul. Świętosława 139 – barokowa rzeźba św. Jana Nepomucena z XVIII w.
- w kapliczce przy ul. Starzyńskiego (kapliczka wystawiona przez Romana Balko) – figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem z pocz. XX w.
- w kapliczce połnej na Wolicy – Kopalinach (lokalizacja na ul. Gajowej) – ludowo-barokowe rzeźby aniołów, rzeźby ludowe świętych.

Zbiór pamiątek po uczniach i profesorach dębickiego Gimnazjum, zgromadzony w Muzeum biblioteki I Liceum Ogólnokształcącego im. Króla W. Jagiełły. W zbiorze znajdują się pojedyncze egzemplarze dawnych mebli i sprzętów szkolnych, elementy ubiorów gimnazjalnych, sprzęty i pomoce dydaktyczne, podręczniki, fotografie, tabla, pamiątkowe wpisy, listy, dokumenty, wspomnienia uczniów i profesorów. Dokładny stan szkolnych muzealiów znajduje się w inwentarzu biblioteki, stąd nie podejmujemy tu jego analizy.

Zabytkowy *Parowóz o oznaczeniu Px48-1921*, wyprodukowany w roku 1955, w Fabryce Lokomotyw im. Feliksa Dzierżyńskiego w Chrzanowie, wysłużony przez lata użytkowania, dziś spoczywa jako „pomnik” obok budynku administracyjnego PKP CARGO. Jest to dość młody obiekt, jednak na miano zabytku zasługuje z uwagi na to, że epoka parowozów minęła, a ten egzemplarz jest jedynym znajdującym się w Dębicy (choć jako parowóz kolei wąskotorowej tutaj nie kursował) i dobrze utrzymanym. Dla miasta o bogatej tradycji kolei ważnym jest, aby tego typu pamiątki kolejnictwa były dobrze utrzymane i znajdowały się w eksponowanym miejscu.

4.2.5. Zabytki archeologiczne

Dziedzictwo kulturowe dębiczanie sięga swymi początkami doby średniowiecza. Możemy wszak o nim mówić od czasu pojawienia się pierwszych wzmianek historycznych o dębickiej osadzie. Wszystko, co było wcześniej, pozostaje w sferze hipotez, które weryfikuje spuścizna archeologiczna. Pytania, na jakie od lat archeolodzy starają się odpowiedzieć, dotyczą zarówno czasu pojawienia się tutaj Słowian, kierunków napływu ich osadnictwa, jak i wreszcie występowania kultur prehistorycznych, przedślawiańskich. Odniesienie do tych problemów znaleźć można w przedstawionym wcześniej rysie historycznym. Tu spójrzmy na ów temat przez pryzmat zabytków, które kryje ziemia.

Już na wstępie nasuwa się fakt, że pod względem zasobów archeologicznych Dębica pozostaje raczej w cieniu okolicznych wiosek, w których ilość stanowisk archeologicznych jest imponująca i stanowi podstawę do prowadzenia szczegółowych badań. Warto jednak mieć na uwadze, że gmina miasta Dębica poddana była dotąd jedynie badaniom powierzchniowym w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski, prowadzonym w roku 1992. Wyniki tych badań, jak również wzmianki archiwalne o stanowiskach archeologicznych obecne w źródłach i pojedyncze przypadki znalezisk, są więc jedyną podstawą do tego przeglądu.

Analiza kart ewidencyjnych, sporządzonych w 1992 r. w tarnowskim oddziale Państwowej Służby Ochrony Zabytków, zgromadzonych obecnie w dokumentacji Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Rzeszowie, pozwala wymienić istnienie **47 punktów archeologicznych** (w dokumentacji Archeologicznego Zdjęcia Polski określone są jako stanowiska) w granicach obecnego miasta Dębicy. Z tego 10 kart sporządzono dla zabytków udokumentowanych jedynie w źródłach historycznych, których dokładne umiejscowienie nie jest dziś możliwe. Badania powierzchniowe pozwoliły natomiast określić pozostałe 37 punktów w terenie,

w których odnaleziono ślady różnych kultur osadniczych, występujących w różnym czasie. Niestety, w punktach tych ilość znalezisk była raczej śladowa. Jedynie w kilku przypadkach archeolodzy określili wartość znaleziska jako średnią. W większości odnalezione przedmioty to pojedyncze artefakty, bądź niewielkie ich skupiska. W przypadku 17 stanowisk występują znaleziska z 2 lub 3 okresów/epok kulturowych (łącznie jest więc 70 osobnych znalezisk archeologicznych).

Jeśli chodzi o chronologię i pochodzenie kulturowe, archeolodzy przyporządkowali znalezione przedmioty następująco: epoka kamienia - 12 znalezisk; neolit - 7; epoka brązu - 3; epoka żelaza (okres halszacki - kultura łużycka) - 3; prehistoria [tak określono przedmioty, których dokładne datowanie było niemożliwe] - 18; okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) - 2; wczesne średniowiecze - 8; średniowiecze - 14; nowożytność - 3.

Badacze wyszczególnili kilka kategorii form występowania znalezisk. W większości przypadków reprezentują one tzw. *ślady osadnicze* - 42 znaleziska; stwierdzonych jako *osady* jest 25 znalezisk; ponadto źródła wymieniają 2 *skarby* i 1 *cmentarzysko łużyckie* (w 1930 r. na ul. Kraszewskiego odnaleziono 3 popielnice).

Wśród znalezionych przedmiotów wymienić można: przedmioty krzemienne z epoki kamienia (wióry i ich części, odłupki krzemienne, fragment otoczaka, rdzeń, łuszczeń); siekierki neolityczne; zdecydowanie najliczniej występują fragmenty naczyń ceramicznych z pozostałych epok. Ponadto opracowania źródłowe wspominają o znaleziskach monet rzymskich oraz o urnach popielnicowych.

Analiza mapy stanowisk pozwala stwierdzić, że większości odkryć dokonano w rejonach:

- **Wolica** (teren pól wzdłuż południowej strony obwodnicy na wysokości od ul. Gajowej do Gumniskiej),
- **Kępa** (okolice ul. Żwirki i Wigury, ul. Energetycznej - za elektrownią, na wysokości między ulicą Energetyczną a ul. Starzyńskiego - bliżej Wisłoki, teren ogródków działkowych przed Wisłoką, po stronie Kępy),
- **Gawrzyłowa** (tereny na południe od obwodnicy: między ul. Tetmajera a ul. Wielopolską, okolice dawnej Gawrzyłowej, okolice Budzisz i drogi łączącej ul. Budzisz z Nagawczyną, okolice ul. Wilhelma Macha, południowe granice Gawrzyłowej po sąsiedzku ze Stasiówką).

Dla prowadzenia odkrywek powierzchniowych wybierano tereny z punktu widzenia prowadzonych badań najlepsze, jednak były to jedynie próby odkrywkowe i nie zostały przeprowadzone na całym obszarze miasta. Trzeba mieć również na uwadze fakt, że na przestrzeni wieków teren Dębicy był zagospodarowany, wielokrotnie orany a ponadto miasto nawiedzały powodzie. Tak więc zarówno

ingerencja w strukturę gruntu jak i czynniki hydrologiczne miały swój wpływ na stan zachowania obiektów archeologicznych.

Z zachowanych zabytków archeologicznych kilka możemy oglądać na ekspozycji w Muzeum Regionalnym w Dębicy, jednak większość znalezisk – z uwagi na to, że zostały pozyskane zanim jeszcze placówka muzealna powstała – trafiło do zbiorów archeologicznych innych muzeów.

4.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych.

Muzeum Regionalne w Dębicy gromadzi muzealia w pięciu działach: historycznym, archeologicznym, etnograficznym, militariów i sztuki. Podstawą prawną działalności Muzeum jest ustawa o muzeach z 21 listopada 1996 r., stąd też – jak informuje art. 8 – *nadzór nad muzeami sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego*. W związku z tym Muzeum odpowiada przed ww. ministrem za stan zbiorów muzealnych, znajdujących się w inwentarzach muzeum.

Wśród dóbr kultury stanowiących własność Muzeum prezentują się:

w dziale archeologii: przedmioty wytworzone przez człowieka prehistorycznego, w starożytności i wczesnym średniowieczu. Najstarsze są znaleziska pochodzące z okresu górnego paleolitu. Do najcenniejszych należy zbiór *narzędzi neolitycznych* (znalezisk z okolic Dębicy) oraz pojedyncze egzemplarze przedmiotów z epoki brązu i okresu wpływów rzymskich. Wśród muzealiów pochodzących z wczesnego średniowiecza, w Muzeum zgromadzone są znaleziska ceramiki i inne przedmioty pochodzące z osad istniejących na przestrzeni VII–XI w. w okolicach Dębicy, m.in. z Brzeźnicy, Stasiówki, Żyrakowa.

Dział etnografii gromadzi przedmioty codziennego użytku – narzędzia, urządzenia rolnicze, sprzęty domowe, elementy ubiorów i inne - stanowiące niegdyś własność dawnych mieszkańców ziemi dębickiej, pochodzące zarówno z okolicznych wiosek, jak i z samego miasta. Ich różnorodność jest bogata, stąd też nie będziemy w tym miejscu podejmować analizy ich stanu.

Najliczniejszym jest dział historyczny, gromadzący muzealia o charakterze dokumentacyjnym, fotograficznym, kartograficznym, albumy, weksylia, pamiątki po dawnych instytucjach i organizacjach miejskich, judaika, archiwalia i eksponaty obrazujące losy Dębicy podczas wojny, osobiste pamiątki ofiarowane przez dębiczanie: instrumenty muzyczne, meble, a także pamiątki po nieistniejących zakładach

przemysłowych Dębicy, wreszcie zabytki techniki, takie jak sprzęt pożarniczy czy lokomotywka kursującej niegdyś z gliną do cegielni kolejki wąskotorowej.

Najcenniejszym w Muzeum i bezcennym zarazem eksponatem jest dębicka *Księga Wójtowska z XVIII wieku*, najstarsze z zachowanych znane nam źródło pisane na temat dziejów Dębicy, sporządzone w formie rękopisu. Obejmuje okres od 1725 r. do roku 1784, gdy Dębica na podstawie reformy józefińskiej przestała być miastem, a otrzymała status miasteczka. Zachowane źródło, dzięki staraniom Muzeum, zostało poddane konserwacji w Bibliotece Jagiellońskiej i dziś jako unikat stanowi prawdziwą perłę w zbiorach na Ratuszowej.

Spośród nielicznych zachowanych judaików w kolekcji Muzeum znajduje się uratowany *fragment Tory z synagogi nowomiejskiej*, pochodzący z kon. XVIII w. Jest to fragment Księgi Genesis, który został odzyskany dzięki staraniom Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Dębickiej i trafił do Muzeum. Jest to swoista relikwia, której obraz oddaje dramatyczny los społeczności żydowskiej Dębicy, w większości wymordowanej przez niemieckiego okupanta w czasie II wojny światowej.

Wyjątkowo cennym historycznie i unikalnym zbiorem, będącym w posiadaniu Muzeum, jest *zbiór pamiątek po płk. dr. Tadeuszu Pasiiecznym (1905-1977)*. Niezwykła postać, dębiczanie, lekarz wojskowy, doktor filozofii i wykładowca Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu w Glasgow, członek wielu towarzystw naukowych na świecie, w czasie II wojny szef sanitarny 1 Brygady Strzelców Podhalańskich w bitwie o Narwik, wielokrotnie odznaczony m.in. orderem Krzyża Virtuti Militari za kampanię wrześniową i wieloma odznaczeniami bojowymi i cywilnymi najwyższej rangi. W kolekcji Muzeum znajdują się m.in. mundur pułkownika, ordery i odznaczenia, dyplomy, wyposażenie osobiste, fotografie, zeszyt rannych i chorych szefa sanitarnego 1 Brygady Strzelców Podhalańskich.

Dział militarny gromadzi eksponaty wojskowe, obrazujące dzieje dębickiego garnizonu, a także losy dębickiego podziemia zbrojnego w czasie II wojny światowej. Muzealia militarne eksponowane są w osobnym budynku Muzeum oraz na ekspozycji zewnętrznej. Są wśród nich mundury, broń biała, eksponaty broni strzeleckiej, wyposażenia żołnierskiego, radiostacje, sprzęt bojowy, wzbogacone są o cenne depozyty broni ciężkiej – pancernej, zmechanizowanej i artylerii – wypożyczone z Muzeum Wojska Polskiego z Warszawy. Wśród ciężkiego sprzętu bojowego najciekawszym eksponatem jest *Czołg ciężki IS - 2*, jeden z 8 egzemplarzy znajdujących się na terenie Polski.

Duża część muzealiów eksponowana jest w Parku Historycznym w Pustkowie.

4.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Spośród omówionych wyżej zabytków, na liście chronionych prawem znajduje się **18 obiektów**, będących w rejestrze zabytków. Spis zabytków objętych ochroną, znajdujących się w rejestrze zawiera tabela – ANEKS 1

Z tej liczby 13 to obiekty określone jako zabytki nieruchome. Składają się nań: budynki architektoniczne – 9 obiektów; cmentarz – 1 obiekt; drobna architektura – 3 obiekty: dzwonnica, mur ogrodzeniowy, mur ogrodzeniowy z bramą.

4 spośród znajdujących się w rejestrze obiektów to tereny zieleni komponowanej (parki i aleje dojazdowe oraz stawy).

Spośród zabytków ruchomych w rejestrze zapisany jest 1 zespół zabytkowy: zespół wyposażenia sakralnego z Kościoła św. Jadwigi.

Obiekty te zostały już opisane w poprzednim rozdziale. Zwrócono uwagę na stan ich zachowania i formę ekspozycji.

Zdecydowanie najcenniejszym, z uwagi na wartość historyczną, artystyczną i oryginalny stan zachowania, jest **zespół zabytkowy, wchodzący w skład Kościoła Św. Jadwigi**, zwłaszcza sama świątynia wraz z wyposażeniem. Z całego zespołu jedynie pozostała część muru wymaga restauracji.

Okazale prezentuje się **zespół dworsko-parkowy na Wolicy**. Biorąc pod uwagę stan obiektu przed remontem i restauracją dworu w 2004 r., dziś jest to jeden z najładniej odrestaurowanych obiektów dworskich w regionie, zaadaptowany na hotel i restaurację. Szczegółowe opracowanie naukowo-historyczne: *Zespół Dworsko-Parkowy w Dębicy - Wolicy*, którego autorem jest p. Barbara Bosak, znajduje się w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, oddział w Rzeszowie.

Przykładem dobrej praktyki konserwatorskiej jest również **Willa przy ulicy M. Curie Skłodowskiej**, budynek pochodzący z początku XX w., o cechach neogotyckich.

Wyjątkową troską otoczony jest **zespół cmentarza parafialnego w Dębicy**. Jego stan zawsze wymagać będzie szczególnej troski, z uwagi na wiek najstarszych nagrobków (1. poł. XIX w.), obiektów dość podatnych na wpływ warunków atmosferycznych. W zabytkowej części cmentarza wyjątkowa architektura nagrobkowa zespala się z wiekową zielenią drzew i krzewów. W skład zespołu wchodzi dwie kaplice, z których pierwsza – Kaplica właścicieli miasta, Raczyńskich,

wyjątkowo prezentuje się jako centrum najstarszej nekropolii. Otoczona troską dębiczian, jest najcenniejszym obiektem neogotyckim w mieście.

Jej przeciwieństwem jest Kaplica Nagawieckich, równie widocznie wyeksponowana, jednak pozostająca w złym stanie technicznym, zaniedbana, ze zniszczoną elewacją i drzwiami. Czeka na choćby podstawowe prace renowacyjne.

W skład zespołu wchodzi również ogrodzenie wraz z bramą główną, wymagające renowacji. Cały zespół cmentarza jest przedmiotem szczególnej troski Parafii Św. Jadwigi oraz działającego przy parafii Towarzystwa Opieki nad Starym Cmentarzem. Z inicjatywy Towarzystwa na cmentarzu położono alejki, odrestaurowano zabytkowe figury aniołów, dokonano inwentaryzacji grobów i wciąż trwa opracowywanie historyczne obiektów cmentarza.

W sąsiedztwie cmentarza parafialnego znajduje się **Cmentarz wojenny** (wojskowy), powstały w czasie trwania I wojny światowej. Jest chyba największym miejscem pamięci narodowej dębiczian. Spoczywają na nim bądź są upamiętnieni uczestnicy wszystkich wojen stoczonych przez polski oręż w XX w., pochodzący nie tylko z Dębicy. Obok nagrobków żołnierzy są groby dowódców, a historię męczeństwa uzupełniają monumentalne pomniki i obeliski. Całość założenia cmentarnego uzupełnia komponowana zieleń cmentarza.

Ważnym historycznie obiektem jest dawny **budynek „Sokoła”** wraz z parkiem, obecny Dom Kultury „Śnieżka”. Opisany wcześniej zabytek, pozostałość po dębickim ruchu sokolim, nie robi niestety najlepszego wrażenia. W chwili obecnej, jako obiekt wymagający remontu i renowacji, pozostaje na bocznym torze dębickich placówek kulturalnych. Przez lata zachował jednak tradycję sceniczną i kulturalno-społeczną. Pierwotny wygląd zakłóca dobudówka od strony południowej. Spośród elewacji najokazalej prezentuje się ściana frontowa budynku. Cały obiekt, jako jeden z najbardziej szanowanych w okresie międzywojennym, miejsce spotkań i kuźnia charakterów młodych dębiczian, także dziś winien być otoczony należnym szacunkiem oraz – tak jak kiedyś – świadczyć o prestiżu miasta.

Najmniej dostrzeganym wśród dębiczian zabytkiem wpisanym do rejestru jest **wodociągowa wieża ciśnień**, znajdująca się na stacji kolejowej. Niedostrzegana z uwagi na brak funkcji, pozostaje reliktem dawnej inżynierii wodociągowej, zabytkiem techniki, który wymaga remontu elewacji.

Najbardziej zaniedbanym obiektem zabytkowym miasta, pozostającym w prywatnych rękach, jest **zespół dworsko-parkowy Dębica - Latoszyn, przy ul. Starzyńskiego**. Bez przesady można stwierdzić, że ten piękny niegdyś obiekt

dworski, dziś jest najbardziej opuszczony i wydaje się być niechcianym przez właściciela. Z dawnego dworu niewiele już pozostało, popadający w ruinę XVII-wieczny lamus jest, obok kościoła farnego, najstarszym zabytkiem Dębicy. Niestety, czas nie oszczędza budynku, który wymaga pilnych działań ratowniczych. Podobnie jeden z najpiękniejszych drzewostanów w mieście, stanowiący niegdyś park dworski, dziś niszczeje. Dawna kaplica dworska (posiadająca swój numer w rejestrze zabytków), a raczej to, co z niej pozostało wraz ze stojącą tuż obok kapliczką, jako obiekty niegdyś konsekrowane dziś są na swój sposób bezczeszczone sposobem użytkowania. Sprawa dawnego dworu Balków, z punktu widzenia ochrony zabytków, jest sprawą pilną i nie cierpiącą zwłoki. Utrudnia ją brak kontaktu z właścicielami.

Budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” z 1912 r., fot. M. Strzyż

Spośród zabytków ruchomych w rejestrze znajduje się zespół wyposażenia sakralnego i sztuki sakralnej Kościoła Parafii pw. św. Jadwigi, na który składają się:

1. **Ołtarz główny**, barok, ok. poł. XVIII w., drewno polichromowane, pozłacane
2. **Ołtarz boczny p.w. Św. Anny Samotrzeciej**, barok, XVII w. i poł. XVIII w., drewno polichromowane, pozłacane

3. **Ołtarz boczny p.w. Pana Jezusa**, barok i neobarok, poł. XVIII w. i XIX w., drewno polichromowane, pozłacane
4. **Ołtarz boczny p.w. Św. Józefa i Trójcy Św.**, barok, 2 poł. XVIII w., drewno polichromowane, pozłacane
5. **Ołtarz boczny p.w. Matki Bożej Różańcowej**, barok, 2 poł. XVIII w., drewno polichromowane, pozłacane
6. **Chrzcielnica z baldachimem**, rokoko, 2 poł. XVIII w., marmur, drewno polichromowane, pozłacane
7. **Ambona**, rokoko, 2 poł. XVIII w., drewno polichromowane, pozłacane
8. **Obraz „Św. Jan Ewangelista”**, (na zaplecku ambony), barok, XVIII/XIX w. , płótno/olej
9. **Obraz „Chrystus w Ogroju”**, barok, 170 r., alabaster, tempera, olej, wym. 50x35 cm
10. **Obraz „M. Boża Częstochowska”**, barok, XVIII w., płótno/olej, wym. 120x85 cm
11. **Obraz „M. Boża z Dzieciątkiem”**, ludowy, XIX w., płótno/olej, wym. 110x90 cm
12. **Obraz „M. Boża Różańcowa”**, barok, XVIII/XIX w., płótno/olej, wym. 200x130 cm
13. **Obraz „Św. Katarzyna”**, klasycyzm, ok. poł. XIX w., płótno/olej, wym. 210x130 cm
14. **Rzeźba „Chrystus Ukrzyżowany”**, barok, XVIII w., drewno polichromowane, wys. 160 cm
15. **Nagrobek Trzecieckich**, renesans i eklektyzm, 1570 i 1892 r., rzeźba, piaskowiec, czarny marmur
16. **Prospekt organowy**, późny barok, XVII w., drewno polichromowane, pozłacane
17. **Kropielnica**, ludowa, XIX w., piaskowiec, wys. 80 cm
18. **Kropielniczki (2 szt.)**, barok, XVIII/XIX w., kamień, śr. 40 cm
19. **Kielich**, neogotyck, ok. poł. XIX w., srebro, filigran, niellowanie, pozłacany
20. **Ornat zielony**, barok, 1 poł. XVIII w., boki nowe, XX w., haft wypukły srebro, jedwab gładki kładziony (motyw gałązki)
21. **Drzwi z prezbiterium do zakrystii**, renesans, XV-XVI w., drewno, blacha, żelazo kute
22. **Dzwon**, gotyk, XV/XVI w., stop metali
23. **Zegar stojący**, barok, XVIII w., drewno palisander, czeczotka, metale, pozłacany, wym. 175x52 cm.
24. **Kolumna ornatu**, gotyk, XV w., haft wypukły złoty i barwny, wym. 103x17 cm

4.4. Zabytki znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 22 Ustawy o ochronie zabytków, ust. 4. gmina miasto prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie kart adresowych zabytków nieruchomości znajdujących się na jej terenie, objętych wojewódzką ewidencją zabytków. Jest ona podstawą do sporządzania programu opieki nad zabytkami (art. 21).

Ewidencja zabytków gminy Miasta Dębicy obejmuje jak dotąd (w czasie opracowywania programu) 149 obiektów posiadających karty adresowe. Wśród nich znajdują się także obszary zielone, parki i aleje, wchodzące w skład zespołów zabytkowych. Tabela zbiorcza tych obiektów załączona jest w ANEKSIE 2. Wszystkie ujęte w ewidencji obiekty można podzielić na kilka kategorii:

Kategorie obiektów	Ilość pozycji (ogółem)	Wpisanych do rejestru
1]. Obiekty i zespoły sakralne oraz obiekty kultu religijnego, w tym:		
▪ Zabudowa sakralna (kościół, budynki klasztorne, kaplice, synagogi, a także obiekty wchodzące w skład zabudowy wokół kościelnej)	7	3
▪ Kapliczki kultowe	13	
▪ Figury, rzeźby sakralne o trwałym osadzeniu	3	
▪ Obiekty cmentarne (cmentarze, kaplice cmentarne, kirkuty)	5	4
2]. Obiekty dworskie, pałacowe, zabudowa podworska (za wyjątkiem parków)	4	3
3]. Obiekty użyteczności publicznej	7	1
4]. Obiekty wojskowe	21	
5]. Obiekty mieszkalne: wille, domy, kamienice	77	1
6]. Obiekty przemysłowe i poprzemysłowe	3	
7]. Zabytki techniki	1	1

8]. Obszary zabytkowej zieleni komponowanej	8	4
Łącznie:	149	17

Dla dopełnienia obrazu przeprowadzono zewnętrzny ogląd wszystkich budynków na terenie miasta i wskazano nadto kilkanaście budynków o metryce międzywojennej, z tego 9 charakteryzujących się staranną formą i dekoracją. Obiekty te (wskazane w aneksie) współtworzą zabytkową część zabudowy i jako takie winny trwale pozostać w krajobrazie miasta.

Spośród znajdujących się w ewidencji budynków kilka trwale utraciło zabytkowy wygląd. Przyczyniły się do tego przebudowy bądź rozbudowy wykonane przez właścicieli, które doprowadziły do zatarcia cech stylowych. Mając na uwadze zapis art. 3 pkt 1 ustawy z 23 lipca 2003 r., oraz jego wykładnię przedstawioną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, prawnie za obiekt zabytkowy można uznać ten, którego wartości historyczne, naukowe lub artystyczne są wyższe niż przeciętne i przez to zasługuje on na zachowanie. W związku z tym kilka spośród wymienionych w ewidencji pozycji nie mieści się już w definicji pojęcia zabytku.

Mając powyższe na uwadze, jednym z zadań programu będzie dokonanie właściwych zmian w ewidencji i jej uaktualnienie.

Budynek c.k. Gimnazjum z 1906 r. wg projektu Teodora Talowskiego. Fot. M. Strzyż

STRATEGIA DZIAŁAŃ W ZAKRESIE OCHRONY ORAZ OPIEKI NAD ZABYTKAMI

5. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Analiza stanu zabytków gminy Dębica została dokonana poprzez oględziny obiektów w terenie. Możliwość taka istniała jedynie w przypadku budynków powszechnie dostępnych i tych, których właściciele wyrazili zgodę. Większość zabytków stanowią jednak budynki będące własnością prywatną, w przypadku których kontakt z właścicielami napotykał na różne trudności (np. właściciele mieszkają poza Dębicą, a użytkownicy/wynajmujący nie czuli się kompetentni do udzielania informacji o obiekcie). W takich wypadkach analiza została dokonana na podstawie stwierdzenia stanu zewnętrznego budynku. Poniższa ocena opiera się na wynikach przeprowadzonej analizy terenowej, częściowo wywiadu terenowego oraz przeprowadzonej analizie SWOT. Podstawą jej opracowania była konsultacja zespołowa z gronem osób zaangażowanych w życie społeczne i kulturalne miasta, dysponujących określoną wiedzą o jego historii i dziedzictwie kulturowym. Ankieta konsultacyjna, na podstawie której sporządzono poniższą analizę, obejmowała pytania z zakresu: stanu zachowania zabytków; społecznego odbioru wizerunku zabytkowych części miasta; opieki na zabytkami prowadzonej przez instytucje miejskie do tego powołane, a także działalności stowarzyszeń, które za cel statutowy obierają troskę o dziedzictwo historyczne i kulturowe; inicjatywy władz samorządowych w zakresie opieki nad obiektami zabytkowymi; innych inicjatyw społecznych powodowanych troską o zachowanie zabytkowych dóbr kultury. Analiza z wykorzystaniem powyższych metod pozwoliła sformułować wnioski prezentowane w tabeli.

MOCNE STRONY	SZANSE ROZWOJU
Miasto otwarte Miasto usytuowane jest przy głównych trasach komunikacyjnych (drogowej – droga krajowa E4, autostrada /w trakcie realizacji/ i kolejowej), co stwarza możliwość swobodnych kontaktów i wymiany doświadczeń z innymi ośrodkami w Polsce i za granicą, a zwłaszcza możliwość rozwoju ruchu turystycznego ✓ Dębica jest siedzibą władz powiatowych, miejskich i gminnych. Wszystkie samorządy są otwarte na inicjatywy służące edukacji regionalnej i troskę o dziedzictwo kulturowe. Miejsce na mapie kulturowej Dębica jest miastem o długiej tradycji historycznej (lokacja średniowieczna) i kulturowej (w historii miasta spotykają się ze sobą kultura chrześcijańska i izraelicka) ✓ Dębica położona jest w regionie obfitującym w zabytki i atrakcje turystyczne. Okolice miasta są często odwiedzane przez turystów. Miasto zabytkowe Dębica posiada sporą ilość zabytków nieruchomych. W większości są to zabytki minionych 200 lat; wskazują na bogactwo kulturowe dawnego miasta ✓ Wśród zabytków są obiekty o dużej różnorodności (obiekty sakralne i kultu religijnego, judaika, obiekty podworskie, obiekty koszarowe, budynki użyteczności publicznej, zabytki przemysłowe i techniki, budynki mieszkalne: wille, kamienice, domy. ✓ W zabytkowych częściach miasta (np. Rynek) w miejsce pustych placów wzniesiono kamienice stylem nawiązujące do otoczenia. ✓ <u>Część odnowionych kamienic bądź domów prywatnych</u> pozostaje wierna pierwotnym detalom i elementom dekoracyjnym, a ich kolorystyka	Powstanie autostrady stwarza szansę na to, że Dębica będzie częściej odwiedzana przez turystów, a to będzie motywacją do działań podnoszących jakość zabytków miasta i ukierunkowanych na tworzenie projektów wokół zabytkowych części miasta. Skoncentrowane w Dębicy samorządy: miasta, powiatu i gminy mogą w podejmować wspólne przedsięwzięcia służące ratowaniu i popularyzowaniu dziedzictwa kulturowego miasta i regionu. W ramach wspólnych projektów mogą one m.in. starać się o fundusze na rewitalizację obiektów zabytkowych na nowo tworzonych szlakach turystycznych i ścieżkach historyczno- dydaktycznych. Wspólna historia i troska o zabytki kultury żydowskiej może być okazją do budowania relacji międzykulturowych, a w młodym pokoleniu postawy szacunku wobec innych religii. Obecność zabytków w krajobrazie miasta, przy roztropnej gospodarce przestrzennej, będzie świadczyć o jego tradycji kulturowej w centrum regionu atrakcyjnego turystycznie. Różnorodność obiektów zabytkowych będzie inspirować władze samorządowe, szkoły i stowarzyszenia do realizacji nowych, ciekawych projektów edukacyjnych, mających uwrażliwić mieszkańców, zwłaszcza młode pokolenie na wartość historyczną zabytków spotykanych na co dzień. Rynek mimo często rekonstruowanych elewacji jest wizytówką miasta, w kolejnych latach będzie oddziaływał na właścicieli zabytkowych obiektów.

nawiązuje do oryginalnej ✓ Wzrasta świadomość wartości budynków zabytkowych <u>u części właścicieli</u>, dzięki czemu troszczą się oni o estetykę na posesji i godną ekspozycję zabytkowej własności. ✓ Miejszem szczególnej troski o zabytki ruchome jest Muzeum Regionalne. Tutaj zabytkowe przedmioty są oddawane pod opiekę, Muzeum stara się także o ich konserwację. Szczególnie cenne zabytki domowe dębiczanie mogą używać w depozyt na wystawy. ✓ Na terenie miasta znajdują się potencjalne stanowiska archeologiczne, stwierdzone na podstawie prac powierzchniowych (46 punktów stwierdzonych w ramach programu Archeologiczna Mapa Polski). Opieka instytucjonalna. Instytucje prowadzące i wspierające działania w zakresie opieki nad dziedzictwem kultury. W Dębicy działa <u>Muzeum Regionalne</u> gromadzące zbiory w pięciu działach: archeologicznym, historycznym, etnograficznym, militarnym, sztuki. Muzeum prowadzi działalność ekspozycyjną, popularno- naukową i naukowo-badawczą, wydawniczą, dydaktyczną, inspiruje działania konserwatorskie w zakresie zabytków muzealnych i obiektów na terenie miasta. Muzeum jest ważnym ogniwem instytucjonalnym opieki nad zabytkami i jedyną jednostką prawną w mieście prowadzącą profesjonalną opiekę nad zabytkami ruchomymi. Muzeum współpracuje z wieloma placówkami muzealnymi w kraju i za granicą, uczestniczy w projektach międzynarodowych, utrzymuje kontakt z instytucjami naukowymi i kulturalnymi o zasięgu krajowym i europejskim. ✓ W mieście prężną działalność prowadzi <u>Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Dębickiej</u>, wspierające inicjatywy Muzeum Regionalnego. TPZD od lat prowadzi działalność naukową, dydaktyczno-kulturalną, popularyzującą wśród mieszkańców wiedzę o dziejach miasta i regionu. Wkład TPZD w świadomość społeczną dziedzictwa kulturowego jest nieoceniony. TPZD gromadzi ludzi cieszących się autorytetem i uznaniem społecznym, bezinteresownie oddanych	Jest nadzieja, że zadbane obiekty zabytkowe, mające właścicieli wrażliwych na ich wartość historyczną, będą inspiracją dla innych posiadaczy zabytków. Może to owocować wspólnymi inicjatywami mieszkańców. Muzeum Regionalne będzie miejscem, do którego trafiać będą także zabytki techniki. Placówka może stanowić dla mieszkańców instytucję wspierającą w pielęgnowaniu pamiątek rodzinnych, mających wartość zabytkową, a także miejscem, w którym będą oni mogli zasięgnąć rady konserwatorskiej, eksponować prywatne kolekcje. Na terenie Dębicy przeprowadzone zostaną badania archeologiczne w najciekawszych punktach stwierdzonych w ewidencji archeologicznej. Pozwoli to na objęcie ewentualne ochroną cenniejszych stanowisk, oraz otoczenie opieką pozyskanych zabytków. Muzeum Regionalne dzięki dobrej współpracy z samorządami gminnymi i powiatem, rozwinie się poprzez tworzenie oddziałów zamiejscowych w powiecie. To umożliwi dotarcie do szerszego grona odbiorców, oraz pozwoli rozszerzyć większą opiekę nad zabytkami. Muzeum może stać się placówką, w której z ramienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, sprawowana będzie opieka konserwatorska nad lokalnymi zabytkami. Muzeum rozwinie dział sztuki, do którego pozyska zabytkowe dzieła twórców lokalnych. Dzięki współpracy z Towarzystwem Przyjaciół Ziemi Dębickiej Muzeum może rozwinąć pion badawczy, a przyszłości starać się o powołanie przy Muzeum oddziału archiwalnego. Pozwoli to zarówno na ratowanie dokumentów i pamiątek dębiczanie mających wartość archiwalną, jak również na rozwój lokalnych wydawnictw popularno-naukowych. Wiele historycznych i zabytkowych miejsc na terenie miasta otrzyma pamiątkowe tablice, monumenty, oznakowanie.

trosce o tradycję i pamięć historyczną. Wśród inicjatyw można wymienić m.in. szereg publikacji o regionie, upamiętnianie miejsc pamięci i tradycji historycznej, uruchomienie dwóch oddziałów zagranicznych TPZD: na Ukrainie i w Luksemburgu. Na Ukrainie stowarzyszenie wspiera polonię i inicjatywy służące ratowaniu polskich zabytków na wschodzie.	Wokół „zabytków codzienności” zadbanych i popularyzowanych mieszkańcy Dębicy w naturalny sposób nabywają wrażliwość i pamięć historyczną, odczuwają więź z pokoleniami przodków, to zaś będzie owocować postawą więzi ze swoim miastem.
✓ Przy Parafii Św. Jadwigi w Dębicy działa <u>Towarzystwo Opieki nad Starym Cmentarzem</u>. Stowarzyszenie to troszczy się o wizerunek najstarszej dębickiej nekropolii, prowadzi inwentaryzację grobów, opracowuje przewodnik po starym cmentarzu, inspiruje działania parafii oraz wpływa na tworzenie klimatu społecznego wokół opieki nad zabytkami cmentarza	TPZD, pozyskując nowych członków, stanie się szerokim forum dyskusji nad bieżącymi problemami ochrony zabytków naszego miasta.
✓ W Dębicy rozwinięty jest <u>ruch środowisk kombatanckich</u>. Wśród nich są koła terenowe: Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, Związku Sybiraków, Związku Kombatanatów i Byłych Więźniów Politycznych, Związku Inwalidów, Związku Solidarności Polskich Kombatanatów, Związku Dębickich Saperów. Stowarzyszenia te inspirują wiele działań służących kształtowaniu świadomości patriotycznej i utrwaleniu pamięci historycznej. Organizacje te inspirują władze miasta do przedsięwzięć mających upamiętniać wydarzenia, postaci i miejsca historyczne na terenie miasta.	Cmentarz parafialny w Dębicy otrzyma na całym zabytkowym obszarze nowe wyłożenie alejek, zabytkowe nagrobki zostaną odnowione przez rodziny i osoby opiekujące się nimi. Powstanie przewodnik po starym cmentarzu, dzięki czemu dębiczanie z większą wrażliwością spoglądać będą na otoczenie grobów swoich bliskich i troszczyć się będą o zabytkowe nagrobki.
Klimat społeczny wokół dziedzictwa kulturowego miasta	Przy środowiskach kombatanckich mogą powstawać kluby miłośników tradycji wojskowych, stowarzyszenia rodzin i sympatyków tradycji np. Armii Krajowej, lokalne stowarzyszenia pamięci itp. Mogą one skupiać młodzież i dorosłych, dla których patriotyzm, etos Polskiego Państwa Podziemnego to wartości szczególnie bliskie. W konsekwencji zaowocuje to nowym, światłym pokoleniem dębiczan, szanujących historię, dziedzictwo przodków, a także zabytki poprzednich pokoleń.
Dębickie parafie rzymsko-katolickie poprzez nauczanie budują wrażliwość społeczną dla dziedzictwa duchowego przodków, aktywnie wspierają inicjatywy patriotyczne, opiekują się zabytkami sakralnymi (Parafia pw. Św. Jadwigi, Parafia Matki Bożej Anielskiej).	Troska o dziedzictwo kulturowe, w tym wizerunek jego zabytków, w społeczności miasta będzie rozumiana jako wartość duchowa, a w kategoriach moralnych jako wyraz odpowiedzialności za świadomość przyszłych pokoleń.
✓ Szkoły dębickie wszystkich poziomów prowadzą edukację regionalną w różnym zakresie i trybie zajęć (lekcje, wycieczki, zajęcia pozalekcyjne, współpraca z Muzeum Regionalnym) Część szkół organizuje uroczystości patriotyczne o charakterze miejskim i powiatowym.	Młodzież kończąca edukację szkolną będzie posiadać podstawową wiedzę o historii miasta i jego zabytkach, będzie rozumieć potrzebę ochrony zabytków i opieki nad nimi, a w przyszłości elita tej młodzieży angażować się będzie w lokalne inicjatywy służące opiece nad zabytkami.
✓ Zasłużoną dla krzewienia kultury artystycznej jest Galeria Miejskiego Ośrodka Kultury, organizująca	Różne źródła, z których płynie zachęta do angażowania się w życie kulturalne miasta,

wystawy i plenery oraz prowadząca aktywną działalność dydaktyczną i warsztatową. ✓ W mieście widoczne jest zapotrzebowanie na kulturę wyższego rzędu. Duża część mieszkańców miasta pozostaje wrażliwa na twórczość i sztukę, co można zaobserwować podczas organizowanych przy okazji świąt narodowych imprez plenerowych i wydarzeń scenicznych. Licznie gromadzą się dębiczanie na przedstawieniach oper i operetek, spektaklach teatralnych i koncertach. Sprzyja to kształtowaniu postaw umiłowania dla tradycji i jej zabytków. ✓ W Dębicy liczne jest grono kolekcjonerów i miłośników zabytków. Daje się to zaobserwować na podstawie licznego uczestnictwa dębiczan w comiesięcznym jarmarku miejskim, będącym także giełdą staroci. Pasjonujący się historią lokalną często odwiedzają tutejsze Muzeum Regionalne, są darczyńcami muzeum. ✓ Potencjałem miasta jest młodzież skupiona w organizacjach patriotycznych: Związek Strzelecki, Związek Harcerstwa Polskiego, młodzież współpracująca ze Środowiskiem 5 Pułku Strzelców Konnych ŚZŻAK – opiekunowie Szlaku Partyzanckiego II Zgrupowania Armii Krajowej Obwodu Dębica. Młodzież tych środowisk chętnie uczestniczy w uroczystościach patriotycznych, angażuje się w inicjatywy Muzeum Regionalnego, wspiera środowiska kombatanckie. ✓ Klimat sprzyjający trosce o dziedzictwo kulturowe miasta obecny jest w lokalnych mediach. Na łamach dębickich tygodników pojawiają się artykuły poświęcone pamięci historycznej; dotyczące aktualnych problemów dębickich zabytków, estetyki miejskich ulic, placów, często będących otoczeniem zabytkowych obiektów i wizytówką miasta. Działania miasta w zakresie opieki nad zabytkami Miasto prowadzi gminną ewidencję zabytków. Obiekty zabytkowe uwzględnia się także w istniejących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta określa obszary wskazane do objęcia ochroną z uwagi na lokalne wartości zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego, w tym: zakreśla obszar zabytkowego Starego i Nowego Miasta, obszary z zabytkowymi elementami miasta XIX-wiecznego.	twórczość artystyczną, zaowocuje w przyszłym pokoleniu postawą szacunku dla dóbr kultury. Grono kolekcjonerów i pasjonatów zabytków będzie się powiększać, zasilając krąg osób zaangażowanych w społeczną opiekę nad zabytkami. Młodzież skupiona w organizacjach patriotycznych odbierze solidną formację, co w przyszłości zaowocuje szlachetną postawą, inicjatywą społeczną i odpowiedzialnością młodych za lokalne dziedzictwo przodków. Dębickie media na łamach tygodników i w telewizji będą w coraz większym zakresie koncentrować uwagę odbiorców na tym, co stanowi wartość kulturową miasta, budzić ich wrażliwość na stan obiektów zabytkowych. Wszystkie obiekty zabytkowe miasta znajdują się w ewidencji, a dla ich właścicieli będzie to powód do dumy. Kontakt właścicieli zabytków z Urzędem Miasta będzie formą partnerskiej współpracy, która przełoży się na stan zachowania zabytków. Prawną opieką konserwatora zostaną objęte nowe obiekty, np. synagoga. Władze miasta będą mecenasem dla obiektów będących w rejestrze zabytków, a także

✓ Władze miejskie w zakresie swoich możliwości budżetowych troszczą się o estetykę i wizerunek zabytkowych części miasta. ✓ Sukcesem władz miasta jest rewitalizacja obiektu koszarowego ✓ Gmina Miasta Dębica jest organem prowadzącym dla Muzeum Regionalnego. Wspiera i finansuje większość jego działań. ✓ Władze miejskie pozostają wrażliwe na głos społeczny w zakresie upamiętniania miejsc i postaci ważnych dla historii i tradycji lokalnej (nazewnictwo ulic, rond, tablice pamiątkowe, obeliski i monumenty) ✓ Miasto uczestniczy w międzynarodowych projektach partnerskich. Uczestnicząc w wymianie kulturowej, tworzy szersze ramy dla rozwoju turystyki lokalnej. ✓ Tradycje jarmarku w Dębicy	planowanych do wpisu; będą utrzymywać kontakt z właścicielami obiektów i negocjować warunki ew. pomocy przy renowacji lub konserwacji obiektów. Obiekt pokoszarowy może być wzorem dla innych miast. Miasto nadal dostrzegać będzie Muzeum Regionalne jako źródło kształtowania kultury ducha, patriotyzmu, szacunku dla lokalnej historii i zabytków wśród mieszkańców Dębicy. Miejsca i postacie z historii ziemi dębickiej godne upamiętnienia znajdą swe miejsce w pamięci zbiorowej w formie tablic, nazw patrolnych ulic, budynków i placówek. Udział w projektach, formach partnerstwa i wymiany międzynarodowej przyniesie duże korzyści dla miasta, które zyska fundusze na odnowę zabytków miejskich. Tradycja comiesięcznego jarmarku, na stałe wpisze się w krajobraz Dębicy, stanie się początkiem odnowy innych tradycji miasta

SŁABE STRONY

ZAGROŻENIA

Stan zabytków Część zabytków architektury została na przestrzeni lat gruntownie wyremontowana lub przebudowana, co w wielu przypadkach doprowadziło do zatury cech stylowych • użycie nowoczesnych, niepasujących do ogólnej formy obiektu materiałów lub technik elewacyjnych (kafelki, dekortynki, • w kilku przypadkach termoizolacja budynku zasadniczo zmieniła zabytkową elewację (np. kilka obiektów przy ul. Rzeszowskiej i ul. Krakowskiej) • budynek dworca PKP przebudowany w latach 70. stracił galicyjską formę, wystrój elewacji i wnętrza.	Bezpowrotna utrata oryginalnej formy budynków. Kicz budowlany zwłaszcza w przypadku obiektów, których właściciele nie chcą umieszczenia ich w ewidencji, wpłynie niekorzystnie na całość wizerunku zabytkowych części miasta. Niektóre budynki jedynie z nazwy i z muru pozostaną zabytkami Obecny stan budynku dworca zgasi szansę na odbudowę prestiżu Dębicy jako miasta na dawnej trasie cesarskiej linii kolejowej. Funkcjonowanie obiektu w takim stanie, bez całościowej koncepcji rewitalizacji sprawi, że będzie on zdominowany przez drobną,

Na terenie miasta są zabytki dużej rangi - wpisane do rejestru zabytków, całkowicie zaniedbane przez właścicieli. Zarówno WUOZ, jak i miasto nie mają możliwości, aby wpłynąć na właściciela obiektu. • założenie dworsko-parkowe <i>Latoszyn</i> (teren miasta Dębicy). Lamus z XVI/XVII w. na przestrzeni kilkudziesięciu lat popadł w stan kompletnej ruiny i nie jest zabezpieczony. • Park dworski <i>Latoszyn</i> obfitujący w wiekowe drzewa, wpisany do rejestru zabytków, jest całkowicie zaniedbany. • Synagoga dębicka późnobarokowa, jeden ze starszych obiektów, w mieście nie doczekała się jeszcze działań restauracyjnych i konserwatorskich Brak środków finansowych lub zdecydowanych działań właścicieli powoduje, że część zabytków, wymagająca pilnej renowacji, pozostaje w fazie projektów i traci na świetności: np. budynek dawnego „Sokoła” - D.K. „Śnieżka”; ostatnie nie remontowane obiekty na terenie koszar (budynek z wieżą), niektóre obiekty na cmentarzu parafialnym, niektóre kamienice i domy. Rzeczywistość gospodarcza eliminuje niektóre (do niedawna w pełni użytkowane) obiekty zabytkowe i ich potrzeby konserwatorskie (obiekty PKP) • właściciel dystansuje się od projektów poprawy stanu, nie podejmując kroków w kierunku rewitalizacji obiektu - zabytkowe budynki stacji kolejowej • brak koncepcji wykorzystania obiektu z poszanowaniem jego historycznego charakteru. Brak istniejącej bazy danych o zabytkach ruchomych w mieście. Nie praktykowano dotąd ich ewidencjonowania. (<i>Jedynie Muzeum Regionalne prowadzi inwentarze muzealiów</i>) W Dębicy nie są zbadane i udokumentowane istniejące bądź domniemane stanowiska archeologiczne (stwierdzone na podstawie badań	tymczasową działalność usługowo - handlową. To zaś wpłynie niekorzystnie na utrzymanie obiektu, jego wizerunek i stan techniczny. Miasto utraci cenne pamiątki architektoniczne, najstarsze obiekty, świadczące o dawnym znaczeniu miasta, jego ciekawej historii. Znajdujący się w rejestrze zabytków cały obiekt założenia dworsko- parkowego <i>Latoszyn</i> grozi zniszczeniem. Trwanie synagogi w obecnym stanie sprawi, że ulegnie ona zniszczeniu, a wilgoć doprowadzi do straty zabytkowej polichromii. W konsekwencji jedna z nielicznych pamiątek po dużej społeczności izraelskiej dawnego miasta straci na znaczeniu. Opóźnianie się realizacji projektów, brak środków, brak skutecznych działań programowych, brak inicjatywy w staraniu się o fundusze lub - w przypadku obiektów prywatnych - brak woli zabiegania o wsparcie instytucjonalne spowoduje zniszczenie zabytkowych obiektów. Brak zdecydowanych działań inwestycyjnych, pomysłów na rewitalizację obiektów, czy nawet dialogu z potencjalnymi inwestorami spowoduje niszczenie zabytkowych budynków i wpłynie niekorzystnie na wizerunkową część miasta. Nieewidencjonowane zabytki ruchome nie będą miały możliwości wsparcia konserwatorskiego, ulegną zapomnieniu bądź zaniedbania przez potomków nieświadomych ich wartości. Działania inwestycyjne, roboty budowlane, drogowe bez uwzględnienia asystencji archeologów mogą doprowadzić do

powierzchniowych) Zabytkowe obszary zieleni projektowanej np. drzewostan na ul. Ratuszowej (poza drzewami wewnątrz ogrodzeń), park dworski <i>Latoszyn</i>, Park Sokoła nie są w pełni wykorzystane, bądź też są zaniedbane, choć mogłyby służyć jako tereny spacerowo-rekreacyjne. Opieka instytucjonalna nad zabytkami Miasto nie posiada instytucji prawnej reprezentującej Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków (miejskiego konserwatora zabytków, społecznego opiekuna zabytków). Klimat społeczny wokół dziedzictwa kulturowego Wśród wielu mieszkańców panuje zgubne przekonanie, że umieszczenie zabytkowego obiektu w gminnej ewidencji zabytków lub rejestrze zabytków to jedynie źródło problemów. Istnieje względna niechęć do umieszczania zabytkowych obiektów w ewidencji. Niedostrzeżenie przez niektórych właścicieli potrzeby zadbania o obiekty mające znaczenie historyczne dla miasta np. zespół budynków kolejowych, pierwsza brama wjazdowa do Zakładu Gum Jezdnych. Brak wrażliwości ze strony właścicieli na potrzebę restauracji i zmiany formy użytkowania zabytków o wyjątkowym znaczeniu dla wizerunku miasta, np. obojętność właściciela Synagogi. Pragmatyzm i obojętność niektórych prywatnych przedsiębiorców powoduje, że obiekty zabytkowe, świadczące o tradycji i świetności, są pozbawione możliwości rewitalizacji i ekspozycji. Fatalne otoczenie założenia dworsko- parkowego <i>Latoszyn</i> (hurtownie, zaniedbane dojście do obiektu) eliminuje jego wartość. Działania miasta w zakresie opieki nad zabytkami Kondycja gospodarczo-ekonomiczna miasta nie daje możliwości finansowych do szerszego inwestowania w renowację zabytków. Brak zdecydowanego dialogu z właścicielami zabytków (spółki PKP, właściciele założenia	bezpowrotnej utraty stanowisk i wiedzy o najstarszych dziejach ziemi dębickiej. Praktyka zaniedbania terenów zielonych-naturalnych płuc miasta sprawi, że dębiczanie utracą potencjalne miejsca wypoczynku i rekreacji, a miasto cenne walory przyrodnicze. Miasto nie będzie miało bieżącej projekcji stanu zabytków i własnej inicjatywy instytucjonalnej w zakresie opieki nad dziedzictwem kulturowym. Utrwali się niekorzystna tendencja do ukrywania wartości zabytkowej prywatnych obiektów, co w konsekwencji przełoży się na obojętną postawę wobec zabytkowej architektury i jej degradację. Świadomość historii miasta wśród mieszkańców będzie maleć. Zaniedbanie zabytkowej synagogi przez właściciela – wbrew intencjom mieszkańców i samorządu miasta – niesprawiedliwe budowac będzie zły wizerunek dębiczian wśród odwiedzających miasto turystów (zwłaszcza z zagranicy). W konsekwencji może też wpłynąć na zubożenie pojęcia szacunku dla innych kultur. Trwanie takiego stanu budzić będzie obojętność społeczną i zniechęcenie do miejsc ważnych w historii Dębicy, które mogłyby stanowić atrakcję turystyczną i zabytkowy atut miasta. Atrakcyjność miasta na mapie turystycznej straci na znaczeniu

dworsko- parkowego <i>Latoszyn</i>)	

Powyższa analiza wskazuje, iż problemy związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami są niezwykle złożone i zależne od wielorakich czynników. Optymistyczne wnioski wynikające z mocnych stron miasta, zarówno obiektywnie uwarunkowanych, jak i będących owocem wieloletnich działań samorządu, pozwalają formułować wizję Dębicy jako miasta, którego atutem jest troska o dziedzictwo kulturowe. Szanse, jakie rysują się na tle pozytywnych działań i postaw społecznych, są jednak neutralizowane zagrożeniami wynikającymi w dużej części z braku wrażliwości i wyobraźni, a nawet obojętności prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych. Najpoważniejszym problemem, z jakim zmagają się samo miasto, jest potrzeba inwestycji i środków finansowych, aby formułowane od dawna projekty działań ukierunkowanych na pielęgnowanie dziedzictwa kulturowego mogły znaleźć swoją realizację.

6. Założenia programowe

6.1

PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ

Punktem wyjścia do sformułowania priorytetów i kierunków działań są cele określone w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87, ust. 2), cytowane w pierwszej części opracowania. Istotnym uwarunkowaniem są kierunki wyznaczone w Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami. Trzecim najistotniejszym czynnikiem, warunkującym przyjęte kierunki działań, a zwłaszcza zadania, są wyniki analizy stanu dziedzictwa kulturowego Dębicy, analizy SWOT oraz ocena dokumentów strategiczno – planowych sporządzonych dla terenu miasta. W programie na lata 2013 – 2017 przyjęto następujące priorytety oraz sformułowane na ich gruncie długofalowe cele strategiczne (kierunki działań) :

PRIORYTET I

*ZACHOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO, POPRZEZ REWALORYZACJĘ ZABYTEKÓW
I SPRAWOWANIE NAD NIMI OPIEKI KIERUNKIEM W ROZWOJU SPOŁECZNO-
GOSPODARCZYM MIASTA I INWESTYCJĄ W PRZYSZŁOŚĆ DĘBICY.*

Kierunki działań:

- I.1 Stała inwentaryzacja zabytków i ich dokumentowanie w oparciu o badania specjalistyczne i monitoring stanu ich zachowania.
- I.2 Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- I.3. Budowa i wdrażanie systemu stałej opieki nad zabytkami, wspieranie działań Muzeum Regionalnego i inicjatyw środowiskowych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego.
- I.4. Kształtowanie wizerunku Dębicy jako miasta perspektyw w oparciu o lokalną tradycję historyczną, gospodarczą (*Dębica- perła na mapie COP*) i społeczną (*miasto kontaktów, integracji regionalnej i kulturowej*) wraz z działaniami umożliwiającymi tworzenie miejsc pracy.

PRIORYTET II

OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO DĘBICY I ŚWIADOME JEGO KSZTAŁTOWANIE JAKO PRZEDMIOT WSPÓLNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI SAMORZĄDU, PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH, INSTYTUCJI I ORGANIZACJI ORAZ MIESZKAŃCÓW.

Kierunki działań:

- II.1. Podejmowanie działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego oraz wdrażanie ich do strategii i rozwiązań systemowych.
- II.2. Budowanie platformy współpracy samorządu, podmiotów gospodarczych, społecznych i osób cywilnych w dziele ochrony krajobrazu kulturowego miasta.
- II.3. Korelacja programowa działań służących ochronie zabytków, w tym krajobrazu kulturowego z działaniami w zakresie ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
- II.4. Troska o właściwą ekspozycję walorów krajobrazu kulturowego miasta.
- II.5. Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

PRIORYTET III

TROSKA O KSZTAŁTOWANIE TOŻSAMOŚCI LOKALNEJ DĘBICZAN W OPARCIU O DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO – BADAWCZĄ, EDUKACJĘ ORAZ POPULARYZOWANIE DZIEDZICTWA POKOLEŃ.

Kierunki działań:

- III.1. Inicjowanie i wspieranie działalności naukowo-badawczej wokół cennych obiektów i zespołów zabytkowych miasta.
- III.2. Prowadzenie działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej wśród dzieci, młodzieży i dorosłych.
- III.3. Działania promujące dziedzictwo kulturowe poprzez turystykę i rekreację.

6.2 CELE OPERACYJNE I ZADANIA

Priorytet I.

Zachowanie dziedzictwa kulturowego, poprzez rewaloryzację zabytków i sprawowanie nad nimi opieki kierunkiem w rozwoju społeczno gospodarczym miasta i inwestycją w przyszłość Dębicy.

Kierunek działań	
Cel operacyjny	Zadania
I.1 Stała inwentaryzacja zabytków, ich dokumentowanie w oparciu o badania specjalistyczne i monitoring stanu ich zachowania	
1) Przegląd zabytków pod kątem aktualizacji zinwentaryzowanych zasobów	▪ Uzupełnienie gminnej ewidencji zabytków o obiekty dotąd nie ujęte, dokonanie oględzin w terenie i sporządzenie dokumentacji merytorycznej. ▪ Rozpoznanie stanu i sporządzenie ewidencji zabytków ruchomych. ▪ Opracowanie kart ewidencyjnych stanowisk archeologicznych (potencjalnych stanowisk badań archeologicznych)
2) Uzupełnienie dokumentacji zabytków w oparciu o badania specjalistyczne	▪ Opracowanie pełnego Studium wartości kulturowej zabytków w oparciu o kwerendę źródeł.
3) Stały monitoring stanu zachowania zabytków .	▪ Obserwacja stanu funkcjonowania i użytkowania obiektów zabytkowych, ▪ Obserwacja prac remontowych w obiektach wykazujących wartość zabytkową, nie objętych opieką konserwatorską i stosowna konsultacja z właścicielami.
4) Współpraca z właścicielami obiektów w procesie inwentaryzowania zasobów zabytkowych	▪ Udzielanie pełnej informacji o wartości zabytkowej obiektu jego właścicielowi. ▪ Utrzymywanie kontaktów z właścicielami zabytków

I.2. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

1) Działania ratujące obiekty zagrożone całkowitą degradacją	▪ Uwzględnianie stanu badań w przygotowaniu i realizacji działań inwestycyjnych ▪ Utrzymywanie stałej konsultacji z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w działaniach ratujących obiekty zagrożone degradacją. ▪ Nawiązanie kontaktu z właścicielami Zespołu dworsko- parkowego „Latoszyn” i negocjowanie form pomocy w ratowaniu obiektu (po konsultacji z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków) ▪ Wsparcie samorządu miejskiego dla działań prowadzonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków mających za cel ratowanie budynku Synagogi (udział w negocjowaniu warunków z Gminą Żydowską w Krakowie) ▪ Pozyskanie funduszy z programów operacyjnych lub wygospodarowanie w budżecie miasta środków na ratowanie najbardziej zagrożonych zabytkowych obiektów komunalnych. ▪ <u>propozycja</u> prowadzenia cyklicznej akcji: <i>Miasto –swoim przodkom</i>. Polegałaby na tym, aby w każdym kolejnym roku samorząd miasta udzielił wsparcia w ratowaniu/ renowacji jednego nagrobka, postaci znaczącej dla historii miasta, która pozostaje w opuszczeniu, złym stanie. Akcję można przeprowadzić wspólnie z Towarzystwem Opieki nad Starym Cmentarzem.
2) Negocjowanie warunków współpracy z właścicielami zabytkowych domów i kamienic w zakresie poprawy stanu obiektów.	▪ Nawiązanie kontaktów z właścicielami zaniedbanych obiektów zabytkowych (domów, kamienic, kapliczek) i zabiegi w celu poprawy ich stanu, przy jednoczesnym eliminowaniu sytuacji konfliktowych. ▪ Opracowanie i uchwalenie projektu działań

3) działania ratujące dziedzictwo archeologiczne. 4) działania ratujące obiekty przemysłowe i zabytki techniki	mających na celu wsparcie prywatnych właścicieli niszczących zabytków w inicjatywie ratowania obiektów. ▪ Wprowadzenie form honorowania (wyróżniania, nagradzania) prywatnych obiektów zabytkowych najlepiej odrestaurowanych (poddanych renowacji) w kolejnych latach. (forma konkursowa - <i>zabytek roku</i>) ▪ Podjąć rozmowy z właścicielem Kapliczki przy ul Świątosławy 139, w sprawie opieki nad tą XIX wieczną kapliczką ▪ Inicjowanie projektów mających na celu pozyskanie środków finansowych na prowadzenie badań archeologicznych. ▪ Uwzględnianie stanu badań archeologicznych, mapy stanowisk w przygotowaniu i realizacji prac inwestycyjnych. ▪ Informowanie i rekonesans archeologiczny w miejscu planowanych inwestycji zakładających ingerencję w strukturę gruntu, w terenie obejmującym stanowiska stwierdzone badaniami powierzchniowymi. ▪ Negocjowanie z dyrekcją Firmy Dębica S.A. w sprawie przeprowadzenia renowacji dawnej bramy wjazdowej do pierwszego Zakładu Gum Jezdnych. (jest to obiekt modernistyczny z kon. lat 30 XX w. z ciekawymi jak na obiekt przemysłowy detalami architektonicznymi). Renowacja bramy i jej otoczenia (także parkingu naprzeciwko) podniosłaby prestiż tradycji miasta i samego zakładu. Upamiętnienie faktu powstania Stomilu i jego założycieli na ścianie frontowej zabytkowej bramy mogłoby zapoczątkować lokalny szlak śladem inwestycji COP w naszym mieście i powiecie. ▪ Negocjowanie z firmami i zakładami przemysłowymi o najstarszej tradycji, ochrony bądź pozyskania i gromadzenia w określonym miejscu najstarszych, zabytkowych już urządzeń mechanicznych, maszyn i pojazdów, lub ich elementów. Celem tych zabiegów

5) działania służące racjonalnemu zagospodarowaniu i rewitalizacji obiektów zabytkowych, przy uwzględnieniu ich atrakcyjności, historycznego charakteru i realnych potrzeb mieszkańców. 6) Działania ratujące zagrożone obiekty zabytkowej zieleni komponowanej	byłoby w przyszłości utworzenie parku dawnych urządzeń mechanicznych, a w perspektywie przyszłości oddziału Muzeum Regionalnego - Parku Techniki Przemysłowej ▪ Opracowywanie projektów wykorzystania niezagospodarowanych bądź niekorzystnie zagospodarowanych obiektów zabytkowych. ▪ Wynegocjowanie warunków zagospodarowania nieużytkowanych budynków kolejowych, przy uwzględnieniu ich historycznego charakteru i zabytkowej formy. Z uwagi na to, że budynki te nie są w pełni zagospodarowane niszczeją i tworzą niekorzystny dla miasta wizerunek, na trasie międzynarodowej linii kolejowej. ▪ Wdrożenie praktyki, aby podczas gruntownych remontów, przebudowy lub rozbiórek budynków miejskich mających cechy zabytkowe umożliwić wcześniejszą konsultację z Muzeum Regionalnym, w sprawie przeprowadzenia wizji lokalnej tych części obiektu, które mogą ulec zniszczeniu, pod kątem ich wartości historycznej/ muzealnej. ▪ Rewitalizacja obszaru parku na terenie dawnej jednostki, przy ul. Ratuszowej ▪ Uzyskanie korzystnych decyzji w sprawie ratowania parku (w tym starodrzewu), w drodze negocjacji z właścicielami Zespołu dworsko - parkowego „Latoszyn” przy ul. Starzyńskiego.
<i>I.3. Budowa i wdrażanie systemu stałej opieki nad zabytkami, wspieranie działań Muzeum Regionalnego i inicjatyw środowiskowych służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego miasta.</i>	
1) Stała opieka nad zabytkami nieruchomymi	▪ W porozumieniu z innymi samorządami z terenu powiatu podjęcie starań o powołanie w mieście delegatury Wojewódzkiego

2) Wspieranie funkcjonowania Muzeum Regionalnego jako wiodącej instytucji opieki nad zabytkami ruchomymi w mieście.	Urzędu Ochrony Zabytków, który sprawowałby prawną opiekę nad zabytkami w Dębicy i regionie. Tymczasowo zaś powołanie przy Urzędzie Miasta instytucji Społecznego Opiekuna Zabytków, który pozostawałby w stałym kontakcie z właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. ▪ Wdrożenie systemu systematycznego oglądu miejskich obiektów zabytkowych pod kątem potrzeb renowacyjnych i remontowych. ▪ Otoczyć szczególną troską samorządu utrzymanie zabytków o największym znaczeniu historycznym, artystycznym i krajobrazowym dla miasta, których wygląd utrwalił się w świadomości lokalnej mieszkańców, w tym szczególnie: - <u>Plac Gryfitów z Figurą Matki Bożej</u> zachować w nienaruszonej formie ekspozycyjnej jako dzieło w pełni ukończone. Zatroszczyć się wygląd wschodniej i zachodniej strony placu; - podjąć działania w celu poprawy wyglądu zabytkowych kamienic będących w dyspozycji miasta, położonych wzdłuż głównych ulic. ▪ Starania w celu zneutralizowania wpływu bytowania gołębi na stan zabytkowych kamienic w centrum miasta. ▪ Starania o poprawę stanu elewacji wieży ciśnień na stacji kolejowej ▪ Troska o zapewnienie Muzeum Regionalnemu warunków logistycznych do właściwego magazynowania i przechowywania muzealiów; prowadzenia podstawowych prac konserwacyjnych i ekspozowania zabytków Dębiczan. W perspektywie - pozyskanie środków na zagospodarowanie poddasza w budynku głównym Muzeum. ▪ Modernizacja budynków Muzeum, w szczególności drenaż i hydroizolacja

3) Patronat miasta nad inicjatywami instytucji i środowisk społecznych służącymi zachowaniu i utrwaleniu dziedzictwa kulturowego	budynków nr 8 i 25. ▪ Wspieranie inicjatyw Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Dębickiej, Towarzystwa Opieki nad Starym Cmentarzem, organizacji kombatanckich mających na celu upamiętnianie miejsc, wydarzeń i postaci ważnych dla dziedzictwa miasta. ▪ Wspieranie inicjatyw podejmowanych przez Galerię Sztuki Miejskiego Ośrodka Kultury, Biblioteki, Zespoły Pieśni i Tańca, Szkołę Muzyczną, Towarzystwo Śpiewaczo – Muzyczne, domy kultury MOK, które gromadzą Dębiczan wokół dziedzictwa kulturowego Dębicy.

I.4. Kształtowanie wizerunku Dębicy jako miasta perspektyw w oparciu o lokalną tradycję historyczną, gospodarczą (Dębica- perła na mapie COP) i społeczną (miasto kontaktów, integracji regionalnej i kulturowej), wraz z działaniami umożliwiającymi tworzenie miejsc pracy.

1) Objęcie mecenatem miejskim wybranych obiektów zabytkowych mających szczególne znaczenie historyczne, a dziś także wizerunkowe dla miasta. 2) Wykorzystanie lokalnej tradycji i zasobów kulturowych w marketingu i promocji Dębicy jako miasta otwartego.	▪ Inicjatywy mające na celu o wyakcentowanie tradycji przemysłowych Dębicy związanych z funkcjonowaniem Centralnego Okręgu Przemysłowego; upamiętnienie miejsc, stworzenie szlaku z przystankami w miejscach gdzie powstały inwestycje COP, wydanie przewodnika tego szlaku, który byłby doskonałą okazją do promocji firm działających na terenie miasta. Promocja lokalnych firm to szansa na ich rozwój i nowe miejsca pracy. ▪ Organizacja comiesięcznego Jarmarku rzemiosła, rękodzieła i twórczości lokalnej, oraz „Dembickiej” Giełdy Staroci, imprezy, która lansuje tradycje handlowe miasta, pozwala na promocję lokalnych wyrobów, produktu regionalnego, a przy tym odbywa się w scenerii zabudowy rynku miejskiego. ▪ <u>propozycja:</u> Przy tej okazji raz w roku, podczas jarmarku kończącego sezon może

odbywać się podsumowanie plebiscytu na najlepszy produkt regionalny, w którym partnerem miasta byłyby inne samorządy z terenu powiatu, oraz firmy działające na terenie dawnych fabryk COP. Byłoby to nawiązaniem do dawnych tradycji miasta.

Priorytet II.

Ochrona krajobrazu kulturowego Dębicy i świadome jego kształtowanie jako przedmiot wspólnej odpowiedzialności samorządu, podmiotów gospodarczych, instytucji i organizacji oraz mieszkańców.

Kierunek działań	
Cel operacyjny	Zadania
II.1. Podejmowanie działań służących prawnej ochronie dziedzictwa kulturowego oraz wdrażanie ich do strategii i rozwiązań systemowych	
1) Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju	▪ Uwzględnianie Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami w dokumentach strategicznych miasta, studiach i programach rozwoju. ▪ Respektowanie priorytetów i kierunków działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi, w podejmowanych, bieżących decyzjach przez Radę Miasta.
2) Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego	▪ Uwzględnianie Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami w kierowaniu polityką przestrzenną miasta, tworzeniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, planowaniu inwestycji itp. ▪ Wprowadzenie w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego stosownych zapisów ochronnych dla obiektów zabytkowych w strefach A i B, ze szczególnym zastrzeżeniem nienaruszalności ekspozycyjnej i krajobrazowej Placu Gryfitów.

3) Działania podejmowane w celu otoczenia ochroną prawną nowych obiektów zabytkowych.

- Wnioskowanie o wprowadzenie do rejestru zabytków nowych obiektów, [synagoga - proces rejestracji trwa; propozycje do dyskusji: budynek dawnego Gimnazjum (ob. I LO), figura Matki Bożej na Placu Gryfitów]
- propozycja: Podjęcie starań o utworzenie Parku Kulturowego w Strefie A (obszar dwóch rynków - granice poddać dyskusji w gronie historyków i historyków sztuki)

II.2. Budowanie platformy współpracy samorządu miasta i powiatu, Kościoła, podmiotów gospodarczych, społecznych i osób cywilnych w dziele ochrony krajobrazu kulturowego Dębicy.

1) Współpraca z powiatem poprzez inicjatywy służące poprawie stanu wnętrza urbanistycznych i ochronie krajobrazu kulturowego miasta

- Podjęcie wraz z władzami powiatu i parafią Św. Jadwigi wspólnych starań o zachowanie krajobrazu Placu Gryfitów – najstarszej części miasta, z uwzględnieniem stanu zabudowy i użytkowania budynku dawnego Pałacyku Raczyńskich.

2) Podjęcie kroków systemowych w budowaniu relacji z właścicielami firm, sklepów, zakładów produkcyjnych i usługowych prowadzącymi działalność w obiektach zabytkowych

- Stanowienie warunków wynajmu budynków i wnętrza zabytkowych właścicielom zakładów produkcyjnych, usługowych i sklepów z uwzględnieniem zasad ich użytkowania zgodnych z wymogami konserwatorskimi i zasadami opieki nad zabytkiem oraz egzekwowanie wypełniania rzeczonych warunków przez przedsiębiorców.
- Wdrożenie form honorowania ww. podmiotów spełniających wskazane wymogi w postaci promocji bądź ulgi w podatku od wynajmu.
- Opracowanie, uchwalenie i wdrożenie przepisów w odniesieniu do zasad umieszczania szyldów, reklam, ekranów, telebimów na obiektach bądź w sąsiedztwie obiektów zabytkowych.

3) Prowadzenie działań mających podnieść świadomość znaczenia ochrony zabytków wśród właścicieli	▪ Opracowanie broszury, której treść informowałaby w sposób ogólny i przystępny o zasadach użytkowania obiektów zabytkowych (lub) wydawanie cyklicznej broszury, niewielkiej treści, adresowanej i rozsyłanej do właścicieli zabytkowych domów, kamienic, innych obiektów. Tematyka obejmowałaby: ogólną wiedzę (świadomość) zasad konserwatorskich, wymogi prawne, rady i wskazówki odnośnie wymogów przeprowadzania remontów. Do wydawania broszury mogłyby włączyć się organizacje społeczne. ▪ Obecność tematyki na łamach lokalnej prasy, strony internetowej Urzędu Miasta, bądź w lokalnej telewizji internetowej. (wywiady z historykami, konserwatorami, architektami, historykami sztuki, artykuły lub programy prezentujące przykłady dobrych praktyk w użytkowaniu domów zabytkowych w innych miastach, historii miasta opowiadana w kontekście kolejnych budynków- świadków dawnej Dębicy, itp. Celem tego rodzaju działań będzie kształtowanie postaw promujących wrażliwość i szacunek dla zabytków, ochronę i opiekę nad nimi, z równoczesnym wskazywaniem negatywnych działań degradujących ich wartości. Celem będzie także budowanie wśród właścicieli zabytków atmosfery zrozumienia dla działalności urzędów ochrony zabytków, norm i zasad którymi się kierują.

II.3. Korelacja programowa działań służących ochronie zabytków, w tym krajobrazu kulturowego z działaniami w zakresie ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

1) Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego łącznie	▪ Konsultowanie założeń programowych w zakresie ochrony zabytków i ochrony przyrody i podejmowanie wspólnych ustaleń w odniesieniu do ochrony zabytkowych terenów zieleni komponowanej i pomników przyrody.

z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej; 2) Pielęgnacja terenów zieleni projektowanej	▪ Projektowanie i pielęgnowanie zieleni miejskiej z uwzględnieniem ekspozycji obiektów zabytkowych. ▪ Poprawa jakości nasadzeń i wyglądu szpalerów drzew wzdłuż głównych zabytkowych ulic w centrum miasta. ▪ Otoczenie szczególną troską stanu alei na ul. Bojanowskiego ▪ Poprawa stanu utrzymania parku im. Włodzimierza Skarbka - Borowskiego ▪ <u>propozycja</u>: Objęcie ochroną gatunkową dębu na całym obszarze miasta, jako <u>szczególnego symbolu Dębicy</u> i pozostałości po Puszczy Sandomierskiej. (Dąb należy do najszlachetniejszych, najpiękniejszych i długowiecznych drzew, szanowanych od pradziejów. Miasto szczyci się nazwą, której symbolika winna przekładać się na działania promujące i ochronne.) ▪ Roztropne podejmowanie decyzji w związku z usuwaniem drzew na terenie miasta. Szczególną troską, poza zabytkowymi terenami zieleni należy objąć pozostałości założeń ogrodowych i parków nadających miastu walorów krajobrazowych, zwłaszcza znajdujących się na horyzoncie panoram miejskich. ▪ Wdrożenie praktyki, aby prace pielęgnacyjne w zabytkowych obiektach zieleni komponowanej, oraz na terenach zielonych stanowiących otoczenie dla zabytków powierzać wykonawcom dysponującym określonym doświadczeniem w pracach przy obiektach tego typu.
II.4. Troska o właściwą ekspozycję walorów krajobrazu kulturowego miasta	

1) Kreowanie przestrzeni wokół zabytkowych części miasta	▪ Stopniowe uzupełnianie stanu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z uwzględnieniem potrzeb ekspozycyjnych obiektów i założeń zabytkowych oraz panoram miejskich. ▪ Konsekwentne wdrażanie zapisów dotyczących nowej zabudowy usytuowanej w otoczeniu zabytkowej, przy uznaniu priorytetu krajobrazu zabytkowego. ▪ Opracowanie norm zapisywania nazw ulic, osiedli na budynkach (miejsce, format, pisownia - pełne imię i nazwisko (ew. stopień) patrona ulicy. Opracowanie wzoru jednolitych tablic na budynki z nazwą ulicy i numerem;
2) Prowadzenie zabiegów o przywrócenie i utrzymanie ekspozycji zabytków, zespołów zabytkowych, panoram miejskich	▪ Troska o stan obiektów ulicznych w zabytkowych częściach miasta: nawierzchni jezdni, chodników, parkanów, trawników, fontann, słupów, lamp, ławek, tablic i reklam, koszy, aby podkreślały ład i estetykę miejsc. ▪ Wdrożenie formy honorowania właścicieli sklepów (strefa A i B), których witryny, szyldy z nazwą bądź reklamą są najciekawiej zaprojektowane i nawiązują do klimatu ulicy, tradycji miejsca, formy zabudowy. ▪ Przeprowadzenie rozmów z właścicielami terenów, placów i budynków przy ul. Głowackiego, w okolicach stacji PKP i PKS. Podjęcie konstruktywnych działań w celu nadania tej ulicy ładu i wydobycia walorów krajobrazowych tamtejszych zabytkowych budynków kolejowych. Przeprowadzenie rozmów z właścicielami w sprawie przyspieszenia prac w remontowanych obiektach przy ul. Rzeszowskiej.

II.5. Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na

opiekę nad zabytkami;

1) Korzystanie z funduszy programów operacyjnych w ramach Narodowego Programu Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” 2) Współpraca miasta z samorządem powiatowym i organizacjami pozarządowymi, w realizacji projektów skierowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym zwłaszcza krajobrazu kulturowego miasta i okolic. 3) Promocja programów unijnych wśród organizacji i stowarzyszeń działających na terenie miasta mających za cel ochronę dziedzictwa kulturowego.	▪ Wspieranie w tworzeniu i realizacji projektów finansowanych ze środków publicznych [np. w ramach Programu Operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” (Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”, programów wojewódzkich; ▪ Organizacja wspólnej konferencji władz miasta, powiatu i sąsiednich gmin z przedstawicielami programów dotyczącej finansowania ochrony dziedzictwa kulturowego i opieki nad zabytkami. ▪ Opracowanie planu rewitalizacji zabytkowych obiektów zieleni komponowanej na terenie miasta i projektów dla parku na terenie byłych koszar; parku Sokoła wespół z aleją na ul. Bojanowskiego; alei Robiniowej na ul. Starzyńskiego i staranie o dofinansowanie z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej ▪ Pomoc w tworzeniu i doradztwo w prowadzeniu projektów ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego i opiekę nad zabytkami, finansowanych z budżetu Unii Europejskiej ▪ Szkolenia w zakresie tworzenia i prowadzenia projektów.

Priorytet III.

Troska o kształtowanie tożsamości lokalnej Dębiczan w oparciu o działalność naukowo – badawczą, edukację, oraz popularyzowanie dziedzictwa pokoleń.

Kierunek działań

Cel operacyjny	Zadania
<i>III.1. Inicjowanie i wspieranie działalności naukowo badawczej i popularnonaukowej wokół cennych obiektów i zespołów zabytkowych miasta.</i>	
1). Wspieranie inicjatyw popularyzujących historię, tradycję i zabytki miasta organizowanych przez Muzeum Regionalne i Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Dębickiej, środowiska kombatanckie	▪ Wspieranie finansowe wydawnictw naukowych lub popularnonaukowych poświęconych dziejom ziemi dębickiej ▪ Powołanie przy Urzędzie Miasta społecznego zespołu osób, który opiniowałby pod kątem historycznym projekty nowych nazw ulic, placów, rond. Tryb i forma działań takiego zespołu do uzgodnień
<i>III.2. Prowadzenie działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej wśród dzieci, młodzieży i dorosłych.</i>	
1) Obecność historii regionalnej, wiedzy o lokalnych zabytkach w propozycjach programowych dębickich szkół – strategia lokalna.	▪ Kursy i szkolenia dla nauczycieli w zakresie edukacji regionalnej, historii i zabytków Dębicy. Promocja wykładów otwartych: <i>Z dziejów Dębicy i Dębiczan</i>, wśród nauczycieli. ▪ Działania programowo - metodyczne szkół: Opracowanie programu szkolnej edukacji regionalnej dla młodzieży dębickiej na wszystkich poziomach szkół, wraz ze wskazówkami metodycznymi, bibliografią, ciekawymi formami motywowania uczniów i ewaluacji (opracowanie powierzyć zespołowi ekspertów w tym zakresie, z udziałem nauczycieli dębickich szkół) ▪ Starania o zwiększenie ilości godzin lekcyjnych przewidzianych na pozaszkolne formy edukacji regionalnej (potrzebne rozwiązanie systemowe, w oparciu o konsultacje w środowisku pedagogicznym, programy autorskie, zajęcia w ramach innowacji):

2) Akcje popularyzujące aktywną i edukacyjną formę wypoczynku rodzinnego w zabytkowych częściach miasta (wśród zabudowy i w parkach) 3) Wspieranie inicjatyw popularyzujących historię, tradycję i zabytki miasta organizowanych przez Muzeum Regionalne i	✓ lekcje historii regionalnej w terenie - spacer, wycieczki, rajdy - umożliwiające poznanie historii miasta i jego zabytków (przykłady: spacer ścieżką dydaktyczną „Śladami Mistrzów”(nazwa robocza)) ✓ czas w programie przewidziany na lekcje w Muzeum Regionalnym, ✓ formy projektów szkolnych realizowane w otoczeniu historycznych i widokowych części Dębicy, ukierunkowane na poznanie dziejów i zabytków miasta (<u>propozycje form</u>: Panorama mojego miasta - plener plastyczny, reportaż, gra terenowa o zabytkowych tajemnicach miasta, Dębica dawniej i dziś - konkurs fotograficzny, inne) ✓ Promocja programu: Ślady przeszłości - uczniowie adoptują zabytki ▪ Wspieranie inicjatyw szkolnych popularyzujących historię i tradycję lokalną ▪ Niedzielne popołudnie na dębickim rynku - lepsza organizacja przestrzeni wypoczynkowej dla rodzin z dziećmi: wystawy plenerowe prezentujące dawną Dębicę, na scenie występy, koncerty muzyki kameralnej i rozrywkowej, niedzielne czytanie tekstów (powieści, opowiadań) dębickich pisarzy przy muzyce, ławki przed sceną, fragment rynku przewidziany jako przestrzeń bez promocji alkoholu - np. sokopijalnia. ▪ Ożywienie dębickich parków, terenów spacerowych, rewitalizacja zaniedbanych. ▪ propozycja: Możliwość spaceru po Dębicy z przewodnikiem - zwłaszcza dla rodzin osób przyjezdnych ▪ reeksponacja wystawy stałej poświęconej dziejom Dębicy - cykl wystaw Dębica - wiek temu (wystawy monograficzne prezentujące dawny krajobraz miasta - <u>propozycja</u>: Wystawy plenerowe w cyklu:

Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Dębickiej, oraz inne stowarzyszenia (Stowarzyszenie Przyjaciół Folkloru Ludowego) i jednostki samorządowe	<i>Dębica – krajobraz miasta</i> - forma dużych plansz stojących na rynku ▪ kontynuacja konkursu historycznego: <i>Armia Krajowa w powiecie dębickim</i> ▪ <u>propozycja</u>: organizacja <i>Wielkiego Testu Dębiczan o historii i zabytkach miasta</i>, poświęconego popularyzowaniu wśród dzieci, młodzieży i dorosłych wiedzy o historii i zabytkach miasta. (<i>opis- patrz: aneks – propozycje tematyczne</i>) ▪ Ogólnopolskie Konfrontacje Kapel Ludowych i Zespołów Śpiewaczych ▪ Inne konkursy popularyzujące lokalną tradycję - kontynuacja powiatowego konkursu szopek, oraz konkursu stroików wielkanocnych ▪ - organizacja lokalnego konkursu literackiego w nawiązaniu do tradycji literackich Dębicy (<i>opis- patrz: aneks – propozycje tematyczne</i>)

III.3. Działania promujące dziedzictwo kulturowe poprzez turystykę i rekreację.

1) Inicjatywy służące rozwojowi turystyki wokół lokalnego dziedzictwa kulturowego	▪ <u>propozycje</u>: ✓ Utworzenie szlaku turystycznego – cz. 1 rozpoznanie do projektu „Dębica – w Sercu COPu” (<i>opis- patrz: propozycje tematyczne</i>) ✓ Utworzenie ścieżki historyczno-dydaktycznej „Śladami Mistrzów” - cz. 1 opracowanie projektu (<i>opis- patrz: propozycje tematyczne</i>) ✓ Utworzenie ścieżki krajobrazowej „Dębickie progi Karpat” (<i>opis- patrz: propozycje tematyczne</i>) - cz. 1 opracowanie projektu Tworzenie innych projektów turystycznych na terenie miasta (zabytki żydowskie) ▪ kontynuacja działań mających za cel upamiętnianie miejsc, postaci i wydarzeń historycznych z dziejów miasta (np. upamiętnić tablicą budynek przedwojennego magistratu i starostwa)

2) Działania ukierunkowane na tworzenie miejsc wypoczynku dla rodzin w otoczeniu obiektów zabytkowych. 3) Promowanie nowych form spędzania czasu nawiązujących do tradycji.	▪ <u>propozycje:</u> Rewitalizacja Parku Sokoła z uwzględnieniem przestrzeni rekreacyjnej Rewitalizacja Parku przy ul. Ratuszowej ▪ Organizacja Jarmarku Twórczości Ludowej, Rzemiosła i Rękodzieła, oraz „Dembickiej giełdy staroci” ▪ Patronat i współorganizacja wraz ze Środowiskiem 5 psk AK oraz udziałem innych stowarzyszeń kultywujących tradycje kawaleryjskie uroczystych obchodów Święta Pułkowego 5 Pułku Strzelców Konnych (sobota po 9 czerwca) na terenie obiektów byłych koszar kawalerii (<i>opis, patrz: Propozycje tematyczne</i>)

Krajobraz dębickiego rynku w końcu lat 30 XX w.

7. Instrumenty wdrażania i realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.

Gminny program opieki nad zabytkami miasta Dębicy, biorąc pod uwagę daleki horyzont planowanych działań, jest dokumentem o charakterze strategicznym. Określone w nim zadania winny być wdrażane przez samorząd poprzez codzienną realizację ustawowych obowiązków w zakresie planowania, finansowania, budowania relacji społecznych i więzi wśród mieszkańców. Środki te stanowią naturalne instrumentarium realizacji każdego, także i tego programu dla rozwoju miasta.

Działania przewidziane w naszym programie mają zróżnicowany charakter. Są wśród nich:

- konkretne zadania, które w perspektywie kolejnych lat już dziś należy poddać wnikliwej analizie i opracowaniu w formie projektu do realizacji;
- zadania, które proponują formę otwartą na lokalną inicjatywę. Większość zabytków Dębicy pozostaje w rękach prywatnych i rolą samorządu jest stymulowanie i wspieranie działań oraz dialog i negocjowanie warunków, w jakich lokalna inicjatywa mogłaby się rozwijać;
- działania o charakterze ciągłym, wymagające szczególnego zaangażowania zarówno władz miasta, jak również - i zwłaszcza - lokalnych środowisk, organizacji i stowarzyszeń; polegające na kształtowaniu postaw społecznych, wrażliwości mieszkańców na dobro wspólne, jakim jest dziedzictwo kulturowe miasta.

Tym, co w sposób naturalny ogranicza pole działań w zakresie opieki nad zabytkami, jest zarówno diagnoza stanu potrzeb mieszkańców, ograniczenia finansowe, jak i szereg ograniczeń w zakresie własności obiektów zabytkowych. Stąd też charakter i różnorodność planowanych działań winny stwarzać pole do działania lokalnego. Idea „miasta otwartego” w sensie społecznym mieści w sobie zarówno kreatywność działań samorządowych, jak również inicjatywę mieszkańców, ich otwartość na kształtowanie przestrzeni miasta, także tej zabytkowej.

Podstawowe instrumentarium, jakie wykorzystywać będzie samorząd w trakcie realizacji Programu, mieści się w zakresie obowiązków ustawowych. Stanowią one grunt dla wszelkich działań w zakresie opieki nad zabytkami:

- planowanie w budżecie miasta środków na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami;
- finansowanie przedsięwzięć o charakterze strategicznym dla miasta, mających na celu ochronę lokalnego dziedzictwa kulturowego oraz ocalenie wartości zabytkowej określonych części miasta;

- uwzględnianie wartości kulturowej i krajobrazowej zabytków w opracowywaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- uwzględnianie wartości zabytkowej obiektów w określaniu warunków zabudowy, udzielaniu zgody na rozbudowę i rozbiórkę – działania realizowane w konsultacji z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- opracowywanie dokumentów studialnych [studiów historyczno-urbanistycznych, studiów krajobrazowych] oraz wspieranie działań o charakterze badawczo-dokumentacyjnym [prowadzenie i stała aktualizacja gminnej ewidencji zabytków; badania architektoniczne, archeologiczne];
- konsultacje z właścicielami obiektów zabytkowych i stymulowanie ich działań w celu utrzymania zabytków w dobrym stanie;
- działania samorządu jako organu prowadzącego dla placówek oświatowych, ukierunkowane na wspieranie inicjatyw w zakresie edukacji regionalnej;
- inspirowanie i wspieranie działań niezależnych podmiotów (instytucji, organizacji i stowarzyszeń oraz osób fizycznych) na rzecz utrzymania, ratowania, rewitalizacji zabytków, a także ich promocji i popularyzacji;
- inspirowanie i wspieranie lokalnej inicjatywy, zmierzającej do podniesienia atrakcyjności turystycznej miasta.

Powyższe rodzaje działań powinny być uzupełniane innymi formami, będącymi wyrazem szczególnej troski o zachowanie lokalnego dziedzictwa i tożsamości kulturowej mieszkańców Dębicy.

Kluczem do skuteczności w realizacji zadań Gminnego Programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest zarówno współdziałanie z organami zwierzchnimi z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków, Instytutem Dziedzictwa Narodowego, jak i stymulowanie działań partnerskich z sąsiednimi samorządami, instytucją Kościoła, ośrodkami naukowo-badawczymi, organizacjami i stowarzyszeniami regionalnymi.

Koniecznym wreszcie warunkiem w realizacji Programu jest dotarcie z jego priorytetami i celami do świadomości społecznej, zwłaszcza właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych. Jest to proces wymagający zarówno wzajemnej wyrozumiałości, jak i konsekwencji w działaniu.

8. Zasady ewaluacji i oceny wyników realizacji programu

Zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 87, p. 5, burmistrz miasta ma obowiązek co dwa lata sporządzić

sprawozdanie z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami i przedłożyć je Radzie Miasta.

Jego wykonanie winno być poprzedzone ewaluacją i oceną stanu realizacji programu. Forma ewaluacji zależy będzie od rodzaju i jakości zrealizowanych zadań, w ocenie natomiast należy uwzględnić:

- wykonanie zadań przyjętych do realizacji,
- efektywność ich wykonania,
- ilość beneficjentów i skala oddziaływania.

Niżej wymienione, przykładowe kryteria, mogą posłużyć do przeprowadzenia oceny realizacji programu.

- zmiany w stanie gminnej ewidencji (ilość nowych obiektów wpisanych do ewidencji)
- przedstawienie realizacji opracowań studialnych
- poziom wydatków z budżetu miasta na działania służące opiece nad zabytkami i ich ochronie
- ilość złożonych wniosków o dofinansowanie z funduszy z programów operacyjnych i programów finansowanych przez UE; ile z nich zostało rozpatrzone i z jakim wynikiem (na jaką kwotę)
- przedłożenie opracowanych zasad współpracy miasta z właścicielami obiektów zabytkowych (jak są one wdrażane)
- budynki uhonorowane przez Urząd Miasta jako przykłady dobrej praktyki remontowo – renowacyjnej
- ilość interwencji ratowniczych archeologów w miejscach prowadzonych inwencji;
- stan negocjacji z partnerami
- projekty nowego wykorzystania obiektów zabytkowych i poczynione zabiegi ich realizacji
- stan realizacji prac remontowych, rewitalizacyjnych, innych przy obiektach zabytkowych,
- stan opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z uwzględnieniem ochrony zabytków
- ilość i formy publikacji poświęconych dziedzictwu kulturowemu Dębicy
- prace wykonane w celu utrzymania bądź poprawy stanu terenów zabytkowej zieleni projektowanej
- inicjatywy środowisk lokalnych (organizacji, stowarzyszeń), służące kultywowaniu tradycji lokalnych i opiece nad dziedzictwem kulturowym, które zyskały wsparcie samorządu miasta (w jakiej formie udzielono wsparcia; jaki był zasięg oddziaływania tych inicjatyw)

- inicjatywy w zakresie edukacji regionalnej (projekty dydaktyczne szkół, środowisk lokalnych, projekty popularyzatorskie), które zyskały wsparcie samorządu miasta (w jakiej formie udzielono wsparcia; zasięg oddziaływania)
- inne.

9. Źródła finansowania i środki na realizację programu.

Jednym z kluczowych warunków skuteczności działań w zakresie opieki nad zabytkami jest zapewnienie im źródeł finansowania. Szerokie spektrum problemów i wielość potrzeb w tej materii otwierają przed samorządem konieczność wszechstronnych działań, roztropnego dysponowania środkami finansowymi i pozyskiwania nowych środków do realizacji przyjętych zadań.

W interesującym nas zakresie każdy właściciel zabytku, w tym także podmiot prawny, jakim jest samorząd, zobowiązany jest do działań zgodnych z artykułem 5 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (wg której opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków do m.in.: prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; oraz szeregu działań o charakterze dokumentacyjno-badawczym i popularyzatorskim.

Na wszystkie te działania miasto jako właściciel grupy obiektów zabytkowych winno szukać stosownych środków finansowych, a w trosce o dobro wspólne, jakim jest dziedzictwo kulturowe, inspirować i wspierać działalność instytucji, organizacji i stowarzyszeń oraz właścicieli zabytków w inicjatywie ratowania i stałej troski o zabytki.

Różnorodność zadań określonych w niniejszym programie każe zwrócić uwagę na możliwości, jakie stwarza cały sektor *finansów publicznych*. Stanowią one główne źródło finansowania przedsięwzięć programowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Poniżej zostaną omówione możliwości korzystania zarówno ze środków krajowych (środki z budżetu państwa, województwa, miasta, środki z funduszy celowych), jak i zagranicznych (środki z Unii Europejskiej).

Środki z budżetu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

W części I Programu omówiona została Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2020, a zwłaszcza jej część: Narodowy Program Kultury „Ochrona

Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego". Przewidziane centralnym programem działania wsparte zostały możliwością korzystania z funduszy ujętych w ramach tzw. programów operacyjnych (Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”. Jego celem jest rewaloryzacja zabytków nieruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych. Program ten (oraz inne ogłaszane co roku programy ministerialne) jest podstawą ubiegania się o dofinansowanie najbardziej priorytetowych i kosztownych działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Program dla Dębicy przewiduje także takie działania, które mogłyby zyskać wsparcie finansowe z tego źródła. Państwowe fundusze na konserwację, restaurację i roboty budowlane przewidziane są dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Ich właściciele, w tym m.in. miasto (właściciel dawnego Budynku Sokoła, cmentarza wojskowego) czy Parafia św. Jadwigi mogą składać wnioski na dofinansowanie koniecznych prac przy tych zabytkach.

Pomoc z budżetu ministerstwa na działalność programową związaną z opieką i popularyzowaniem dziedzictwa kulturowego mogą uzyskać także te projekty, które jako kluczowe dla rozwoju całego regionu uzyskały Mecenat Państwa. W naszych realiach szansę na taki mecenat mogłyby mieć projekty większe, mające ponadlokalne oddziaływanie, współtworzone z innymi podmiotami: samorządami, instytucjami, organizacjami.

Środki z Funduszu Kościelnego - Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji

Przy planowaniu prac remontowych i konserwacji własnych obiektów zabytkowych o szczególną pomoc państwową mogą zabiegać Parafia św. Jadwigi i Klasztor Sióstr Służebniczek. Na ten cel przewidziane są środki z Funduszu Kościelnego, funkcjonującego jako forma państwowej rekompensaty za utracone po wojnie dobra ziemskie. Pieniądze przewidziane są zarówno na większe prace konserwatorskie, jak i na remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, odsuszenie i odgrzybianie, izolację bądź wymianę stolarki drzwiowej i okiennej, wymianę instalacji elektrycznej i inne.

Środki z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Część środków z budżetu państwa, pozostająca w dyspozycji Wojewody Podkarpackiego, przeznaczona jest na dotacje na działania konserwatorskie, restauratorskie i budowlane, udzielane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Zgodnie z rozporządzeniem środki te przeznaczone są na obiekty zabytkowe wpisane do rejestru. Nabór wniosków odbywa się w dwóch terminach: 1) do 29 lutego – dla wniosków na prace planowane na dany rok; 2) do 30 czerwca –

dla wniosków o refundację kosztów już poniesionych. Dotacje, o których mowa, mogą obejmować m.in.: nakłady na sporządzanie ekspertyz technicznych i konserwatorskich; badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych; opracowanie programu konserwatorskiego, projektów budowlanych; zabezpieczanie i utrwalanie „substancji zabytku”; odnowienie i odtworzenie okładzin architektonicznych, tynków, okien, drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego; modernizację instalacji elektrycznej; hydroizolację; zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych; wyeksponowanie oryginalnych elementów parku, wykonanie instalacji antywłamaniowej, przeciwpożarowej, odgromowej.

Środki z budżetu Województwa Podkarpackiego

Zabytki o szczególnej wartości historycznej, artystycznej bądź naukowej, wpisane do rejestru, których utrzymanie bądź ratowanie wymaga prac konserwatorskich, restauratorskich i innych robót, mogą otrzymać wsparcie finansowe z budżetu Województwa. Przyznawanie tych dotacji reguluje Uchwała Sejmiku Województwa Podkarpackiego, a mogą się o nie ubiegać właściciele i posiadacze zabytku. Programy wojewódzkie, w ramach których przydzielane są dotacje, co roku są ogłaszane na stronie internetowej Urzędu Marszałkowskiego.

Środki z budżetu miasta

Właściciele obiektów zabytkowych, znajdujących się w rejestrze zabytków, mogą zabiegać o wsparcie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy swoich obiektach przez organy samorządu lokalnego. Należy o tym wspomnieć, pomimo iż zakres takich możliwości wydatkowych miasta jest bardzo ograniczony, a w dziedzinie troski o dziedzictwo kulturowe miasto czyni starania o pozyskanie środków finansowych ze źródeł zewnętrznych.

Ze środków stałych miasto finansuje działalność Muzeum Regionalnego w Dębicy, które jako jedyna jednostka prawna na jego terenie ukierunkowana jest na opiekę nad zabytkami, zwłaszcza ruchomymi i archeologicznymi.

Środki z funduszy europejskich

Jednym z głównych źródeł, umożliwiających finansowanie działań programu opieki nad zabytkami, są fundusze europejskie. Dębica ma swój wkład w dorobek kultury europejskiej - twórczość dębiczana, Krzysztofa Pendereckiego, to wkład doniosły - stąd też ma prawo oczekiwać wsparcia z tych funduszy dla poważnych inicjatyw programowych.

Do końca roku trwa edycja Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2007–2013. Można oczekiwać jego kontynuacji w kolejnych latach. Spośród ośmiu osi priorytetowych, trzy stwarzają możliwość finansowania projektów związanych z opieką nad zabytkami: *Turystyka i kultura* (oś 6); *Spójność wewnątrzregionalna* (oś 7); *Ochrona środowiska i zapobieganie zagrożeniom* (oś 4). Poniżej prezentujemy tematykę projektów, które mieszczą się w zakresie wykorzystania środków, a są realne dla środowiska miasta Dębicy.

W ramach osi 6: Turystyka i kultura finansowane są projekty dotyczące:

- rewaloryzacji, konserwacji, renowacji, restauracji oraz zachowania obiektów dziedzictwa kulturowego wraz z otoczeniem, oraz ich adaptacji na cele kulturalne i turystyczne;
- konserwacji zabytkowych muzealiów, starodruków, zabytkowych archiwaliów, księgozbiorów, oraz innych zabytków ruchomych;
- infrastruktury służącej udostępnianiu obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym ciągów komunikacyjnych, parkingów, itp.;
- instytucji kultury wraz z otoczeniem, w tym muzeów, domów kultury, galerii sztuki;
- monitoringu i zabezpieczenia obiektów infrastruktury turystycznej, dziedzictwa kulturowego, oraz instytucji kultury na wypadek zagrożeń;
- tworzenia systemów informacji kulturalnej, informacji dotyczącej obiektów dziedzictwa kulturowego, oraz rozwoju i modernizacji publicznej infrastruktury informacyjnej;
- wyposażenia służącego prowadzeniu działalności kulturalnej w obiektach będących celem projektu;
- organizacji imprez kulturalnych o znaczeniu regionalnym (w zakresie infrastruktury);
- przygotowania i realizacji programów rozwoju i promocji lokalnych lub regionalnych produktów turystyki kulturowej i przyrodniczej (w zakresie infrastruktury);
- przystosowania obiektów dziedzictwa kulturowego oraz instytucji kultury do potrzeb osób niepełnosprawnych (warunek: realizacja w ramach większego projektu kulturalnego);
- tworzenia i rozwoju systemów oznakowania obszarów i obiektów atrakcyjnych kulturowo (warunek: realizacja w ramach większego projektu kulturalnego);
- cyfrowej archiwizacji zasobów instytucji kultury.

W ramach osi 7: Spójność wewnątrzregionalna finansowane są projekty mieszczące się w działaniu *Rewitalizacja obszarów zdegradowanych*. Winny one dotyczyć m.in. obszarów przemysłowych, pokoszarowych lub takich, które są wynikiem zaniechania rozpoczętych działań inwestycyjnych. Projekty powinny zakładać adaptację tych obszarów lub obiektów dla celów społecznych, edukacyjnych, kulturalnych, turystycznych i innych. Finansowane są także przedsięwzięcia służące promocji tych obszarów lub obiektów.

BIBLIOGRAFIA

materiały dokumentacyjne zabytków

Karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa opracowane dla obiektów w Dębicy wpisanych do rejestru zabytków oraz *Karta ewidencyjna zabytków ruchomych* (wyposażenie Kościoła Parafialnego pw. Św. Jadwigi w Dębicy) – Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, delegatura w Rzeszowie. (dalej. WUOZ)

Karty ewidencji stanowisk archeologicznych dla obszarów 103-70, 103-71, 102-71

Archeologiczne Zdjęcie Polski. Wyniki badań powierzchniowych na obszarze 103-70, oprac. A. Cetera, J. Okoński, Tarnów 1993 – Archiwum WUOZ w Rzeszowie.

Archeologiczne Zdjęcie Polski. Wyniki badań powierzchniowych na obszarze 103-71, oprac. A. Cetera, Tarnów 1998 – Archiwum WUOZ w Rzeszowie.

Zespół dworsko – parkowy w Dębicy- Wolicy. Dokumentacja naukowo- historyczna, oprac. B. Bosak, Krosno 2004 – Archiwum Dokumentacji Technicznej WUOZ w Rzeszowie, nr. inw. 15562

Karty Adresowe Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Miasta Dębica – Urząd Miasta Dębica, 2005.

źródła drukowane

Wyrobek J., *Ważniejsze dokumenty do historii Miasta Dębicy*, cz. 1 i 2 [w:] Dębickie Źródła Historyczne, zeszyt 6, Dębica 2011.

Wyrobek J., *Ważniejsze dokumenty do historii Miasta Dębicy*, cz. 3 i 4 [w:] Dębickie Źródła Historyczne, zeszyt 7, Dębica 2013.

Księga wójtowska Dębicy [w:] Dębickie Źródła Historyczne, zeszyt 5, Dębica 2013.

Mapa katastralna, *Stadt Dembica in Galizien Tarnower kreis, 1849 r.*, replika w zbiorach Muzeum Regionalnego w Dębicy

Źródła ikonograficzne - zbiory fotografii i pocztówek Dębicy, zgromadzone w Muzeum Regionalnym w Dębicy i archiwum Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Dębickiej

wybrane opracowania

Bata A., Lawera H., *Dębica i ziemia dębicka*, Krosno 1997.

Ćwik W., *W dobie przedautonomicznej* [w:] Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995.

- Darłak A., Stanisław Darłak i jego Dębica, Kraków 1996.
- Dawnych Dębiczan portret własny, oprac. J. Dymitrowski, Dębica 2010.
- Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995.
- Fierich J., Przeszłość wsi powiatu ropczyckiego w ustach ich mieszkańców, Ropczyce 1936.
- Grych W., Spacerem po Dębicy, Rzeszów 2011
- Górska L., Na dębickim rynku, Ziemia Dębicka, rok 2001, nr 1.
- Hnatyk E., Schematyczne dane o powiecie ropczyckim w dobie obecnej, Ropczyce 1936
- Hoff J., Społeczność małego miasta galicyjskiego w dobie autonomii, Rzeszów 1992r.
- Ihnatowicz I., Vademecum do badań nad historią XIX i XX w., Warszawa 1967.
- Jodłowski A., Pradzieje i wczesne średniowiecze [w:] Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995.
- Juśko E., Małozieć M., Radoń Z., 5 Pułk Strzelców Konnych. Album fotografii, Warszawa 2009.
- Kiryk F., Początki osady i miasta [w:] Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995.
- Kurpiński A., zabytki urbanistyki i architektury województwa tarnowskiego, Kraków 1989.
- Kumor B., Parafia i życie religijne w czasach austriackich [w:] Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995.
- Kunysz A., Udział Ziemi Tarnowskiej w powstaniu styczniowym, Kraków 1990.
- Kwolek A., Liceum Ogólnokształcące w Dębicy 1900 - 2000 (próba monografii), Dębica 2000.
- Miłobędzki A., Zarys dziejów architektury w Polsce, Warszawa 1988.
- Morawczyński M., Rzeź 1846 r. Dębica, Pilzno, Tarnów i okolice, Tarnów 1992.
- Noga Z., Zarys osadnictwa i stosunków własnościowych [w:] Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995.
- Rajman J., W okresie nowożytnym [w:] Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu, red. J. Buszko, F. Kiryk, Kraków 1995.
- Rostworowski E., Dębica i Bar. U podstaw konfederacji barskiej, Studia Historyczne, t. 13
- Słownik Geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, F. Sulimirski, W. Walewski, t.XIII, Warszawa 1893.
- Stańko A., Gdzie Karpat progi, Tuchów 1997.
- Tenże, Historia Cechów Dębickich, Dębica 1991.
- Stańko A., Skowron E., Dębica w karpackiej brygadzie legionów. Legioniści w walkach o niepodległość i odbudowę kraju, Dębica 2004.

Więch A., Miasteczko. Życie codzienne mieszkańców Dębicy w latach 1900 – 1939, Przemysł 2012

Wodzień E., Dębica. Nasze szkolnictwo do końca XX wieku, Dębica 2013

dokumenty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.)

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych innych ustaw.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2003 Nr 80 poz. 717)

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 - Prawo budowlane ((*tekst jednolity Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.*)).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (*tekst jednolity Dz. U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.*).

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (*tekst jednolity Dz.U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150*)

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 92, poz. 880)

Ustawą z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (*tekst jednolity Dz.U. z 2001 Nr 13, poz. 123*).

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 1997 r. Nr 5, poz. 24 z późn. zm.)

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539 z późn. zm.) oraz Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym. (Dz.U. z 2011 nr 123 poz. 698)

Ustawa z dnia 4 września 1997 r., o działach administracji rządowej

Ustawa z dnia 8 marca 1990, o samorządzie gminnym ((Dz.U. z 2001 r., Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.)

Dokumenty strategiczno - programowe

Tezy do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, Warszawa 2004.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004 – 2020

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020, Warszawa 2005.

Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” na lata 2004 - 2013

Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007 – 2020

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie podkarpackim na lata 2010 – 2013, Rzeszów 2010

Strategia rozwoju miasta Dębica na lata 2007 – 2013.

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Dębica.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Debica.

Relacje ustne właścicieli obiektów zabytkowych

Fragment wschodniej pierzei rynku (zdjęcie z okresu międzywojennego)

ANEKS 1. Wykaz obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie miasta Dębica

wpisanych do rejestru zabytków

L.p.	Obiekt	Adres	Rejestr zabytków (nr decyzji)	Material	Datowanie
1.	Zespół kościelny - kościół p.w. św. Jadwigi Małgorzaty	Ul. Cmentarna	A-248 z 19.03.85	murowany	XVI w.
2.	Zespół kościelny - kościół p.w. św. Jadwigi Małgorzaty - dzwonnica	Ul. Cmentarna	A-248 z 19.03.85	murowany	1839 r.
3.	Zespół kościelny - kościół p.w. św. Jadwigi Małgorzaty - mur ogrodzeniowy	Ul. Cmentarna	A-248 z 19.03.85	cegła	1840 r.
4.	Cmentarz parafialny - kaplica grobowa Raczynskich	Ul. Cmentarna	A-50 z 25.06.02	murowany	ok. 1880 r.
5.	Cmentarz parafialny - kaplica grobowa Nagawieckich	Ul. Cmentarna	A-50 z 25.06.02	murowana	pocz. XX w.
6.	Cmentarz parafialny - ogrodzenie z bramą	Ul. Cmentarna	A-50 z 25.06.02	murowane	pocz. XX w.
7.	Cmentarz wojenny	Ul. Cmentarna	A-335 31.05.90	-	1915 r.
8.	Zespół dworsko - parkowy - dwór	Wolica, ul. Leśna	A-223 z 18.08.80	murowany	1890-1892 r.

9.	Zespół dworsko - parkowy - park z aleją dojazdową	Wolica, ul. Leśna	A-223 z 18.08.80	zieleni komponowana	2 poł. XIX w.
10.	Zespół dworsko - parkowy - kompleks stawów	Wolica ul. Leśna	A-223 z 18.08.80	zieleni komponowana	p.p. pozostałość po dawnych groblach i przepustach
11.	Zespół dworsko - parkowy - d. lamus	Ul. Starzyńskiego	A-733 z 19.10.73	muruwany	XVII w.
12.	Zespół dworsko - parkowy - d. kaplica	Ul. Starzyńskiego	A-231 z 20.10.94	muruwana	pocz. XX w.
13.	Zespół dworsko - parkowy - park	Ul. Starzyńskiego	A-231 z 20.10.94	zieleni komponowana	XIX w.
14.	Zespół dworsko - parkowy - aleja dojazdowa - robiniowa	Ul. Starzyńskiego	A-231 z 20.10.94	zieleni komponowana	XIX w.
15.	Budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”	Ul. Bojanowskiego	A-259 z 17.09.85	muruwany	1912
16.	Wodociągowa wieża ciśnień - kolejowa	Ul. Kolejowa	A-233 z 12.11.80	muruwana	1920
17.	Willa	Ul. C. Skłodowskiej 18	A-254 z 3.09.08	muruwana	pocz. XX w.
18.	Zespół wyposażenia sakralnego Kościoła Parafii pw. Św. Jadwigi (wg. spisu na str. 124 - 125)	Ul. Cmentarna	B - 539 (wpisy z 31.10.72; 23.12.72; 18.12.80)	patrz wyżej str. 124 - 125	patrz wyżej str. 124 - 125

ANEKS 2.

Wykaz obiektów znajdujących się
w Gminnej ewidencji zabytków architektury Miasta Dębica

Lp.	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie	Właściciel lub użytkownik	Forma ochronny prawnej	Uwagi
1.	Zespół kościelny - kościół p.w. św. Jadwigi i Małgorzaty	Ul. Cmentarna	mur.	XVIIw.	Parafia Św. Jadwigi	Rejestr zabytków A-248 19.03.85	1705-1725 odnowiono kościół i dobudowano kaplice od pn., 1780 przeprowadzono prace remontowe (dach, ściany, okna), 1821-1831 remont m.in. położono nowy dach, 1834 w czasie pożaru miasta zniszczeniu uległ dach, 1835 naprawa dachu; kon. XIX w. rozbudowa kościoła - przedłużenie nawy od pld., dobudowa kruchty, wieży, budowa obecnej nawy, którą ukończono w 1900, w czasie II wojny światowej uszkodzona została wieża, w 1949 remont, 1973 w czasie pożaru uległ zniszczeniu dach kościoła, 1976 rozbudowa chóru muzycznego
2.	- dzwonnica		mur.	1839		A-248 19.03.85	
3.	- mur ogrodzeniowy		cegła	1840		A-248 19.03.85	zachowany w części pld. i zach. w pozostałej części nowy.
4.	- starodrzew wokół kościoła						Lipy, zachowany częściowo
5.	Zespół kościelny - klasztorny - kościół p.w. MB Anielskiej	ul. Krakowska 15	mur.	1927-1932	Zgromadzenie Sióstr Służebniczek w Dębicy		wg projektu arch. S. Polaka, remont pocz. 2000 r.

6.	- klasztor	ul. Krakowska 15	mur.	1927-1932	Zgromadzenie Sióstr Służebniczek w Dębicy		wg proj. S. Polaka
7.	- kaplica Śs. Służebniczek	ul. Krakowska 15	mur.	1882			
8.	Kapliczka	ul. Gawrzyłowska, obok nr 80	mur.	ok. 1875	Własność prywatna		Przebudowa 1973
9.	Kapliczka	ul. Kawęczyńska 26	drewn.	ok. 1890	Własność prywatna		
10.	Kapliczka	ul. Kawęczyńska 33	mur.	ok. 1944	Własność prywatna		remont
11.	Kapliczka	ul. Krakowska, obok nr 66	mur.	ok. 1875	Własność prywatna		
12.	Kapliczka	ul. Leśna	mur.	1945	Własność prywatna		Nowa, w miejscu poprzedniej z 1888 fundacji właścicieli dworu w Wolicy,
13.	Kapliczka	ul. Świętosława 139	mur.	2 poł. XIX	Własność prywatna		
14.	Kapliczka	ul. Partyzantów 8	mur.	1921-1922	Własność prywatna		na skrzyżowaniu z ul. Zieloną
15.	Kapliczka	ul. Polna 68	mur.	1949	Własność prywatna		
16.	Kapliczka	ul. Tetmajera 42	mur.	1914	Własność prywatna		
17.	Kapliczka	Ul. Wielkopolska 159	mur.	Okres międzywojenny	Własność prywatna		
18.	Kapliczka słupowa	ul. Wielopolska 125	mur.	Przed 1875	Własność prywatna		

19.	Cmentarz parafialny - kaplica grobowa Raczyńskich	ul. Cmentarna	mur.	1 poł. XIX ok. 1880	Parafia pw. Św. Jadwigi	A-50 25.06.02	użytkowana jako kaplica po- grzebowa
20.	- kaplica grobowa ~~Naga- wieckich~~		mur.	pocz. XX	rodzina ~~Naga- wieckich~~	A-50 25.06.02	
21.	- ogrodzenie z bramą		mur.	pocz. XX	pocz. XX w.	A-50 25.06.02	
22.	- aleja główna				1 poł. XX		obsadzona żywotnikami
23.	Cmentarz wojenny	ul. Cmentarna		1915	w zarządzie UM w Dębicy	A-335 31.05.1990	
24.	Cmentarz żydowski	ul. Cmentarna		XIX/XX	w zarządzie UM w Dębicy		
25.	Zespół dworsko - parkowy - dwór	Dębica - Wolica ul. Leśna	mur.	1890-1892	Kazimierz Mi- krut	A- 223 18.08.80	w 2004 r. zespół nabył obecny właściciel, przedtem mieścił się DPS
26.	- park z aleją dojazdową			1 poł. XIX		A- 223 18.08.80	przekształcony k. XIX i pocz. XX w.
27.	- kompleks stawów			1 poł. XIX w.		A- 223 18.08.80	Obecne stawy powstały naj- prawdopodobniej na pozostało- ściach stawów, przepustów i grobli jeszcze z XV w.
28.	- Figura NMP			1917	Kazimierz Mi- krut		
29.	Zespół dworsko - parkowy - d. lamus	Dębica - Latoszyn ul. Starzyńskiego	Cegła, mur.	XVII w	W.S. Świątkie- wicz Często- chowa	A-733 19.10.73	w granicach d. założenia dwor- sko - parkowego powstały pry- watne inwestycje

30.	- d. kaplica									A-231 20.10.94	
31.	- park	Dębica - Latoszyn ul. Starzyńskiego								A-231 20.10.94	
32.	- aleja dojazdowa										
33.	Synagoga nowomiejska	ul. Krakowska									użytkowana na usługi handlowe za przyzwoleniem (wola) właściciela
34.	Budynek Liceum Ogólnokształcącego im. W. Jagielly Dawne Gimnazjum	ul. Słowackiego 9									wg projektu architekta krakowskiego T. Talowskiego
35.	Budynek d. bursy LO	ul. Wielopolska									rozbud. 1920 - 1930, przebudowana, straciła zewnętrzne cechy zabytkowe - użytkowana przez firmę Bratex
36.	Budynek szkolny	ul. Ogrodowa 20									w 2005 r. odnowiono elewację
37.	Pałac Raczyńskich	Pl. Gryfitów									Kilkakrotnie przebudowany

38.	Budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokol”	ul. Bojanowskiego 18	mur.	1912	Miasto Dębica użytkownik: MOK - Dom Kultury,	A - 259 17.09.1985	w latach 60 XX rozbudowany od pld.
39.	Zakłady Mięsne - brama główna z portiernią	ul. Fabryczna 1	mur.	I. 20/30 XX	Zakłady Mięsne		
40.	- budynek socjalny ob. biura i stołówka	ul. Fabryczna 1	mur.	I. 20/30 XX	Zakłady Mięsne		
41.	- wieża ciśnień z kotłownią		mur.				
42.	- budynek biurowy z wieżą ciśnień		mur.				
43.	Wodociągowa wieża ciśnień - kolejowa	obok torów, od strony ul. Słonecznej	mur.	1920	DOKP Kraków	A-233 12.11.80	
44.	Zespół d. Jednostki Wojskowej - budynek koszarowy nr 1	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie Filia w Dębicy		Budynek dydaktyczny użytkowany
45.	- budynek koszarowy nr 2	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885			Budynek dydaktyczny nieużytkowany
46.	- budynek koszarowy nr 3	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica, użytkownik: Kolegium Języków Obcych		Budynek dydaktyczny użytkowany

47.	- budynek koszarowy nr 4	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie Filia w Dębicy	modernizacja I. 20 XX w. dobowanie portyku kolumnowego obecnie: Budynek dydaktyczny użytkowany
48.	- budynek koszarowy nr 5 - dawna warownia, łaźnia i areszt	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie Filia w Dębicy	modernizacja w I. 20 XX w.
49.	- budynek koszarowy nr 6	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica	Budynki 6 i 7 połączono z budynkiem 24, tworząc nowy obiekt Ratusza miejskiego.
50.	- budynek koszarowy nr 7	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica	
51.	- budynek koszarowy nr 8	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica	w latach 1976-77 remont, w latach 2002-2003 modernizacja. Obecnie w budynku jest Muzeum Regionalne
52.	- budynek koszarowy nr 9	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica	Budynek użytkowany przez Muzeum Regionalne
53.	- budynek koszarowy nr 11	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	M. Niedbalec Góra Motyczna 95a	nieużytkowany
54.	- budynek koszarowy nr 12	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	M. Niedbalec Góra Motyczna 95a	Obecnie znajduje się tu lokal restauracyjny
55.	- budynek d. stajni nr 13	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica	Obecnie siedziba Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej
56.	- budynek d. stajni nr 14	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Własność PKW.	

57.	- budynek d. stajni nr 15	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica	Obecnie budynek Biblioteki
58.	- budynek d. stajni nr 16	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica	
59.	- budynek d. kuźni nr 18	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie Filia w Dębicy	
60.	- budynek d. stajni nr 21	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie Filia w Dębicy	
61.	- budynek d. ujeżdżalni nr 23, ob. hala sportowa	ul. Kościuszki	Mur.	Okres międzywojenn.	Gmina Miasto Dębica	Obecnie hala sportowa
62.	- budynek koszarowy nr 24	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica	Obecnie budynek frontowy Ra-tusza Miejskiego
63.	- budynek d. stajni nr 25	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica	Obecnie użytkowany przez Mu-zeum Regionalne
64.	- budynek d. stajni nr 30	ul. Kościuszki	mur.	1881-1885	Gmina Miasto Dębica	Obecnie Galeria MOK
65.	- figura Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczęt.	ul. Kościuszki	kam. Mur.	1908	Gmina Miasto Dębica	na terenie byłych koszar
66.	- zieleni komponowana: aleje, szpalery, luźne drzewa i altany, park	ul. Kościuszki		Lata 80 XIX w./ 1 poł. XX w.	Gmina Miasto Dębica	na terenie byłych koszar
67.	Willa	ul. Bojanowskiego 7	mur.	okres międzywojenn.	własność prywatna	
68.	Budynek SS. Służebniczek	ul. Bojanowskiego 8	mur.	okres międzywojenn.	Dom Generalny SS. Służebniczek Dębickich	

69.	Budynek	ul. Bojanowskiego 12	mur.	okres międzywojenny	własność prywatna		
70.	Willa	ul. Bojanowskiego 16	drewn.	okres międzywojenny	własność prywatna		
71.	Dom	ul. Cmentarna 7/9	mur.	Lata 20 XX	własność prywatna		
72.	Dom	ul. Cmentarna 21	mur.	1 ćw. XX w.	własność prywatna		
73.	Budynek kolejowy mieszkalny	ul. Głowackiego 18	mur.	II poł. XIX	PKP S.A.		
74.	Kamienica	ul. Głowackiego 29	mur.	II poł. XIX	Pryw. / PPKS w Dębicy		
75.	Kamienica	ul. Głowackiego 31	mur.	II poł. XIX	własność prywatna		
76.	Dom	ul. Głowackiego 42	mur.	1933	własność prywatna		
77.	Dom	ul. Głowackiego 53	mur.	1933	własność prywatna		
78.	Dom	ul. Św. Jadwigi 3	mur.	kon. XIX	własność prywatna		
79.	Kamienica	ul. Kolejowa 1	mur.	I ćw. XX			
80.	Dom	ul. Kolejowa 13	mur.	kon. XIX	własność prywatna		
81.	Kamienica	ul. Kolejowa 25	mur.	ok. 1925	własność prywatna	nadbudowa pietra 1931	
82.	Kamienica	ul. Kolejowa 28	mur.	pocz. XX	własność prywatna		

83.	Kamienica	ul. Kolejowa 36	mur.	pocz. XX	wł. państwowa, Agencja Re- strukturyzacji i Mod. Rolnictwa	Siedziba oddziału Agencji Re- strukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
84.	Dom	ul. Konarskiego 7	mur.	okres mię- dzywojen- ny	własność pry- watna	
85.	Dom	ul. Konarskiego 9	mur.	okres mię- dzywojen- ny	własność pry- watna	
86.	Willa	ul. Konarskiego 18	mur.	okres mię- dzywojen- ny	własność pry- watna	
87.	Willa „Hanka”	ul. Konarskiego 31	mur.	I.30-te XX w.	własność pry- watna	
88.	Dom	ul. Cmentarna 9	mur.	I. 20 XX w.	własność pry- watna	
89.	Kamienica	ul. Kościuszki 2	mur.	I ćw. XX w.	własność pry- watna	
90.	Dom	ul. Kościuszki 3	mur.	I. 20 XX w.	własność pry- watna	
91.	Dom	ul. Kościuszki 4	mur.	I.20-te XX w.	własność pry- watna	
92.	Dom	ul. Kościuszki 9	mur.	I ćw. XX	własność pry- watna	
93.	Kapliczka	ul. Starzyńskiego	mur.	1909 r.	własność pry- watna	
94.	Dom	ul. Krakowska 54	mur.	I.30-te XX	własność pry- watna	
95.	Kamienica	ul. Krakowska 66	mur.	XIX/XX w.	własność pry- watna	

96.	Willa	ul. Kraszewskiego 22	mur.	okres międzywojenny	własność prywatna	
97.	Dom	ul. Ogrodowa 14	drewn.	XIX/XX	własność prywatna	
98.	Dom	ul. Ogrodowa 19	mur.	1910	własność prywatna	
99.	Dom	ul. Lipowa 8	mur.	okres międzywojenny	własność prywatna	
100.	Dom	ul. Piaski 18	mur.	okres międzywojenny	własność prywatna	
101.	Dom	ul. Piaski 26	drewn.	okres międzywojenny	własność prywatna	
102.	Kamienica	ul. Piekarska 2	mur.	pocz. XX	własność prywatna	
103.	Kamienica	ul. Piekarska 3	mur.	pocz. XX	własność prywatna	
104.	Kamienica	ul. Piekarska 9	mur.	1 ćw. XX	własność prywatna	
105.	Kamienica	Rynek 5	mur.	1920-24		siedziba Spółdzielni Rolniczo - Handlowej „ŻNIWO” założonej w 1920 r., po wojnie nazwanej ROLNIK; obecnie jest tu Podkarpacki Bank Spółdzielczy.
106.	Kamienica	Rynek 10	mur.	okres międzywojenny	własność prywatna	
107.	Kamienica	Rynek 11	mur.	okres międzywojenny	własność prywatna	

108.	Kamienica	Rynek 12	mur.		okres międzywojenn.	własność prywatna		
109.	Kamienica	Rynek 13	mur.		1.30-te XX	własność prywatna		
110.	Kamienica	Rynek 15	mur.		1.30-te XX	własność prywatna/komun.		
111.	Kamienica	Rynek 16	mur.		1.30-te XX	własność prywatna/komun.		
112.	Kamienica	Rynek 17	mur.		1927	własność prywatna		
113.	Kamienica	Rynek 18	mur.		1.30-te XX	własność prywatna		
114.	Kamienica	Rynek 23	mur.		1923	własność prywatna		
115.	Kamienica	Spółdzielcza 3	mur.		Lata 30 XX w.	własność prywatna		
116.	Kamienica	Rynek 25	mur.		1 poł. XX	własność prywatna		
117.	Kamienica	Rynek37	mur.		1924 r.	własność prywatna		
118.	Kamienica	Rynek 38	mur.		okres międzywojenn.	własność prywatna		
119.	Kamienica	Rynek 39	mur.		okres międzywojenn.	własność prywatna		
120.	Kamienica	Rynek 40	mur.		okres międzywojenn.	własność prywatna/komun.		
121.	Kamienica	Rynek 41	mur.		okres międzywojenn.	własność prywatna		

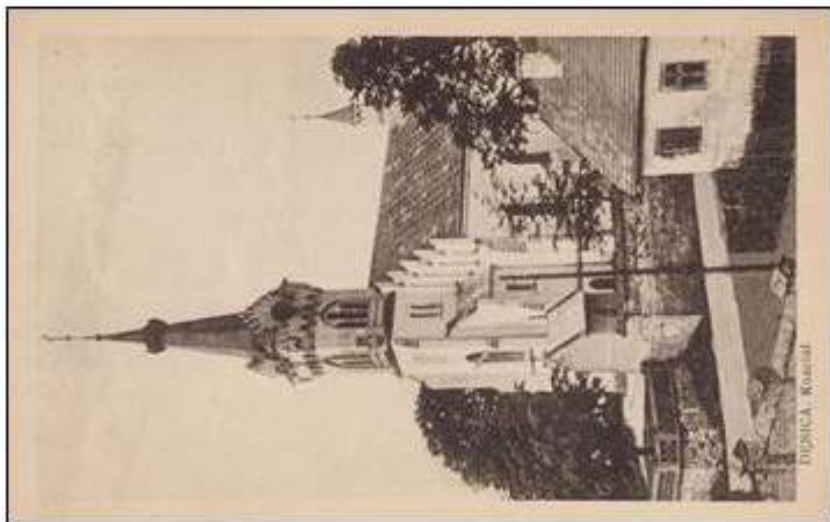

122.	Kamienica	Rynek 42	mur.	1931 r.	własność prywatna		
123.	Kamienica	ul. Rzeszowska 5	mur.	1926	własność prywatna		
124.	Dom	ul. Rzeszowska 7	mur.	Lata 20 XX w.	własność prywatna		
125.	Budynek	ul. Rzeszowska 14	mur.	I.20-te XX	Bank Spółdzielczy		d. siedziba Banku Spółdzielczego im. dr Stefczyka pod nazwą Towarzystwo Wzajemnego Kredytu, w tym domu urodził się Krzysztof Penderecki w 1933 r.
126.	Kamienica	ul. Rzeszowska 15	mur.	1 ćw. XX w	Własność państwowa/ prywatna		
127.	Kamienica	ul. Rzeszowska 17	mur.	Kon. XIX w.	własność prywatna		
128.	Kamienica	ul. Rzeszowska 18	mur.	2 poł. XIX w.	Własność komunalna: Gm. Miasto		pierwotnie Gimnazjum CK do chwili przeniesienia szkoły do nowego budynku przy ul. Słowackiego, następnie Magistrat do 1937, później starostwo, po wojnie mocno przebudowana
129.	Dom	ul. Rzeszowska 19	mur.	1882	własność prywatna		
130.	Kamienica	ul. Rzeszowska 22	mur.	pocz. XX w.	Własność komunalna: Gm. Miasto		
131.	Kiosk	ul. Rzeszowska 21	mur.	1 ćw. XX w.			
132.	Dom	ul. Rzeszowska 27	mur.	1 ćw. XX w.	państwowy: Skarb Państwa		

133.	Kiosk		ul. Rzeszowska 29	mur.		XIX/XX w.			
134.	Kamienica		ul. Rzeszowska 34	mur.		1 ćw. XX w.	Gmina Miasto		
135.	Dom		ul. Rzeszowska 37	mur.		1 ćw. XX w.	własność prywatna		
136.	Dom		ul. Rzeszowska 39	mur.		1 ćw. XX w.	własność prywatna		
137.	Dom		ul. Rzeszowska 51	mur.		1 ćw. XX w.	własność prywatna		rozbudowany
138.	Willa „Wiluszówka”		ul. Rzeszowska 56	mur.		pocz. XX w.	własność prywatna		
139.	Willa „Niebieska”		ul. Rzeszowska 58	mur.		pocz. XX w.	własność prywatna		
140.	Dom		ul. Rzeszowska 71, 73	mur.		1 ćw. XX w.	własność prywatna		
141.	Dom		Ul. Rzeszowska 29	mur.		pocz. XX w.	własność prywatna		
142.	Kamienica		Rynek 46/ul. Słowackiego 2	mur.		XIX/ XX w.	własność prywatna		
143.	Willa		ul. Słowackiego 7	mur.		I.30-te XX	własność prywatna		
144.	Dom		ul. Słowackiego 8	mur.		I.20 /30XX	własność prywatna		
145.	Figura najświętszej Maryi Panny – Plac Gryfitów		Plac Gryfitów	mur.		1919 r.	Urząd Miejski		
146.	Willa		ul. Marii Curie Skłodowskiej 18	mur.		1912 r.	własność prywatna		

147.	Kamienica	ul. Żuławskiego 1	mur.	1 ćw. XX	własność prywatna	
148.	Kamienica	ul. Żuławskiego 2	mur.	1926 r.	własność prywatna	
149.	Kapliczka	Ul. Gajowa (kopaliny)	mur.	1910 r.	własność prywatna	

Źródło: wzór tabeli i forma zapisu przyjęte z Gminnej ewidencji zabytków Miasta Dębicy. Tu uaktualniono dane.

Kościół pw. Św. Jadwigi na przestrzeni XX wieku.

ANEKS 3

Obiekty proponowane do wpisu do gminnej ewidencji zabytków

Budynek Publicznego Gimnazjum Nr 1 im. Adama Mickiewicza.

Budynek najstarszej szkoły w Dębicy, pochodzi z 1900 r. Tradycja miejsca sięga jednak wieków średnich i istniejącej tu wówczas szkoły parafialnej. Od XVIII w. w drewnianych zabudowaniach działała szkoła trywialna, a w XIX w. także szkoła niedzielna. W 1874 r. powołano Szkołę Męską, przekształconą po kilku latach w Szkołę Mieszaną. Obecny budynek pochodzi z 1900 r. i w swej historii dzielił dramatyczne losy mieszkańców Dębicy. W 1914 r. mieściły się w budynku szkoły rosyjski sztab wojskowy, koszary i szpital. Po raz kolejny wojska okupacyjne upodobały sobie ten obiekt we wrześniu 1939 r. Młodzież wróciła do sal szkolnych dopiero w 1945 r. Budynek był przebudowywany kolejno w latach 1981, 1984, zaś w 2006 r. odnowiono jego elewację.

Szkoła jest budynkiem piętrowym, dwuskrzydłowym (dwa odrębne pierwotnie budynki połączono w latach 50.), z dobudowaną salą gimnastyczną. Wewnątrz dziedziniec z boiskiem sportowym. Dach dwuspadowy. Wartość zabytkową ma budynek główny usytuowany frontem do Placu Gryfitów (starego rynku). Zabytkowa bryła budynku zachowała swój wewnętrzny układ. Elewację frontową (od południa) w poziomie dzieli gzyms kordonowy, a wypełniają dwa rzędy okien, zdobione gzymsem nadokiennym (piętro) i naczółkiem (parter). Centralnie pośrodku fasady portal wejściowy (na codzień nie używany), ujęty dwoma pilastrami, wspierającymi płaski naczółek w postaci gzymsu. Całą elewację dekoruje boniowanie. Na ścianie frontowej obiektu umieszcza się tablice upamiętniające wybitne postaci związane ze szkołą.

Brama towarowa do zakładu TC Dębica S.A. - dawna brama wjazdowa do Fabryki Gum Jezdnych na ul. 1 Maja

Obiekt jest rzadkim przykładem dobrze zachowanej tj. z zachowaniem pierwotnej formy budynku bramnego przedwojennej fabryki. Fabryka Gum Jezdnych powstała w Dębicy w 1938 r. jako część dużego kompleksu przemysłowego (cztery zakłady), skupionego wokół Dębicy. Fabryki, które powstały w jednakowym czasie, wchodziły w skład Centralnego Okręgu Przemysłowego, którego inicjatorem i twórcą był przedwojenny minister skarbu i wicepremier, Eugeniusz Kwiatkowski. Fabryka Gum Jezdnych to pierwsza przedwojenna nazwa zakładu, który powstał pod zarządem poznańskiego Stomilu, a produkować miał na potrzeby armii. Powojenne losy fabryki zmieniły jej oblicze,

zmieniała się nazwa, zakład się rozrastał, powstawały nowe hale ukierunkowane na coraz nowszą produkcję opon. Z dawnej fabryki COP-u pozostało niewiele trwałych pamiątek, a przecież dzięki tej inicjatywie E. Kwiatkowskiego oraz otwartości Hr. E. Raczyńskiego, który pod budowę fabryki odsprzedał swoje grunty, powstał zakład, który zasadniczo wpłynął na rozwój gospodarczy miasta. Brama zdaje się czekać na to, aby upamiętnić na niej tamte wydarzenia i postaci. Sam obiekt jest przykładem architektury modernistycznej. Pozornie kubiczna bryła pełna jest zaskakujących układów płaszczyzn, pośrodku okrągłe okno (bulaj). Brama funkcjonuje jako towarowa, jest dość dobrze zachowana, od wielu lat nieremontowana, nie odnawiano elewacji, stąd też w narożach ślady licznych spękań, a na szczycie ściany środkowej kępki dzikich roślin. Szkoda, bo obiekt jest ładnie położony pośrodku wschodniego ogrodzenia zakładu, na wprost ulicy Staszica, w sąsiedztwie parku.

*Dawna brama wjazdowa do Zakładu Gum Jezdnych w Dębicy – obecnie Firmy TC DĘBICA S.A.
przy ul. 1 Maja (zdjęcie archiwalne)*

Zespół budynków administracyjno-logistycznych PKP przy ulicy Głowackiego.
Przy ulicy Głowackiego zwracają uwagę budynki usytuowane wzdłuż torów kolejowych. Reprezentują styl budownictwa kolejowego kon. XIX w. Jedyne obiekt nr 18 z 2 poł. XIX w. wpisany jest do miejskiej ewidencji i funkcjonuje jako kamienica mieszkalna. Stan pozostałych budzi poważne zastrzeżenia (odpadające tynki, okna zabite dyktami, w niektórych oknach brak zabezpieczenia), są

zaniedbane i nie widać troski ze strony właściciela - PKP, aby przywrócić im okazały wygląd. Zabytkowa zabudowa która powinna być wizytówką miasta, popada w ruinę.

Zabytkowe domy mieszkalne pochodzące z okresu międzywojennego, dobrze zachowane, mające wyjątkowe walory architektoniczne :

Dom - ul. M. Curie Skłodowskiej 16

Dom - ul. E. Bojanowskiego 15

Dom - ul. Rzeszowska 70 (zniszczona elewacja)

Dom - ul. Kraszewskiego 8

Dom - ul. Składowa 2

Dom - ul. Lipowa 6

Dom - ul. Ogrodowa 32

Dom - ul Piaski 12 (wyjątkowo dobrze zachowany i utrzymany obiekt drewniany, z ogrodem. Przed domem potężny dąb, pomnik przyrody)

Propozycje zmian w gminnej ewidencji zabytków.

Kapliczka przy ul. Kawęczyńskiej 26. Po wywiadzie z właścicielami kapliczki, oraz dokładnych oględzinach wysunięto wnioski: Stara kapliczka z XIX w. już nie istnieje (rozsypała się). Obecni właściciele wymienili ok. 40 lat temu. Wskazuje na to również materiał z którego wykonana jest skrzynka kapliczki. Proponuje się wykreślić obiekt z ewidencji a wprowadzić jako miejsce tradycji.

Kapliczka przy ul. Leśnej. Nie jest zabytkiem, raczej miejscem tradycji. Niegdyś w miejscu obecnej kapliczki istniała zabytkowa. Po jej zniszczeniu i rozebraniu postawiono nowy obiekt, z nowym wystrojem. Proponuje się wykreślić obiekt z ewidencji a wprowadzić jako miejsce tradycji.

Budynek dawnej Bursy im. Św. Jadwigi. Będący obecnie w rękach prywatnych obiekt utracił zabytkowe cechy, otrzymał nową elewację. Proponuje się wykreślić obiekt z ewidencji a wprowadzić jako miejsce tradycji.

Budynek koszarowy nr 11. Niewielki budynek magazynowy nie istnieje, przed kilkoma laty prywatny właściciel rozebrał obiekt. Nieistniejący obiekt należy wykreślić z ewidencji.

Budynek przy ul. Kościuszki 2. Z uwagi zły stan obiektu i usytuowanie stojące w kolizji plany inwestycyjnymi w mieście obiekt został rozebrany. Nieistniejący obiekt należy wykreślić.

ANEKS 4

Miejsca pamięci i tradycji historycznej

(nie ujęte w ewidencji zabytków)

Place i pomniki:

Plac Solidarności i pomnik Bł. Jana Pawła II

Symboliczne miejsce ważne dla historii miasta położone między ul. Kościuszki, a ul. Św. Jadwigi. Od poł. XIX w. do 1939 r. istniały tu koszary piechoty, pierwszy zaplanowany obiekt kwaterunkowy wojska w Dębicy (patrz: rys historyczny), zniszczone po wybuchu wojny. Po powstaniu Solidarności członkowie dębickiej opozycji w narożniku pustego już wówczas placu postawili drewniany krzyż, przy którym 3 maja 1981 po raz pierwszy po wojnie odbyły się publiczne uroczystości święta narodowego i Msza św. Po wprowadzeniu stanu wojennego i po męczeńskiej śmierci Ks. Jerzego Popiełuszki, kapelana Solidarności, ludzie w rocznicę tych wydarzeń przynosili pod krzyż kwiaty. Plac nabierał znaczenia symbolicznej przestrzeni wolności, mimo, że władze zakazywały zgromadzeń w tym miejscu. Po upadku komunizmu zaczęto tu organizować uroczystą Mszę Świętą w intencji Ojczyzny podczas uroczystości 3 Maja. Właśnie z uwagi na to po śmierci Papieża Jana Pawła II, którego wkład w odzyskanie wolności i upadek systemu komunistycznego był decydujący, to miejsce wybrano na budowę Jego pomnika. Uporządkowano wówczas plac, a drewniany krzyż odnowiono i umieszczono w dużym monumentalnym krzyżu z brązu, wysuwając Go w centralne miejsce placu.

Plac - skwer Kazimierza Wielkiego i obelisk

Położony jest przy ul. Rzeszowskiej naprzeciw dawnej siedziby Magistratu – kamienicy nr 18. Plac o tej nazwie, w tym miejscu istniał już przed wojną. Po wojnie komunistyczna władza zerwała z tradycją pamięci o królu, który nadał miastu akt lokacyjny i dopiero w 2006 r. przywrócono starą nazwę dawnemu placowi. Zostało to upamiętnione obeliskiem z fragmentem pieczęci królewskiej Kazimierza Wielkiego.

Pomnik Króla Kazimierza Wielkiego wręczającego akt lokacji miasta Świętosławowi Gryfście znajduje się przed wejściem do budynku Ratusza Miejskiego. Jego autorem jest wybitny artysta tarnowski Jacek Kucaba.

Pomnik przedstawiający postać siedzącego króla wręczającego dokument lokacyjny klęczącemu przed nim rycerzowi Świętosławowi jest wizją artystyczną wydarzenia, czytelną w odbiorze i służącą pamięci mieszkańców. Po obu stronach postaci na

dwóch ścianach o przekroju falistym znajdują się nadrukowane: fragment mapy oraz aktu królewskiego.

Pomnik Patronki Miasta Św. Jadwigi Śląskiej . Odślonięto w 2010 r. na prawym dziedzińcu Ratusza miejskiego. Rzeźba wykonana w brązie. Przedstawia postać patronki miasta w tradycyjnym ujęciu: Święta w prawej dłoni trzyma kaplicę, jako symbol jej działalności fundatorskiej, w lewej zaś wyciągniętej dłoni podaje bochen chleba. Rzeźba, której autorem jest Jacek Kucaba pociąga swą prostotą przez co bliska jest ascetycznej duchowości świętej Patronki. Na cokole tablica pamiątkowa.

Skwer im. Rodziny Mikołajków teren położony przy ul. Rzeszowskiej, opodal domu w którym Leokadia i Aleksander Mikołajkowie w okresie okupacji, z narażeniem życia własnej rodziny ukrywali 13 osobową rodzinę żydowską. Ten niezwykle, heroiczny akt miłości bliźniego pozostaje w pamięci społeczeństwa Dębicy i w hołdzie wspianiałemu małżeństwu w 2006 roku nazwano Ich imieniem skwer a pamięć o Nich utrwalono na spizowej tablicy umieszczonej na niewielkim cokole, otoczonym łańcuchem. Miejsce to ma znaczenie symboliczne, jest świadectwem pomocy niesionej społeczności żydowskiej przez Polaków.

Plac Dęby Katyńskie. Miejsce to, położone w centrum miasta, pomiędzy ulicą Rzeszowską a Szkołą Muzyczną stanowi monumentalny, niezwykle pomnik w postaci zaprojektowanego terenu zieleni, na który składa się zespół imiennych marmurowych tablic poświęconych poszczególnym Dębiczanom, związanym pochodzeniem bądź działalnością z miastem, zamordowanych przez Sowietów w miejscach kaźni: Katyniu, Charkowie, Twerze. Tablice umieszczone są na niewielkich cokołach. Za nimi zasadzone w 2010 r., w 70 rocznicę Ich męczeńskiej śmierci dęby. Plac jest miejscem corocznych uroczystości patriotycznych, a ten swoisty pomnik z zieleni nadaje temu miejscu szczególnej powagi i piękna.

Plac Sybiraków

Położony przed budynkiem dworca kolejowego plac. Jego centralnym miejscu, osłoniętym niestety wysoką jodłą, znajduje się obelisk ustawiony tu w 600 lecie powstania miasta w 1958 r. Nazwę Plac Sybiraków miejsce otrzymało w 1998 r.

Pomnik – głaz 54 zakładników rozstrzelanych przez hitlerowskiego okupanta ***[Pomnik ofiar hitlerowskiego ludobójstwa]***

Położony jest u podnóża nasypu kolejowego, w niedalekiej odległości od wiaduktu przy ul. 1 Maja, w miejscu gdzie 2 lutego 1944 r. niemiecki pluton egzekucyjny rozstrzelał zakładników przywiezionych z więzień krakowskiego i tarnowskiego.

Zbrodni dokonano w ramach akcji odwetowej za zamach na pociąg urlopowy okupanta, dokonany w Czarnej przez oddział Armii Krajowej dębickiego obwodu.

Pomnik – głaz Kazimierza Głazczki ps. „Ryś”

Postać, któremu poświęcony jest głaz stojący przy ul. E. Kwiatkowskiego to żołnierz dywersji dębickiego obwodu ZWZ- AK, który w tym miejscu w 1944 r. zginął w czasie akcji prowadzonej przez oddział dyspozycyjny (bojówkę) Komendanta Obwodu przeciw niemieckiemu konfidentowi, żandarmowi Urbanowi. W czasie akcji, która rozegrała się w tym miejscu, niegdyś nazywanym „dębickim borkiem” „Ryś” w beznadziejnej sytuacji, już w rękach Niemców rozerwał się granatem powalając przy tym dwóch z nich.

Pomnik tworzy duży głaz narzutowy z wykutą inskrypcją otoczony łańcuchem.

Grób i pomnik pomordowanych Żydów w lesie na Wolicy

Na skraju lasu Wolickiego, u stóp Lisiej Góry (łysej góry) znajduje się grób, w którym spoczywają ciała 574 ofiar – osób narodowości żydowskiej zamordowanych przez Niemców w lipcu 1942 r. Od 1949 r. znajduje się tu pomnik a na nim tablica z inskrypcją informująca o wydarzeniu. W 1996 r. mogiłę uporządkowała i ogrodziła Fundacja Rodziny Nissenbaumów.

Głaz w parku „Sokoła” – Domu Kultury „Śnieżka”

Pomnik upamiętniający 500 rocznicę bitwy pod Grunwaldem został odtworzony w 1960, w miejscu, w którym przed wojną stał pierwszy pomnik wzniesiony w 1912 r, w ramach założenia parkowego obok budynku Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”.

Obelisk upamiętniający 5 Pułk Strzelców Konnych

Znajduje się na terenie dawnych koszar, obok głównego budynku Uniwersytetu. Powstał w 1975 r. dla upamiętnienia ostatniej przedwojennej formacji kawalerii konnej stacjonującej w koszarach, oraz – jak głosi treść tablicy – kontynuatorów ich walk o wolność i niepodległość w szeregach Armii Krajowej.

Tablice:

Na budynku Miejskiego Gimnazjum

Tablica poświęcona ppor. Piotrowi Klamutowi, ps. „Pietrzak”, byłemu nauczycielowi szkoły, w czasie wojny oficerowi Obwodu AK Dębica „Deser”

Tablica poświęcona patronowi szkoły Adamowi Mickiewiczowi. Pierwszą tablicę umieszczono w 100 lecie urodzin poety, w 1898 r. Obecnie znajduje się ona w Muzeum Regionalnym, a w jej miejscu wisi nowa.

Tablica poświęcona pamięci Ryszarda Siwca, niegdyś ucznia tej szkoły, opozycjonisty z okresu PRL, tragicznie zmarłego w wyniku samospalenia (akt protestu przeciw zbrodniom reżimu komunistycznego). Tablicę umieszczono w 100 lecie jego urodzin.

Na budynku Banku Spółdzielczego

Tablica informująca o historii obiektu: miejscu urodzenia Krzysztofa Pendereckiego, światowej sławy kompozytora, siedzibie Towarzystwa Wzajemnego Kredytu. Tablicę umieszczono w roku 2000.

Na obelisku, przy ul Kościuszki

Tablica poświęcona pamięci Kozaków Płastuńskich, walczących w składzie armii radzieckiej walczącej z Niemcami o Dębicę w 1944 r. Umieszczono ją w 2006 r. w miejsce tablicy upamiętniającej rocznicę wyzwolenia Dębicy przez Armię Czerwoną.

Na budynku przy ul Kościuszki 3

Tablica upamiętniająca fakt istnienia Kościoła pw. Św. Barbary i Św. Magdaleny. W tym miejscu, bądź w niedalekiej okolicy stał niewielki drewniany kościółek ufundowany w 1655 r., a w jego sąsiedztwie miał się znaleźć nowopowstały wówczas szpital- przytułek. Kościół został zniszczony podczas najazdu szwedzkiego, w czasie wojny północnej i odbudowany w 1705 r. Skutkiem polityki józefińskiej cesarskiej Austrii, kościół zamknięto a następnie przeniesiono na cmentarz parafialny, gdzie w 1831 r. został rozebrany.

Na narożnej kamienicy Rynku i ul Piekarskiej

Tablica upamiętniająca postać Stanisława Darłaka, patrioty i wybitnego Dębiczana, animatora życia muzycznego w mieście.

Na narożnej kamienicy ulicy Kolejowej

Tablica poświęcona pamięci Walerii Szalay Groele, pisarki i nauczycielki, wielkiego przyjaciela młodzieży. Tablicę umieszczono na budynku w którym kiedyś mieszkała.

Na kamienicy nr 44 w południowej pierzei rynku

Tablica upamiętnia śmierć Romana Banka ps. Żbik, żołnierza Armii Krajowej, który zginął w tym miejscu 7 czerwca 1944 r. w czasie próby zamachu na konfidenta i gestapowca Urbana.

Na terenie Muzeum Regionalnego - obiekt nr 25

Tablica poświęcona płk. Kazimierzowi Kosiarskiemu, ostatniemu dowódcy 5 Pułku Strzelców Konnych, stacjonującego w Dębicy, z którym pułk wyruszył na wojnę obronna w 1939 r. Tablicę odsłonięto w 2008 r.

Na domu Państwa Kostyrów, przy ul Rzeszowskiej

Tablica upamiętniająca postać Stanisława Palucha ps. Drab, Moskit. Znajduje się za ścianą domu w którym przed wojną mieszkał ten legendarny harcerz Szarych Szeregów i żołnierz Armii Krajowej, zamordowany przez Gestapo w 1944 r. Tablicę wmurowano w 66 rocznicę śmierci żołnierza.

Na domu Strumskich, przy ul. Św. Jadwigi

Tablica upamiętniająca postać por. Władysława Strumskiego ps. „Brutus”, żołnierza Armii Krajowej, dowódcy Oddziału Dyspozycyjnego Komendanta Obwodu, wsławionego wieloma akcjami dywersyjnymi, po wojnie aktywnie działającego w podziemiu antykomunistycznym i więzionego za tę działalność. W. Strumski był również cenionym pisarzem, o czym wspomina również tablica na jego domu, którą umieszczono w 2009 r.

ANEKS 5

Propozycje tematyczne

Dębica w Sercu COP-u (Perła na mapie COP-u)

Projekt utworzenia szlaku turystycznego, obejmującego miejsca w Dębicy i na terenie powiatu, gdzie przed II wojną światową wybudowano inwestycje Centralnego Okręgu Przemysłowego, zarówno duże zakłady produkcyjne, jak również obiekty infrastruktury. Szlak, z uwagi na usytuowanie obiektów, byłby ukierunkowany na inne niż piesza formy wędrowki przez miejsca oznakowane dużymi tablicami z informacją historyczną. Zwiedzać można by zachowane najstarsze fragmenty zakładów, przewidziane i zlokalizowane w tym celu dla przejeżdżających turystów. Przygotowanie obiektów i form ekspozycji jest ograniczone tym, że reliktyw pozostałych po dawnych fabrykach jest bardzo niewiele, w niektórych przypadkach jest to już jedynie miejsce. Jednak dokładna kwerenda i fachowa analiza w terenie mogłyby przynieść ciekawe rezultaty. Dla Dębicy zaistnienie na mapie COP-u było jakby powtórny narodzeniem miasta, przyniosło wzrost liczby mieszkańców, poprawę infrastruktury, standardu życia i wizerunku. Ten wątek z dziejów miasta wpłynął niewątpliwie na losy całej ziemi dębickiej i jest tym, co wyróżnia Dębicę na mapie Podkarpacia. To zasadnicza dominanta w lokalnym krajobrazie kulturowym i istotny atut do promocji miasta i regionu. Współdziałanie wokół utworzenia takiego szlaku byłoby okazją do zacieśnienia współpracy samorządów miasta i powiatu, a także gminy. Miasto pozyskałoby także partnerstwo firm i zakładów, będących dalekimi spadkobiercami pierwszych, zbudowanych na „surowym gruncie” zakładów. Produkt turystyczny *Dębica w Sercu COP-u* byłby doskonałą okazją do tworzenia dobrego wizerunku Dębicy jako miasta perspektyw, o znaczącej tradycji przemysłowej, okazją do promocji lokalnych firm i potencjalną szansą na inwestycje i miejsca pracy. Punktem wyjścia mogłaby być dawna brama wjazdowa do Zakładu Gum Jezdnych, na ob. ul. 1 Maja. Jej renowacja jest rzeczą pilną, a plac w parku naprzeciwko jest idealny na parking dla przejeżdżających szlakiem turystów.

Ścieżka historyczno-dydaktyczna „Śladami Mistrzów”.

Projekt wytyczenia na terenie miasta ścieżki, na którą składałyby się historyczne miejsca, w których żyli, mieszkali, pracowali i tworzyli wybitni pisarze, muzycy, artyści, nauczyciele i wychowawcy, osoby, które w pamięci zbiorowej zasłużyły na miano mistrzów. Punkty rozrzucone po całym mieście, zwłaszcza w centrum można by odwiedzać w dowolnej kolejności. Proponowane miejsca: Dom

K. Pendereckiego, Dom W. Strumskiego, Muzeum szkolne I LO (wspomnienie Prof. Wyrobka, T. Gawrysia i wielu innych, także aktora i profesora akademickiego, Tadeusza Łomnickiego), budynek 1 LO – Teodor Talowski, Tablica W. Szalay-Groele na domu na ul. Kolejowej, groby na cmentarzu wojskowym: J. Żuławskiego, W. Szalay-Groele i W. Strumskiego, nagrobki kilku znaczących postaci na cmentarzu parafialnym, Kaplica z relikwiami Bł. Edmunda Bojanowskiego, Pomnik Jana Pawła II, MG Nr 1 -tablice upamiętniające postaci np. Piotra Klamuta. Te i wiele innych miejsc po szczegółowym opracowaniu można opatrzyć formą wolnostojącej bądź utwierdzonej w budynku tablicy z informacją o miejscu, postaci, a także mapką innych wartych odwiedzenia punktów szlaku. Byłaby to okazja do zauważenia nielicznej już dawnej architektury, dostrzeżenia niektórych ulic i budynków w zupełnie nowym, historycznym kontekście. Ścieżka miałaby swój przewodnik z załączonymi propozycjami różnych konfiguracji tras spacerowych i opowieścią o postaciach – mistrzach. W dalszej kolejności można by wydać propozycje programowe (konspekty, tematy projektów lekcyjnych) do wykorzystania przez nauczycieli w ramach lekcji historii, zwłaszcza regionalnej, godziny wychowawczej i in. Wychowanie młodzieży poprzez wskazywanie sylwetek „mistrzów” to kształtowanie postawy szacunku do autorytetu nauczyciela i wychowawcy, twórcy. Wokół projektu można rozwinąć szereg propozycji metodycznych i programowych, a formuła wielu spośród nich mogłaby się oprzeć na twórczości samej młodzieży (konkursy, prezentacje, reportaże uczniów)

Święto Pułkowe 5 Pułku Strzelców Konnych - dzień tradycji w dębickich koszarach kawalerii - impreza cykliczna w nowej oprawie.

Patronat miasta wraz ze Środowiskiem 5 psk AK uroczystych obchodów Święta Pułkowego 5 Pułku Strzelców Konnych (9 czerwca) na terenie zabytkowych obiektów byłych koszar kawalerii. Do współorganizacji imprezy (organizowanej np. w sobotę po 9 czerwca) warto zaprosić inne samorządy, Muzeum Regionalne, środowiska jeździeckie i stowarzyszenia kultywujące tradycje kawaleryjskie. W ramach obchodów organizować można pokazy hippiczne, konkursy sprawnościowe dla dzieci i młodzieży, zwiedzanie ekspozycji muzealnej „Dzieje dębickiego garnizonu”, prezentacje mundurów ułanów i strzelców konnych, biwak przy ognisku z gawędą historyczną z dziejów polskiej kawalerii konnej i śpiewaniem pieśni ułańskich, bieg terenowy dla dębiczian „o złotą podkowę” na terenie koszar kawalerii. Główna impreza dla młodzieży szkolnej: Rajd Gwiazdzisty Szlakiem Partyzanckim 5 psk AK dla dzieci i młodzieży szkół podstawowych i gimnazjalnych.

Dotąd organizatorem Święta Pułkowego jest Światowy Związek Żołnierzy AK – Środowisko 5 psk AK, które zaprasza na uroczystą Mszę św. w dawnym Kościele

garnizonowym Św. Jadwigi oraz organizuje wraz ze Szkołą w Gumniskach Rajd Gwiazdzisty „Kałużówka” o Proporzec Przechodni 5 psk. Warto rozszerzyć zasięg i krąg odbiorców tej tradycji. Impreza mogłaby mieć nową cykliczną formę, nawiązującą do przedwojennych obchodów Święta pułkowego 5 Pułku Strzelców Konnych, ostatniej (z wielu) formacji kawaleryjskich, które stacjonowały w Dębicy, w zachowanych do dziś budynkach – koszarach. Impreza miałaby koncentrować dębiczanie i przyjezdnych wokół pięknych tradycji kawaleryjskich, uczyć szacunku do munduru i symboli narodowych. Patronat miasta akcentowałby doniosłą rolę, jaką odegrali żołnierze 5psk i innych dębickich formacji konnych w walce o granice i niepodległość (autor projektu: Środowisko 5 psk AK, przewodnicy Szlaku Partyzanckiego).

Wielki Test Dębiczanie o historii i zabytkach miasta.

Wzorem popularnego w ostatnich latach Wielkiego Testu Polaków, dębiczanie uczestniczyć mogą w corocznym wielkim teście na temat dziejów, historycznych budynków, krajobrazu historycznego, wybitnych postaci swojego miasta. Celem testu jako imprezy o charakterze konkursu edukacyjnego i zarazem zabawy byłoby nie tylko popularyzowanie wśród dzieci, młodzieży i dorosłych wiedzy o historii i zabytkach miasta, ale przede wszystkim kształtowanie postaw patriotycznych, przywiązania do swojej „małej ojczyzny”, dostrzegania uroku najciekawszych jej zakątków (mimo degradacji zabytków, jaka dokonała się przez dziesięciolecia). W przyszłości w kolejnym pokoleniu przełoży się to na większą świadomość znaczenia zabytkowych miejsc, wrażliwość na krajobraz kulturowy miasta i troskę o jego utrzymanie i przywrócenie.

Patronat Burmistrza Miasta nadawać będzie rangę imprezie organizowanej pod szczególną dla miasta datą i w szczególnym miejscu. Nad merytorycznym przygotowaniem testu czuwać powinni ludzie o uznanym dorobku historycznym, dydaktycznym i popularyzatorskim ze środowiska dębickiego. Organizacja testu może zyskać wsparcie finansowe z funduszy uzyskanych z programów operacyjnych wojewódzkich, bądź ministerialnych oraz od lokalnych sponsorów itp.

Dębickie progi Karpat – ścieżka krajobrazowa

Przebieg trasy spacerowej, przewidzianej zarówno dla pieszych, jak i rowerzystów, obejmowałby zakątki południowych granic Dębicy, skąd roztacza się widok na zabytki: założenie dworsko-parkowe, stare dzielnice osadnicze powstałe z dawnych wsi Kawęczyn i Wolica oraz przysiółki na północnych stokach pogórza, zabytkowe kapliczki i piękną panoramę miasta. Ścieżka rozpoczyna się za szpitalem (od ronda im. Dr. Bartusia), wiedzie przez piękny lasek dębowy

(wymagający szczególnej troski /ratunku/ i ochrony), dalej ul. Leśną, aleją obok dworku na Wolicy, zabytkowego parku i stawów. Stąd można pójść w dwóch kierunkach : jeden z nich może się związać ze ścieżką przyrodniczą na Wolicy i wyjść na kopalinach, drugi wg trasy: ul. Gajowa, kapliczki na Kopalinach, „zejście z progu” ulicą Tetmajera.

O czym szumią dęby - konkurs literacki im. Walerii Szalay-Groele na powieść historyczną, opowiadanie lub nowelę historyczną. Wątek beletrystyczny winien się rozgrywać w Dębicy na tle autentycznych wydarzeń, miejsc, ulic, budynków. Fikcja literacka powinna być wyraźnie oddzielona od faktów i postaci historycznych (nie naruszać prawdy o nich). Konkurs mógłby obudzić dębickie tradycje literackie, zwyczaj sięgania po literaturę epicką, a poprzez treść zaciekawiać dziejami miasta. Z czasem najlepsze propozycje można wydawać, fragmenty odczytywać w niedzielne popołudnie ze sceny na rynku w klimacie muzyki kameralnej.

Festiwal filmów z Tadeuszem Łomnickim.

Tadeusz Łomnicki, wybitny aktor sceny polskiej, wsławiony rolą Pana Wołodyjowskiego w ekranizacji Trylogii H. Sienkiewicza, niegdyś uczeń dębickiego Gimnazjum to postać wyjątkowa w panteonie sztuki filmowej. Warto zorganizować w Dębicy festiwal filmów, w których zagrał nieżyjący już artysta. Byłaby to dla Dębiczan nie tylko okazja do wspomnienia dobrego polskiego kina ale i możliwość odkrycia najwartościowszych jego pereł dla młodego pokolenia, coraz częściej szukającego ambitnych dzieł filmowych. Przy tej okazji Dębiczanie wspomnieliby o długich tradycjach dębickich kin, sięgających przecież lat 20 ubiegłego wieku. Ponadto festiwal byłby swego rodzaju hołdem złożonym przez Dębiczan temu wybitnemu aktorowi. Miasto miałoby również doskonałą okazję do promocji (takie festiwale objijają się echem w świecie kultury).